

บทที่ 4

แนวคิดเรื่องสิทธิส่วนบุคคลในพระไตรปิฎก

4.1 สิทธิที่จะกระทำ

จากคำสอนที่ปรากฏในพระไตรปิฎก จะสะท้อนแนวความคิดประการหนึ่งว่า พระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นมาในโลกก็เพื่อบำเพ็ญประโยชน์สุขให้กับชาวโลก ดังนั้น คำสอนที่ปรากฏในพระพุทธศาสนา ก็เพื่อชี้แนวทางดับทุกข์ของมวลมนุษยชาติเป็นหลัก ซึ่งเราจะเห็นแนวคิดลักษณะนี้จากคำสอนที่พระพุทธองค์ตรัสเอาไว้ตอนหนึ่งว่า "...ดูกรภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้เอก...คือ พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า...เมื่อเกิดขึ้นในโลก ย่อมเกิดขึ้นเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่ชนเป็นอันมาก เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่ออรรถประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย..."¹

เพราะเหตุนี้ เมื่อพูดถึงมนุษย์พระพุทธองค์จึงสอนให้รู้ถึงสิ่งที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของมนุษย์สองประการว่า "...เราบัญญัติเรื่องทุกข์และความดับทุกข์..."² และเมื่อกล่าวถึงทุกข์ของมนุษย์ ก็ได้จำแนกเอาไว้โดยละเอียดเป็นประการต่างๆ คือ ทุกข์เพราะเกิด แก่ เจ็บไข้ ตาย ความโศกเศร้า ความพิโรธพิน ความไม่สบายกาย ความเสียใจ ความคับแค้นใจ การประสบกับสิ่งที่ไม่รัก การพลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รัก การไม่ได้สมดังปรารถนา³

จากคำสอนดังกล่าว ทำให้วิเคราะห์ได้ว่าพระพุทธองค์ตรัสถึงธรรมชาติและเป้าหมายชีวิตของมนุษย์เอาไว้ทั้ง 2 ด้าน คือ

1. โดยพื้นฐานตามธรรมชาติที่มนุษย์อยู่ภายใต้กฎแห่งไตรลักษณ์และกฎแห่งเงื่อนไขที่เกี่ยวข้อง ชีวิตจึงมีความบกพร่องไม่สมบูรณ์ (ทุกข์ตา) และเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา (อนิจจตา) นั่นก็คือภาวะที่ชีวิตขาดสันติสุขนั่นเอง (ทุกข์)

¹ อก.เอกก.20/139/28-29

² ม.ญ.12/286/278 : "นุพเพ จาหิ ภิกขเว เอตริหิ จ ทุกขญเจว ปญญาเปมิ ทกขสฺส จ นิโรธ" ดูข้อความลักษณะทำนองเดียวกันนี้ใน ส.ช.17/214/145, ส.สพ.18/770/467

³ วิม.4/14/18-19, ที.ม.10/294/340-341; ม.ญ.12/115/88-89, 146/117, 341/349; ม.อุ.14/701/451; ส.ม.19/1665/528; อก.ติก.20/501/227; พุ.ปฎิ.31/80/54, 559/507; อภิ.วิ.35/145/128 ฯลฯ

2. จากพื้นฐานความจริงตามข้อ 1 นั้น มนุษย์จึงมีเป้าหมายเพื่อประโยชน์สุขในชีวิต⁴ และเป้าหมายดังกล่าวนี้ มนุษย์สามารถสร้างขึ้นมาสืบมาได้ด้วยตัวของมนุษย์เอง ตามศักยภาพที่ตนมีอยู่ ภายใต้กฎธรรมชาติ

จะสังเกตได้ว่าความจริงอย่างแรกมองมนุษย์ว่าเป็นผลิตผลจากกฎธรรมชาติ หรือมองมนุษย์ในฐานะเป็นกรรมวิบาก (Objective) คือฝ่ายที่ถูกกระทำจากกฎธรรมชาติ ส่วนความเป็นจริงประการที่สองมองมนุษย์ว่าเป็นผลิตผลจากตัวมนุษย์เอง หรือมองมนุษย์ในฐานะเป็นผู้กระทำ (Subjective) คือเลือกที่จะรับกรรมวิบากด้วยตนเอง (โดยการเลือกทำเหตุที่จะส่งผลหรือวิบากนั้นๆ)

อย่างไรก็ตามเมื่อพูดถึงความจริงตามข้อ (1) โดยย่อที่สุดแล้วจะเห็นได้ว่า มนุษย์โดยทั่วไป มักจะพบกับสถานะที่ไร้สันติสุขหรือได้รับความทุกข์อยู่ 2 ประเภท คือ ทุกข์ทางกาย กับ ทุกข์ทางใจ⁵ ซึ่งทุกคนต้องประสบเหมือนกัน จะแตกต่างกันก็โดยรายละเอียดบางอย่างเท่านั้น

แต่กล่าวโดยพื้นฐานของมนุษย์แล้ว ทุกคนย่อมรักและปรารถนาประโยชน์สุขเพื่อตนเอง⁶ ไม่ว่าจะเป็นสุขทางกายหรือใจ ไม่ต้องการที่จะประสบกับความทุกข์โดยประการใดๆ ทั้งสิ้น แต่ละคนจึงมีวิธีในการใช้สิทธิในฐานะเป็นมนุษย์ เพื่อแสวงหาความสุขที่เหมือนและแตกต่างกันออกไป เพราะพื้นฐานทางจิตใจและสังคมของแต่ละบุคคลมีความต่างกัน

ดังนั้น การแสวงหาความสุขเพื่อตนเองของบางคน จึงกลายเป็นการไปทำลายประโยชน์สุขในชีวิตของบุคคลอื่น หรือบางครั้งก็เป็นการทำลายประโยชน์สุขของตนในระดับสูงขึ้นไปอย่างไม่รู้ตัว โดยการเบียดเบียนชีวิตร่างกายและทรัพย์สินของผู้อื่น ซึ่งบางคนอาจมองว่านั่นคือสิทธิที่ตนพึงกระทำได้ โดยไม่ได้มองว่าการกระทำของตนเป็นการส่งเสริมหรือขัดขวางประโยชน์สุขที่ถาวรและยั่งยืนกว่านั้นหรือไม่

ทัศนะทางพระพุทธศาสนาถือว่า เป้าหมายชีวิตในแต่ละระดับนั้นย่อมมีความสอดคล้องกันขึ้นไปเป็นขั้นๆ การดำเนินชีวิตเพื่อบรรลุเป้าหมายอย่างหนึ่งจะต้องไม่ไปทำลายหรือขัดแย้งกับเป้าหมาย

⁴ สังเกตได้จากคำสอนของพระพุทธองค์หลายแห่งที่บ่งบอกให้ทราบว่ามีเป้าหมายเพื่อความปราสาจากทุกข์ (ทุกข์สุต อตถกโม; ทุกฺขกฺขนฺธสุต นิโรโธ; ทุกฺขสุตฺตกิริย; ฯลฯ) เช่น ส.สพ.18/23/17-18, 93/60 ฯลฯ

⁵ ส.สพ.18/369/257 ; 370/258 : "อสุตฺตวา ภิกฺขเว ปุณฺณชฺชนํ ทุกฺขาย เวทนาย ฆฏฺฐา สมนํ โสจติ กิลมฺปิ ปริเทวติ อุตฺตทาพ กนฺทติ สมฺโมหํ อปฺปชฺชติ โส เทว เวทนา เวทฺธิ กายิกณฺณจ ฯ"

มีข้อเทียบเคียงอีกแห่งที่ควรรู้ก็คือพระพุทธองค์ได้ตรัสถึงโรคเอาไว้ 2 ชนิด ได้แก่โรคทางกายและทางใจ (อง.จตุก.21/157/191 : เทวเม ภิกฺขเว โรคา กตฺเม เทว กายิกโก จ โรโค เจตฺตสิโก จ โรโค ทิสฺสนฺติ)

⁶ ส.ส.15/348/109 : "สพฺพา ทิสฺสา อนุปฺปริกฺขม เจตฺสา เนวชฺฌนํ ปิยตฺรมตฺตนา กฺวจิ" ดูข้อความเทียบเคียงใน อง.สตุตค.23/61/99 : "อตุตฺตปมา หิ เจตฺตฺตา อตุตฺตา หิ ปรมํ ปิโย"

หมายอีกอย่างหนึ่งซึ่งสูงและละเอียดประณีตกว่ากันเป็นลำดับไป เพราะถ้าเป้าหมายที่สูงขึ้นไปกว่านั้นถูกทำลาย ย่อมกลายเป็นการทำลายเป้าหมายอย่างอื่นตามไปด้วยเนื่องจากทุกเป้าหมายล้วนอยู่ภายใต้กฎแห่งความจริงอันเดียวกัน ซึ่งเป้าหมายทั้ง 3 ประการดังกล่าวนี้ มีความสอดคล้องคลึงกับความจริงอันเป็นกฎสูงสุด ดังนี้

ภาพ 3

ความสัมพันธ์ระหว่างเป้าหมายกับกฎความจริง

จะเห็นได้ว่าทุกเป้าหมายล้วนอยู่ภายใต้กฎอันเดียวกัน นั่นก็คือกฎแห่งสังขารมหรือกฎแห่งความจริงสูงสุด หากบุคคลใดกระทำในสิ่งที่ยึดกับกฎสังขารมเกี่ยวกับเป้าหมายชีวิต เขาก็ย่อมหลุดออกไปจากกรอบของเป้าหมายในแต่ละระดับด้วยเช่นกัน คือแทนที่จะได้พบความสุขที่ละเอียดประณีตขึ้นไปตามลำดับ แต่กลับจะพบกับความทุกข์หรือนัยที่ตรงกันข้ามขึ้นเรื่อยๆ เพราะการกระทำทุกอย่างก็ล้วนเป็นไปตามกฎแห่งกรรมหรือกฎแห่งเหตุผลโดยมีอาจปฏิสระ⁷

ดังนั้น หากวิเคราะห์อีกมุมมองหนึ่งก็จะทราบว่า การบรรลุเป้าหมายดังกล่าวนี้ก็เป็นผลมาจากการกระทำของบุคคลนั่นเอง ถ้าบุคคลกระทำภายใต้เงื่อนไขแห่งเหตุที่ดี คือมีกุศลจิตเป็นพื้นฐานแล้วแสดงการกระทำออกมาเป็นกายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต หากเหตุปัจจัยหรือเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องครบสมบูรณ์เมื่อใด เขาก็จะได้รับผลในทางที่ดีคือได้รับประโยชน์สุขเมื่อนั้น

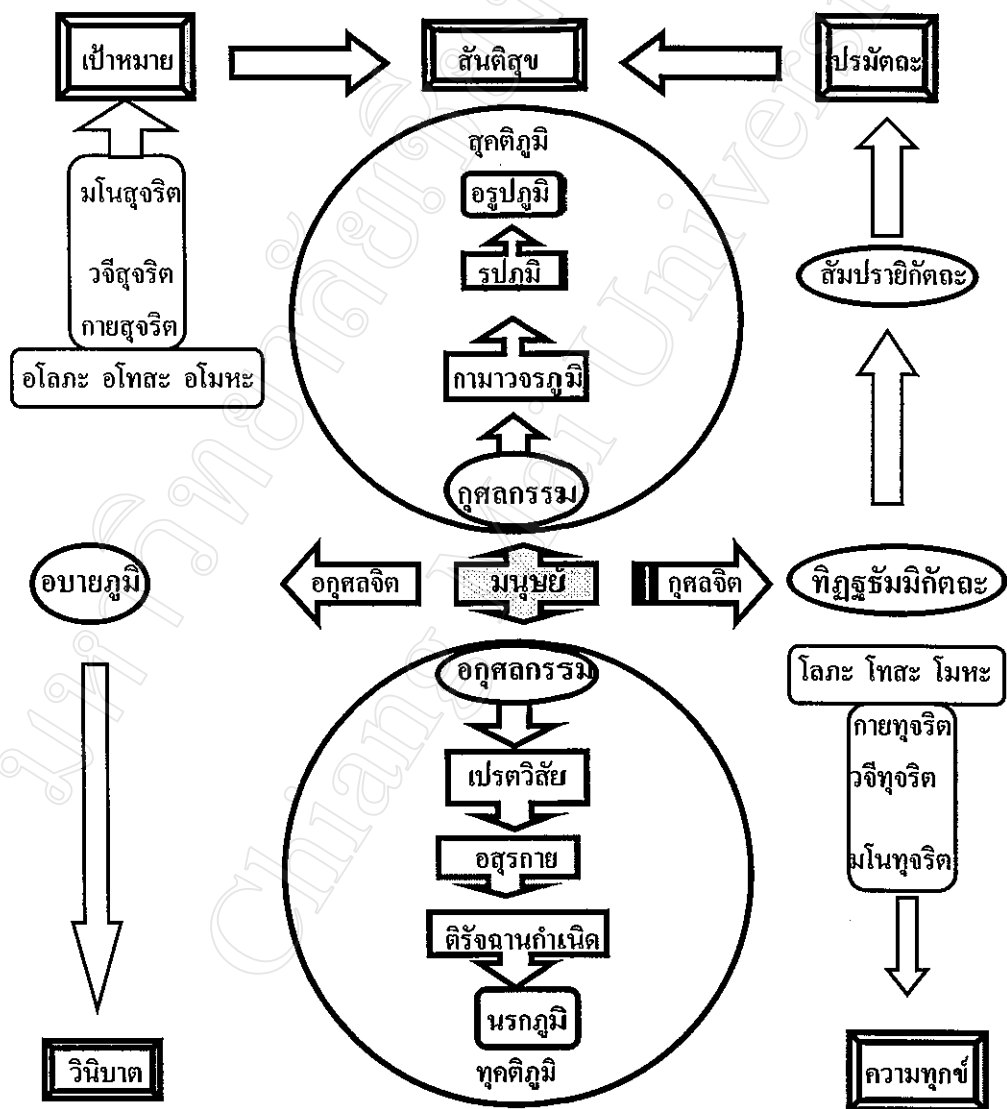
ถ้าบุคคลกระทำภายใต้เงื่อนไขแห่งเหตุที่ไม่ดี คือมีอกุศลจิตเป็นพื้นฐานแล้วแสดงการกระทำออกมาเป็นกายทุจริต วจิตุจริต มโนทุจริต หากเหตุปัจจัยครบสมบูรณ์เมื่อใด เขาก็จะได้รับ

⁷ ดูภาพประกอบเพิ่มเติมหน้า 76 จะช่วยให้เข้าใจได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

ผลในทางที่ไม่ดีคือขาดประโยชน์สุขหรือมีความทุกข์เมื่อนั้น^{*} ซึ่งผู้วิจัยจะเขียนเทียบในเชิงจักรวาลวิทยาแบบพระพุทธศาสนาก็จะได้ดังนี้

ภาพ 4

การดำเนินชีวิตของมนุษย์ในเชิงจักรวาลวิทยา

* การอธิบายในลักษณะนี้ผู้วิจัยถือเอาเนื้อความต่างๆที่ปรากฏใน วิ.มหาวิ.1/3/8, 2/4-5 ; วิ.จุล.6/637/336, 639/338 ; วิ.ป.8/963/313 ; ที.สี.9/137/108-110; ม.ม.12/428/459 ; ม.ม.13/16/15-16, 88/82-83 ; ม.อ. 14/581-596/376-385, 603-615/389-398 ; อง.จตุกก.21/233/314-316, 235-242/318-324 ; อง.ปณจก.22/23/20 ; จ.ช.25/11/15, 15/23-24 ฯลฯ

ความสัมพันธ์กันระหว่างเหตุกับผลดังกล่าวนี้ ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ในเชิงจักรวาลวิทยาแบบ พระพุทธศาสนาโดยการใช้นุญยเป็นศูนย์กลางหรือจุดเริ่มต้น จากแผนภาพจะเห็นได้ว่าเมื่อบุคคล ใช้สิทธิของตนกระทำในสิ่งที่เป็นกุศล โดยมีกุศลจิตเป็นมูล ชีวิตจะได้รับการพัฒนาขึ้น สูงขึ้นเรื่อยๆ จนบรรลุเป้าหมายชีวิตในแต่ละระดับ ตรงกันข้ามหากบุคคลใช้สิทธิของตนกระทำในสิ่งที่เป็นอกุศล โดยมีอกุศลจิตเป็นมูล ชีวิตก็จะตกต่ำลงเรื่อยๆ คือเข้าสู่ภูมิแห่งอบาย ทุกคติ วินิบาต ต่างๆ จนถึงชั้นล่างสุดของวัฏจักรชีวิตคือนรก⁹ ซึ่งห่างไกลจากเป้าหมายมากที่สุด จนยากที่จะพัฒนาชีวิต ขึ้นมาในระดับสูงได้อีก เพราะช่วงระยะห่างไกลกันมากเกินไป ระยะเวลาในการพัฒนาใหม่ก็มากขึ้นจนไม่อาจประมาณได้ว่าจะยาวนานเท่าใด คำสอนที่สอดคล้องกับแผนภาพดังกล่าวนี้ มีกระจายกระจายหลายแห่งในพระไตรปิฎก เช่น

ดูกรพราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย ความประพฤตินี้ไม่เรียบร้อย คือ ความไม่ประพฤติธรรม ทางกาย มี ๓ อย่าง ทางวาจา มี ๔ อย่าง ทางใจมี ๓ อย่าง...ก็บุคคลเป็นผู้ประพฤตินี้ไม่เรียบร้อย คือ ไม่ประพฤติด้วยกาย ๓ อย่างเป็นไหน ? ดูกรพราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย ก็บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มาสัตว์ คือเป็นผู้มีใจหยาบ มีมือเปื้อนเลือด พอใจในการประหารและการฆ่า ไม่มีความละอาย ไม่ถึงความเอ็นดูในสัตว์ทั้งปวง...สัตว์บางพวกในโลกนี้ เข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต และนรก เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก เพราะเหตุประพฤตินี้ไม่เรียบร้อย คือ ไม่ประพฤติธรรมอย่างนี้แล

ดูกรพราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย ความประพฤตินี้เรียบร้อยคือความประพฤติธรรม ทางกายมี ๓ อย่าง ทางวาจา มี ๔ อย่าง ทางใจมี ๓ อย่าง...ก็บุคคลประพฤติธรรมด้วยกาย

⁹ ความจริงคำว่า "อบาย" "ทุกคติ" "วินิบาต" ดังกล่าวนั้นเป็นไวยากรณ์ต่อกัน ที่เรียกต่างกันเพียงต้องการให้ความหมายที่หลากหลายเท่านั้น ดังคำที่ท่านอธิบายไว้ในสมันตปาสาทิกาวา "...โส . หิ ยถา วุตเตน เตเนน อปาโย เจว ทุกคติ จ สพฺพสมุสฺสเยหิ จ วินิปาติตตฺตา วินิปาโตติ วุจฺจติ ฯ (...แท้จริง (อสุรกาย) นั้นท่านเรียกว่าอบายและทุกคติเพราะมีความหมายตามที่อธิบายไว้แล้ว และเรียกว่า "วินิบาต" เพราะมีความหมายว่าตกไปจากการก่อตัวขึ้นของสมบัติทั้งปวง)" (สมนฺต.1/188 ฯลฯ)

ในอรรถกถาหลายแห่งท่านได้อธิบายความหมายของแต่ละศัพท์เอาไว้ซึ่งอาจสรุปได้ดังนี้ว่า "ที่ชื่อว่า "อบาย" เพราะปราศจากความงาม คือไม่มีความเจริญหรือความสุข ที่ชื่อว่า "ทุกคติ" เพราะเป็นคติคือที่ตั้งแห่งความทุกข์ ที่ชื่อว่า "วินิบาต" เพราะเป็นสถานที่ตกไปของหมู่สัตว์ที่ทำความชั่ว ที่ชื่อว่า "นรก" เพราะปราศจากความยินดี เหตุเป็นที่ไม่มีความสบายใจ (สมนฺต.1/187-188 ; ปปฺปญฺจสุทฺถี.1/153/358 ; มโนรธปฺปฎฺฐี.1/43/50 ; ปรมตฺถทีปนี.76/445, 20/82-83 ; สทฺธมฺมปชฺโชดิกา.156/384 ; สทฺธมฺมปกาสนี.1/178/394 ; วิสฺสุทฺธิ.2/277 ; สารตฺถ.4/170267 ฯลฯ)

๓ อย่างเป็นไฉน ? ดูกรพราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย บุคคลบางคนในโลกนี้ ละการฆ่าสัตว์ เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ วางทัณฑะ วางศาคตรา มีความละอาย มีความเอ็นดู มีความกรุณาหวังประโยชน์เกื้อกูลแก่สัตว์ทั้งปวงอยู่ สัตว์ทั้งหลายบางพวกในโลกนี้ เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก เพราะเหตุประพฤติเรียบร้อย คือ ประพฤติธรรมอย่างนี้แล¹⁰

ลักษณะคำสอนที่สอดคล้องและเทียบเคียงกันได้ในทำนองนี้ ยังมีอีกหลายแห่งในพระไตรปิฎกเล่มต่างๆ ซึ่งเป็นการยืนยันความเป็นเหตุเป็นผลของกฎแห่งกรรมตามเงื่อนไขเหตุปัจจัยที่เกี่ยวข้องในแต่ละกรณี เช่นคำสอนอีกตอนหนึ่งว่า

...ดูกรจุนทะ ก็เพราะเหตุแห่งการประกอบด้วยอุสุภกรรมมรด ๑๐ ประการนี้ นรกจึงปรากฏ กำเนิดดิรัจฉานจึงปรากฏ เปตวิสัยจึงปรากฏ หรือว่าทุกอย่างใดอย่างหนึ่งแม้อื่นจึงมี...

...ดูกรจุนทะ ก็เพราะเหตุแห่งการประกอบด้วยอุสุภกรรมมรด ๑๐ ประการนี้ เทวดาทั้งหลายย่อมปรากฏ มนุษย์ทั้งหลายย่อมปรากฏ หรือว่าทุกอย่างใดอย่างหนึ่งแม้อื่นจึงมี...¹¹

หรืออาจจะวิเคราะห์แนวคิดดังกล่าวนี้ได้จากคำสอนในลักษณะดังนี้ก็ได้ คือ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ธรรมชาติ ๓ อย่างนี้เป็นเหตุให้เกิดกรรม ๓ อย่างเป็นไฉน คือ โลกะ ๑ โทสะ ๑ โมหะ ๑ ดูกรภิกษุทั้งหลาย กรรมใดซึ่งบุคคลทำด้วยความโลภ เกิดแต่ความโลภ มีความโลภ เป็นเหตุ มีความโลภเป็นแดนเกิด กรรมนั้นเป็นอกุศล กรรมนั้นมีโทษ กรรมนั้นมีทุกข์เป็นผล กรรมนั้นเป็นไปเพื่อเกิดกรรมต่อไป กรรมนั้นไม่เป็นไปเพื่อความดับกรรม

¹⁰ ม.มู.12/484-485/521-525 ฯลฯ

¹¹ อญ.ทศก.23/165/285-290 ฯลฯ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย กรรมใดซึ่งบุคคลทำด้วยความโกรธ...ความหลง...กรรมนั้นเป็นอกุศล กรรมนั้นมีทุกข์เป็นผล...

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ธรรมชาติ ๓ อย่างนี้ เป็นเหตุเพื่อให้เกิดกรรม ๓ อย่างเป็นไฉน คือ อโลภะ ๑ อโทสะ ๑ อโมหะ ๑ ดูกรภิกษุทั้งหลาย กรรมใดซึ่งบุคคลทำด้วยความไม่โลภ เกิดแต่ความไม่โลภ มีความไม่โลภเป็นเหตุ มีความไม่โลภเป็นแดนเกิด กรรมนั้นเป็นกุศล กรรมนั้นไม่มีโทษ กรรมนั้นมีสุขเป็นผล กรรมนั้นเป็นไปเพื่อความดับกรรม กรรมนั้นไม่เป็นไปเพื่อเกิดกรรมต่อไป

ดูกรภิกษุทั้งหลาย กรรมใดซึ่งบุคคลทำด้วยความไม่โกรธ เกิดแต่ความไม่โกรธ...ด้วยความไม่หลง กรรมนั้นเป็นกุศล กรรมนั้นไม่มีโทษ กรรมนั้นมีสุขเป็นผล...¹²

เมื่อเราได้ทราบเป้าหมายชีวิตคือความเจริญงอกงามขึ้นตามลำดับและความเป็นเหตุเป็นผลของกันและกัน ระหว่างการกระทำกับผลที่เกิดขึ้นในชีวิตเช่นนี้แล้ว ก็เป็นการง่ายที่จะทำความเข้าใจคำสอนเรื่องต่างๆ ในทางพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะเกี่ยวกับสิทธิและหน้าที่ของมนุษย์ เพราะเหตุนี้ผู้วิจัยจึงจะวิเคราะห์สิทธิที่แต่ละปัจเจกบุคคลจะกระทำได้ภายใต้เงื่อนไขแนวคิดดังกล่าวนี้ไปตามลำดับ ดังนี้

4.1.1 สิทธิที่จะกระทำทางกาย

แนวคิดทางพระพุทธศาสนานั้นถือว่า การได้เกิดมาเป็นมนุษย์เป็นสิ่งที่ได้ยาก¹³ และการได้ชีวิตร่างกายแบบมนุษย์ของแต่ละบุคคลนั้นก็คือสิทธิที่พึงมีพึงได้ตามขบวนการแห่งกฎอภิปัจจยตาหรือกฎแห่งเงื่อนไขที่เกี่ยวข้อง อันประกอบด้วยเงื่อนไขที่สมบูรณ์แบบในตัวของมันเอง ดังนั้น แต่ละบุคคลจึงมีสิทธิที่จะใช้ชีวิตร่างกายของตนเองอย่างเต็มที่ตามเงื่อนไขดังกล่าว ซึ่งแนวคิดทางพระพุทธศาสนานั้นถือว่าขบวนการกำเนิดชีวิตมนุษย์นั้นประกอบด้วยเงื่อนไขหลักๆ ทั้งภายในและภายนอก ที่เกี่ยวข้องกันดังนี้คือ

- 1) มาตาปิตโร จ สานุnipิตตา โหนฺติ มารดาบิดาอยู่ร่วมกัน (เราอาจพิจารณาประเด็นนี้ได้อีกอย่างหนึ่งว่าเซลล์ฝ่ายชายและฝ่ายหญิงทำปฏิกิริยากันทางเคมี)
- 2) มาตา จ อุตุนิ โหติ มารดามีระดู (คือไข่ในรังไข่สุกพร้อมจะรับการผสม)

¹² อัง.ติก.20/551/338-339 ๔๓๔

¹³ พ.ธ.25/24/39 : " กิจฺโล มนุสฺสปฏิลาโก"

- 3) คนุทพุโพ จ ปจฺจุปฏฺฐิตโ หิติ คนุทพุโพ จ ปจฺจุปฏฺฐิตโ หิติ มีคันธัพพะหรือ
ปฏิสนธิวิญญานมาถือครองเซลล์ที่ได้ทำปฏิกิริยาแล้วนั้น¹⁴

ขบวนการกำเนิดดังกล่าวนี้ยังมีความเกี่ยวข้องกับเงื่อนไขแห่งกฎธรรมชาติ (คืออุตุนิยาม
พีชนิยาม กรรมนิยาม จิตนิยาม และธรรมนิยาม) อย่างครบวงจร โดยเป็นการทำงานอย่างสอดคล้อง
กัน (กฎอัมพัปปัจจยตา) ระหว่างเงื่อนไข 3 ประการ ได้แก่

1. กมฺมฺ เขตฺตํ ต้องมีกรรมเป็นเสมือนพื้นดินสำหรับการเพาะปลูก
2. วิญญานํ พฺิซฺ ต้องมี(ปฏิสนธิ)วิญญานเป็นเสมือนพืชพันธุ์หรือเชื้อแห่งชีวิต
3. ตณฺหา สินฺโห ต้องมีตัณหาเป็นเสมือนกับยางเหนียวหรืออาหารสำหรับหล่อเลี้ยงพืช
พันธุ์เอาไว้ไม่ให้เสื่อมคุณภาพ¹⁵

และภายหลังปฏิสนธิแล้วการเปลี่ยนแปลงในเชิงกายภาพจะเป็นไปอย่างต่อเนื่อง ซึ่งมีกล่าว
เอาไว้ในอินทกสูตรอย่างสั้นๆ ว่า "...รูปนี้เป็นกละก่อนจากกละ เป็นอัพพุทะ จากอัพพุทะเกิด
เป็นเปสิ จากเปสิเกิดเป็นฉนะ จากฉนะเกิดเป็น ๕ ปุ่ม (ปัญจสาขา) ต่อจากนั้น มีผมขน และเล็บ
(เป็นต้น) เกิดขึ้น มารดาของสัตว์ในครรภ์บริโภคน้ำโภชนาหารอย่างใด สัตว์ผู้อยู่ในครรภ์
มารดา ก็ยังอึดภาพให้เป็นไปด้วยอาหารอย่างนั้นในครรภ์นั้น..."¹⁶

การเปลี่ยนแปลงของชีวิตดังกล่าวนี้หากมองในเชิงกายภาพ ก็คือเรื่องของวิวัฒนาการชีวิต
ทางด้านสสารหรือวัตถุ ซึ่งจะไม่มีความหยุดนิ่งหรือย้อนกลับ หากแต่วิวัฒนาการไปในทางเจริญ
เติบโตขึ้นเรื่อยๆ ตามลำดับ¹⁷

หรืออาจกล่าวได้อีกอย่างหนึ่งว่า ขบวนการชีวิตดำเนินไปภายใต้กลไกแห่งวัฏจักร
3 ประการ คือ

1. เพราะยังมีกิเลส (คืออวิชชา ตัณหา อุปาทาน) เป็นต้นเหตุหรือฐานรากที่คอยกระตุ้น
เร้า จึงส่งผลให้เกิดผลประการที่สองตามมา คือ

¹⁴ อธิบายตามนัยใน ม.นุ.12/452/487; ม.ม.13/628/571

¹⁵ อธิบายตามนัยใน อัง.ติก.20/516/287,288; 517/289

¹⁶ ส.ส.15/803/303 : "ปฐฺมํ กลลํ โหติ กลลา โหติ อพฺพุทฺ; อพฺพุทา ชายเต เปสิ เปสิ นิพฺพุตฺตํ
ฉนฺ; ฉนา ปสาชา ชาชนฺติ เกสา โลมา นขาปิ จ; ยถาสฺส ภูณฺชติ มาตา อนฺนํ ปานญจ โภชนํ; เตน
โส ตตฺถ ยาเปติ มาตุภูณฺชติโค โนโรติ" ดู ขุ.ม.291/183/144 และ อภิ.ก.37/1567/529 ประกอบด้วย

¹⁷ ขุ.ชา.27/2261/469

2. กรรม (คือสังขาร และกรรมภพ) ได้แก่ การกระทำในสิ่งต่างๆ ดีบ้าง ชั่วบ้าง หรือการคืนรนไขว่คว้าเพื่อให้ได้สิ่งต่างๆ ตามที่ตนต้องการ เป็นต้น เมื่อมีการกระทำเป็นเหตุ จึงส่งผลให้เกิดผลประการที่สามติดตามมา คือ
3. วิบาก (คือวิญญาน นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา อุปัตติภพ ชาติ ขรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ฯลฯ) ได้แก่ ผลิตผลที่เกิดจากกรรม

เมื่อมีวิบากดังกล่าวนั้นก็กลายเป็นเหตุให้เกิดกิเลสขึ้นอีกรอบ แล้วส่งผลให้เกิดกรรม และวิบากเป็นวัฏจักรอย่างนี้ไม่สิ้นสุดจนกว่ามนุษย์จะสามารถทำหน้าที่ของตนได้อย่างสมบูรณ์ และบรรลุเป้าหมายสูงสุดได้แล้วเท่านั้น จึงจะสามารถตัดวงจรแห่งขบวนการชีวิตดังกล่าวนี้ได้ ดังนั้น จะเห็นได้ว่าภายหลังจากการถือกำเนิดมาในโลก (อุปัตติภพ) แล้ว ชีวิตของแต่ละบุคคลก็จะต้องดำเนินสืบเนื่องไปภายใต้ขบวนการแห่งเหตุปัจจัยทั้งในอดีตและปัจจุบัน ตามกฎแห่งกรรม ซึ่งเงื่อนไขดังกล่าวมีทั้งที่มาจากภายในและภายนอก คือ ธรรมชาติภายในจิต และสภาพแวดล้อมทางสังคม

ขบวนการชีวิตตามกฎแห่งกรรมนั้น ทิศทางพระพุทธศาสนาถือว่ามนุษย์เป็นทั้งผลิตผลจากกรรมในอดีต และเป็นทั้งผู้ผลิตผลกรรมในอนาคต ดังนั้น มนุษย์จึงเป็นได้ทั้งผู้ถูกระทำและผู้กระทำ คืออยู่ในฐานะผู้ถูกระทำตามกฎแห่งกรรมจากเงื่อนไขที่เกี่ยวข้อง (อิทัปปิจจยตา) จากอดีต (ซึ่งในประเด็นนี้ไม่อาจเปลี่ยนแปลงผลที่มาจากอดีตได้ เพราะถือว่าเราได้เลือกการกระทำในอดีตมาแล้ว) และอยู่ในฐานะผู้กระทำตามกฎแห่งกรรมในปัจจุบัน ซึ่งพระพุทธศาสนาถือว่ามนุษย์มีเสรีภาพในการเลือกที่จะทำหรือไม่ทำอย่างใดอย่างหนึ่ง ดังนั้นในประเด็นนี้มนุษย์จึงเป็นผู้กำหนดเงื่อนไขผลที่จะเกิดขึ้นในอนาคตได้ โดยเลือกเหตุคือการกระทำที่สอดคล้องกับผลในอนาคต¹⁸

แต่เพราะโดยธรรมชาติแล้วมนุษย์ทุกคนเกิดมาพร้อมกับคุณสมบัติที่พิเศษเหนือกว่าสัตว์ทั่วไป ได้แก่ความสามารถที่จะฝึกฝนพัฒนาตนเองให้เป็นไปต่างๆ นานาอย่างไร้ขีดจำกัด¹⁹ ด้วยเหตุนี้ ใครที่ได้รับการฝึกฝนตนเองไปในทางใดก็จะมีผลความเชี่ยวชาญในทางนั้นๆ บางคนก็อาจมีความเชี่ยวชาญที่เดียวหลายๆ ด้าน นั่นก็ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขของแต่ละคน การที่มนุษย์มีความสามารถพิเศษดังกล่าวนี้แหละเป็นเครื่องยืนยันว่ามนุษย์มีเสรีภาพที่ไร้ขีดจำกัด

¹⁸ ดูรายละเอียดเกี่ยวกับเงื่อนไขแห่งกรรมดังกล่าวนี้ได้จากจุฬารัตนวิภังคสูตรและมหาวิภังคสูตรได้ใน ม.อ. 14/581-596/376-385, 603-615/389-398

¹⁹ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธศาสนาในฐานะเป็นรากฐานของวิทยาศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่ 5, (กรุงเทพ ฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, 2541), หน้า 89-90

เพราะเหตุนี้ เมื่อใดก็ตามที่แต่ละคนใช้เสรีภาพของตนอย่างเต็มที่ ย่อมหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะล่วงละเมิดเข้าไปในขอบเขตแห่งสิทธิของคนอื่น ดังนั้น ในแต่ละสังคมจึงมักมีบทบัญญัติเรื่องสิทธิของปัจเจกบุคคลเอาไว้อย่างชัดเจน เพื่อให้ทุกคนได้ใช้ชีวิตอยู่อย่างปลอดภัยภายใต้เงื่อนไขอันเดียวกัน โดยไม่เกิดความรู้สึกว่าตนอาจถูกคุกคามจากบุคคลอื่น

มองในเชิงสังคมข้อห้ามจากบทบัญญัติทางศาสนา ผู้นำ หรือกฎหมาย นั่นคือการกำหนดขอบเขตเกี่ยวกับสิทธิที่ปัจเจกบุคคลหรือรัฐจะพึงกระทำได้นั่นเอง เช่น กฎระเบียบหรือข้อบังคับของมหาวิทยาลัยก็คือการกำหนดสิทธิของนักศึกษาหรือผู้เกี่ยวข้องกับมหาวิทยาลัยนั้นๆ กฎจราจรก็คือการกำหนดสิทธิของผู้ใช้รถบนท้องถนน หรือกฎหมายของแต่ละประเทศนั้นก็คือการกำหนดเรื่องสิทธิของประชาชนหรือผู้ที่เกี่ยวข้องกับประเทศนั้นๆ ส่วนในทางศาสนามาคำสั่งหรือข้อห้ามของศาสดาก็คือการกำหนดสิทธิของสาวกหรือศาสนิกชน เป็นต้น

ด้วยเหตุผลดังกล่าว เมื่อวิเคราะห์แนวคิดในพระพุทธศาสนาจะเห็นได้ว่า ในฐานะที่ปัจเจกบุคคลมิใช่เป็นเพียงผลิตผลจากกฎแห่งกรรมเท่านั้น หากแต่ยังเป็นผู้กำหนดกฎแห่งกรรมด้วย และหากยังเป็นสมาชิกของสังคมใดสังคมหนึ่งอยู่อีก ซึ่งต้องเกี่ยวข้องกับปัจเจกบุคคลอื่นๆ ตามสถานภาพต่างๆ ที่ตนดำรงอยู่ในขณะนั้น ดังนั้นการกระทำใดๆ ของบุคคลหนึ่งๆ ย่อมส่งผลกระทบต่อบุคคลอื่นในสังคมเดียวกันอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ สิทธิที่ปัจเจกบุคคลจะกระทำการใดๆ ทางกายได้นั้น จึงไม่ได้หมายความว่า เป็นสิทธิที่จะสามารถกระทำอะไรได้ทั้งหมดตามความต้องการของตน เพราะถ้าเป็นเช่นนั้นย่อมก้าวล่วงเข้าไปสู่การทำลายสิทธิของบุคคลอื่นด้วย

จะเห็นได้ว่าแม้ในระบบการปกครองแบบประชาธิปไตย หากจะว่าโดยถูกต้องแล้วก็ไม่ได้อธิบายความว่าทุกคนมีสิทธิส่วนบุคคลอย่างเต็มที่ไปเสียทุกเรื่อง หากแต่การกระทำใดๆ ต้องมีขอบเขตที่พอเหมาะเสมอ ความเหมาะสมหรือความพอสมควรจึงเป็นหัวใจของการอยู่ร่วมกันในสังคมแบบประชาธิปไตย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ตรัสถึงเรื่องเอาไว้เมื่อคราวเสด็จไปทรงดนตรีที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เมื่อวันที่ 1 มีนาคม 2521 มีใจความตอนหนึ่งว่า

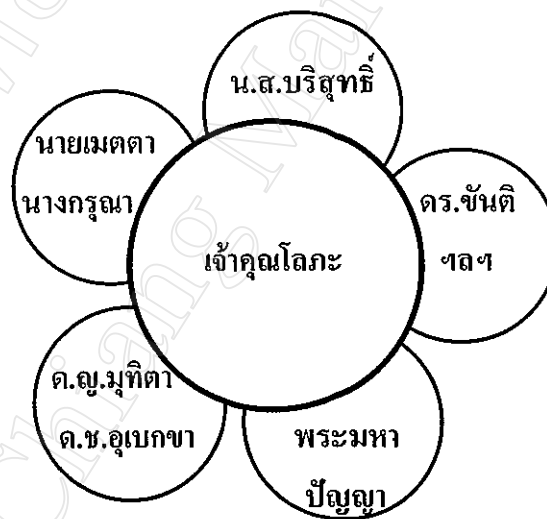
คำว่าพอสมควรนั้น เป็นหัวใจของประชาธิปไตย เพราะว่าการเลือกตั้งก็ตาม หรือการถกเถียงอะไรทุกสิ่งทุกอย่างก็ตาม ต้องได้ผลพอสมควรทั้งนั้น ถ้าไม่ได้ผลพอสมควรได้ผลร้อยเปอร์เซ็นต์ เชื่อได้ เพราะทุกคนมีผลประโยชน์มีความต้องการแตกต่างกัน และก็มีเสรีภาพ ความแตกต่างนั้นอาจทำให้เบียดเบียนกันได้ ก็ต้องมีผลพอสมควรจึงจะมี

ความเรียบร้อย มีความเจ็บสงบ แต่ถ้าแต่ละคนเห็นแก่ตัว มีแต่จะเอาผลเต็มที่สำหรับตัว
เชื่อว่าอีกคนหนึ่งเขาก็เดือดร้อน²⁰

เพราะเหตุนี้ถ้าหากทุกคนมีความเห็นแก่ตัวและใช้อำนาจที่เหนือกว่าละเมิดในสิทธิของ
บุคคลอื่น ย่อมมีผลทำให้ประโยชน์สุขของทุกคนถูกรบกวนหรือถูกทำลาย เมื่อนั้นความวุ่นวายสับสน
ก็จะติดตามมา จนกลายเป็นสภาวะอนาธิปไตยที่มีการกดขี่ข่มเหง เอาเปรียบและเบียดเบียนกันขึ้นในที่สุด
การกระทำของแต่ละปัจเจกบุคคลที่เกี่ยวข้องกับบุคคลอื่นตามคำอธิบายดังกล่าว
กล่าวนั้น หากเขียนเป็นแผนภาพก็จะได้ ดังนี้

ภาพ 5

ขอบเขตจำกัดของการใช้สิทธิ

จากตัวอย่างสมมติจะเห็นได้ว่า หากเจ้าคุณโกละใช้สิทธิในฐานะเป็นมนุษย์ของตนเอง
อย่างเต็มที่ ย่อมล้ำเข้าไปทำลายสิทธิหรือประโยชน์สุขบางส่วนของบุคคลที่เกี่ยวข้องกับตนอย่าง
ไม่อาจเลี่ยงได้²¹

²⁰ วิลาส มณีวัต, พระราชนิพนธ์, พิมพ์ครั้งที่ 9, (กรุงเทพฯ : ดอกหญ้า, 2543), หน้า 37-39

²¹ ได้แก่แต่ละส่วนของวงกลมที่หายไป ซึ่งส่วนที่หายไปนั้นอาจเป็นชีวิตร่างกาย หรือทรัพย์สินของเขา
เป็นต้น แล้วแต่กรณีว่าล่วงละเมิดสิทธิทางด้านใด

ดังนั้น เพื่อต้องการรักษาประโยชน์สุขของตนและคนอื่นเอาไว้ไม่ให้ถูกทำลายจึงจำเป็นที่แต่ละคนควรจะเสียดสละสิทธิบางอย่างของตน ที่ล้ำเข้าไปในมิติแห่งชีวิตและทรัพย์สินของบุคคลอื่น ซึ่งจะกลายเป็นการทำลายประโยชน์สุขในชีวิตเขา แต่นี่เป็นการพิจารณาจากทัศนะที่ให้คำเรื่องสิทธิในเชิงสังคมเป็นหลักเท่านั้น ซึ่งในทัศนะทางพระพุทธศาสนาเองก็ไม่ได้ปฏิเสธคุณค่าในเชิงสังคม หากการกำหนดค่าดังกล่าวนี้ มีความสอดคล้องหรือไม่ขัดแย้งกับเป้าหมายและความจริงคือประโยชน์สุขในชีวิต ทัศนะดังกล่าวนี้จะเห็นได้จากพระพุทธดำรัสในปุพฺพสุตตรตอนหนึ่งว่า "...ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราย่อมไม่ขัดแย้งกับโลก แต่โลกย่อมขัดแย้งกับเรา ผู้กล่าวเป็นธรรมย่อมไม่ขัดแย้งกับใครๆ ในโลก สิ่งใดที่บังเกิดขึ้นในโลกสมมติว่า ไม่มี แม้เรากล่าวสิ่งนั้นว่า ไม่มี สิ่งใดที่บังเกิดขึ้นในโลก สมมติว่า มี แม้เรากล่าวสิ่งนั้นว่า มี..."²²

เพราะเหตุนี้หากพิจารณาเกี่ยวกับเรื่องสิทธิในเชิงสังคมเกี่ยวกับประเด็นทางเป้าหมายแล้ว ย่อมสอดคล้องและลงรอยกันได้กับแนวคิดในทางพระพุทธศาสนาบางส่วน ฉะนั้น คำสอนหลายแห่งในพระไตรปิฎกเองจึงได้พูดถึงขอบเขตแห่งสิทธิของปัจเจกบุคคลเอาไว้เช่นกัน เพื่อรักษา ระดับของประโยชน์สุขส่วนบุคคลและสังคมเอาไว้ ไม่ให้ได้รับความกระทบกระเทือนจากการกระทำของบุคคลใดบุคคลหนึ่ง ขอบเขตแห่งการมีสิทธิของปัจเจกบุคคลตามทัศนะทางพระพุทธศาสนา ดังกล่าวนั้นมีกล่าวเอาไว้อย่างกระจัดกระจาย แต่มีเกณฑ์หลักที่จะใช้พิจารณาได้จากคำสอนเรื่องกายสุจริต สัมมากัมมันตะ²³ และสัมมาอาชีวะ²⁴ เป็นต้น ซึ่งมีลักษณะดังนี้

²² ส.ข.17/239/169 เราจะเห็นท่าทีของพระพุทธองค์ในการยอมรับความจริงระดับสมมติและการคล้อยตามความจริงแบบโลกบัญญัติหรือตามที่คนทั่วไป เข้าใจกัน ในหลายๆ ที่ เช่น วิ.มหา.4/209/273 หรือในมหาสิหนาทสูตร ที.สี.9/261/206-207 เป็นต้น

²³ ที.ม.10/299/348 ; ม.ญ.12/149/124 ; ม.อุ.14/272/185 ; อภิ.วิ.35/166/136 (เนื่องจากสัมมากัมมันตะมี 2 ลักษณะ คือสัมมากัมมันตะสำหรับบุคคลทั่วไปหรือของชาวบ้านกับสำหรับผู้หมคิเลศหรือของนักบวช ดังพระพุทธดำรัสที่ว่า "ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็สัมมากัมมันตะเป็นไฉน ดูกรภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวสัมมากัมมันตะเป็น ๒ อย่าง คือ สัมมากัมมันตะที่ยังเป็นสาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญ ให้ผลแก่ขันธ อย่าง ๑ สัมมากัมมันตะของพระอรหันต์ที่เป็นอนาสวะ เป็นโลกุตระ เป็นองค์มรรค อย่าง ๑ (ม.อุ.14/271/184-185)" ดังนั้นในที่นี้ผู้วิจัยจะถือเอาเนื้อความสัมมากัมมันตะสำหรับชาวบ้านเป็นเกณฑ์พิจารณาเพราะเป็นพื้นฐานขั้นต่ำ)

²⁴ ความหมายของสัมมาอาชีวะก็คือ การเว้นจากการเลี้ยงชีวิตด้วยวิธีเบียดเบียนชีวิตทรัพย์สินของคนอื่น โดยวิธีการต่างๆ นั่นเอง (ที.ปา. 11/170/191 : "มิจุฉาอาชีวี ปหาย สมมาอาชีเวน ชีวิกิ กปฺปเปติ ตฺวลาภุคฺคิ สกฺกฺขมานุญฺจกฺโกฏฺถนวลฺจนนิคฺคิสาวิโยคา เจทฺทวพฺพทฺทนิปฺราโมสวาโลปสาหาการา ปฎิวิโร (...ละมิจุฉาอาชีวะแล้ว เลี้ยงชีวิตให้ดำรงอยู่ได้ด้วยเป็นอยู่ด้วยสัมมาอาชีวะ คือ เว้นขาดจากการโกงด้วยตาชั่งของปลอมและการโกงด้วยเครื่องตวงวัด และการโกงด้วยการรับสินบน การหลอกลวงและตลบตะแลง เว้นขาดจากการตัด การฆ่า การจองจำ การตีชิง การปล้นและการกรรโชก)"

(1) การกระทำนั้นต้องไม่เป็นการเบียดเบียนคุกคามในชีวิตและร่างกายของบุคคลอื่น

เนื่องจากพื้นฐานของสิ่งมีชีวิตทุกชนิด ย่อมมีความรู้สึกนึกและห่วงหาอาวในชีวิตของตน อยากมีชีวิตอยู่รอดด้วยความสุขเหมือนๆ กัน²⁵ ซึ่งเป็นความรู้สึกปกติธรรมดาที่เกิดขึ้นเองโดยธรรมชาติ และทุกคนก็สามารถรู้ได้โดยการอนุมานจากความรู้สึกส่วนตัว²⁶ นั้นอาจถือได้ว่าเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานที่สิ่งมีชีวิตได้รับมาจากขบวนการทางธรรมชาติ ซึ่งทัศนะทางพระพุทธศาสนาถือว่า ตั้งแต่จิตดวงแรกที่ถือปฏิสนธิในครรภ์มารดา กรรมสิทธิ์ในความมีชีวิตของบุคคลก็ได้เริ่มต้นขึ้นแล้ว แม้ว่าวิวัฒนาการทางกายจะยังไม่สมบูรณ์ แต่ถือว่าชีวิตของบุคคลได้กำเนิดขึ้นอย่างสมบูรณ์แล้ว²⁷ เพราะองค์ประกอบชีวิตทั้งหมดได้ดำเนินไปตามกฎแห่งเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องตามขบวนการกฎแห่งกรรม ซึ่งใครๆ จะไปล่วงละเมิดหรือทำลายโดยวิธีการอย่างใดอย่างหนึ่งไม่ได้ ถ้าฝ่าฝืนทำก็คือการพรากชีวิตมนุษย์คนหนึ่งให้ตกลงไปในนรก²⁸

หากวิเคราะห์ในเชิงสังคม บุคคลที่มีอำนาจเหนือกว่าอีกบุคคลหนึ่ง ซึ่งจะเป็นอำนาจโดยบทบาทหน้าที่ทางสังคมหรืออำนาจอื่นใดก็ตาม บุคคลที่เหนือกว่านั้นอาจมีสิทธิที่จะคุกคามชีวิตร่างกายของบุคคลอื่นได้ (เท่าที่บทบาทหน้าที่ต่างๆ ได้จำกัดขอบเขตเอาไว้ตามเงื่อนไขของแต่ละสังคม) ดังเราจะเห็นได้จากประวัติศาสตร์ในช่วงหลายร้อยปีที่ผ่านมา ซึ่งมีการซื้อขายทาสกันอย่างแพร่หลายทั้งในเอเชียและยุโรป หรือการที่เพชฌฆาตอาศัยอำนาจทางสังคมทำลายชีวิตนักโทษประหาร เป็นต้น

แต่ทัศนะทางพระพุทธศาสนานั้นมองว่า ใครๆ ก็ไม่มีสิทธิเหนือชีวิตร่างกายของบุคคลอื่นได้เลย ดังนั้น การทำลายหรือซื้อขายชีวิตร่างกายของบุคคลอื่นจึงไม่เป็นสิทธิที่ชอบธรรมที่ใครๆ จะกระทำเช่นนั้นได้ แนวคิดดังกล่าวนี้สะท้อนให้เห็นได้จากคำสอนที่ปรากฏในพระพุทธศาสนา ซึ่งถือว่าการค้าขายมนุษย์ก็ถือห้ามอย่างหนึ่งของผู้ที่ป็นชาวพุทธ²⁹ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งการ

²⁵ พ.ร.บ.25/20/32 : "สพเพ คสนติ ทณฺหาสุส สพเพ ภายนติ มจฺจุโน...สพเพสํ ชีวิตํ ปิยํ"

²⁶ ส.ม.19/1459/443

²⁷ วิมฺหาวิ.1/181/137 ดูเทียบเคียงใน วิมฺหา.4/141/187-188 : "ยํ ภิกฺขเว มาตุ กุจฺฉิสุมี ปฐุมํ จิตฺตํ อุปฺปนฺนํ ปฐุมํ วิญฺญาณํ ปาตุภูตํ ตพฺปาทย สวสุส ชาติ"

²⁸ สมฺม.ค.1/534 : "ชีวิตา โวโรเปยฺยาติ กลลกาเลปิ ตาปนมฺหุเทนฺท วา เกสฺซชฺชสมฺปาทเนน วา ตโต วา อุทฺธมฺปิ ตพฺบุรฺเพน อุปกกฺกเมน ชีวิตา วิโยเชยฺยาติ อตฺถโธ "

²⁹ อ.ป.ญจ.22/177/232 : "ปณฺณิมา ภิกฺขเว วณฺนิชฺชา...สตฺถวณฺนิชฺชา สตฺถวณฺนิชฺชา มํสวณฺนิชฺชา มชฺชวณฺนิชฺชา วิสวณฺนิชฺชา อีมา โข ภิกฺขเว ปณฺจ วณฺนิชฺชา อุปาสกฺเคน อกรรมฺมียาติ ฯ" คำอธิบายข้อความตอนนี้นั้นท่านได้อธิบายคำว่า "สตฺถวณฺนิชฺชา" หมายถึงการซื้อขายมนุษย์ (สาร.ค.ด.1/348/659 : สตฺถวณฺนิชฺชาติ มนุสฺสวีกฺกโย)

ทำลายชีวิตของสิ่งมีชีวิตทุกชนิดก็จัดเป็นข้อห้ามโดยเด็ดขาดสำหรับผู้นับถือพระพุทธศาสนาในทุก
ระดับ³⁰ ยิ่งถ้าหากผู้นั้นอยู่ในสถานภาพนักบวชแล้วไปทำลายชีวิตมนุษย์ ก็จะถูกถอนสิทธิหรือ
หมดภาวะการเป็นนักบวชโดยอัตโนมัติทันที³¹ และมีโทษเพียงการทำลายหรือเบียดเบียนชีวิตอื่นโดย
ตรงเท่านั้น หากแต่ยังห้ามไม่ให้มีการกระทำใดๆ ก็ตามที่มีลักษณะส่งเสริมการคุกคามต่อประโยชน์
สุข หรือก่อให้เกิดอันตรายต่อชีวิตร่างกายคนอื่นด้วย³²

ไม่จำเป็นต้องพูดถึงชีวิตของผู้อื่น แม้แต่ชีวิตตนเอง แนวคิดทางพุทธศาสนาถือว่า เป็นการไม่
ถูกต้องเลยที่จะทำลายชีวิตตนโดยวิธีการอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือโดยเงื่อนไขใดๆ ถึงแม้จะได้รับ
ทุกข์เวทนาปานใด หากวิเคราะห์จากแนวคิดที่ถูกต้องแล้วย่อมไม่ทำลายชีวิตตน³³ แม้ว่าหากเทียบ
ระหว่างการทำลายชีวิตผู้อื่นกับการทำลายชีวิตตนเองแล้ว การทำลายชีวิตผู้อื่นจะถือว่ามิโทษมาก
กว่าก็ตาม แต่ก็ถือว่ามีความผิดทั้งคู่ จึงไม่ควรที่ใครๆ จะกระทำอัตวินิบาตกรรม³⁴

สิทธิทางกายที่บุคคลจะกระทำอะไรได้อย่างเสรีนั้น ถ้าวิเคราะห์ตามหลักพระพุทธศาสนา
จึงถูกจำกัดขอบเขตเอาไว้ภายใต้กฎของความถูกต้องเสมอ ไม่ว่าจะเป็นการกระทำที่สอดคล้องหรือ
ไม่สอดคล้องกับเป้าหมายก็ตาม ขบวนการความถูกต้องอันเป็นกฎธรรมชาติจริงๆ ก็จะดำเนินไป
อย่างสม่ำเสมอและให้ผลตรงกับกระทำนั้นๆ แต่มนุษย์ทุกคนก็มีเสรีภาพที่จะเลือกการกระทำ
ของตนเองทุกอย่าง

เนื่องจากแนวคิดทางพระพุทธศาสนาเชื่อในระบบความถูกต้องของกฎแห่งความจริงทาง
ธรรมชาติดังกล่าว ฉะนั้นจึงไม่ได้บีบบังคับใครๆ ว่าจะต้องทำตามเกณฑ์ทางพระพุทธศาสนาเท่า
นั้น ซึ่งถ้าจะพูดให้ถูกก็คงไม่ใช่เกณฑ์ทางพระพุทธศาสนา หากแต่เป็นกฎเกณฑ์ทางธรรมชาติที่

³⁰ คือ เป็นข้อห้ามสำหรับสิกขมานา เช่น วิ. ภิกขุณี.3/372/201 เป็นข้อห้ามสำหรับสามเณร เช่น
วิ.มหา.4/120/170 เป็นข้อห้ามสำหรับภิกษุ เช่น วิ.มหาวิ.1/180/137 ; วิ.มหาวิ.2/633/413 และเป็นข้อห้ามสำหรับ
บุคคลทั่วไป เช่น ม.อุ.14/149/133 ; ส.สพ.18/615/394-395 ; ส.ม.19/1459/443 เป็นต้น

³¹ วิ.มหา.4/144/194 : "โย ภิกขุ สมฺมิจฺจ มนุสฺสวีกฺคหํ ชีวิตา โวโรเปติ อนฺตมโส คพฺภปาทนํ
อุปาทย อสุสมฺโม โหติ อสกุญฺญตฺติโย"

³² คูใน อัง.ปญจก.22/177/232 ซึ่งกล่าวถึงการค้าขายที่ไม่ชอบธรรม 5 ประการ ที่ระบุดังอาวูที่ใช่
ประหัดประหาร ศัตว์ที่จะถูกนำไปฆ่า สิ่งเสพติดมีนเมา และยาพิษเอาไว้ด้วย ซึ่งสิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นเหตุเบียด
เบียนชีวิตร่างกายของผู้อื่นทั้งสิ้น

³³ ดูตัวอย่างจากบทสนทนาระหว่างพระสารีบุตรกับพระฉันทะผู้กำลังประสบกับทุกข์เวทนาอันแรงกล้า
ได้ใน ส.สพ.18/105-106/70-71

³⁴ เป็นที่น่าพิจารณาว่า จากหลักฐานในพระสูตร ได้กล่าวถึงพระภิกษุที่ทำอัตวินิบาตกรรม แต่ก็ยัง
สามารถบรรลุปะระกัณเฑาะฏ์ได้ถึง 3 ท่าน คือ พระโคตมเก (ส.ส.15/488-495/176-179) พระวัคคิ (ส.ช.17/215-
221/145-151) และพระฉันทะ (ส.สพ.18/104-111/69-75)

ดำรงอยู่เช่นนั้น จึงไม่ได้ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขใดๆ ไม่ว่าจะเป็นชาวพุทธหรือไม่ใช่ชาวพุทธ หากปฏิบัติถูกต้องและสอดคล้องกับกฎดังกล่าวก็ล้วนได้รับผลตามธรรมชาติเช่นเดียวกัน³⁵ จากคำสอนของพระพุทธองค์เองสะท้อนให้ทราบเท่าที่เห็น เป็นเพียงการนำความเป็นจริงของกฎแห่งเหตุผลหรือกฎความสัมพันธ์กันระหว่างการกระทำกับผลของการกระทำมาเปิดเผยให้ทุกคนได้ทราบความเป็นจริง จะได้เลือกตัดสินใจการกระทำของตนเองว่าต้องการผลที่เกิดกับชีวิตตนอย่างไรระหว่างความสุขกับความทุกข์ หากเข้าใจความจริงอย่างถูกต้องทุกคนก็จะเลือกการกระทำที่สอดคล้องกับเป้าหมายคือความสุขและหลีกเลี่ยงการกระทำที่ให้ผลตรงกันข้าม แต่สำหรับผู้ที่ยังไม่เข้าใจกฎความจริงของธรรมชาติอย่างถูกต้องตามที่มันเป็น อาจเป็นไปได้ที่จะเลือกกระทำในสิ่งที่ส่งผลเป็นทุกข์ให้กับตนและคนอื่นในภายหลัง เพราะนี่คือกฎความจริงตามเงื่อนไขแห่งเหตุปัจจัยที่ไม่อาจฝืนได้

ดังนั้น แม้จะมีใครกระทำในสิ่งที่ตรงกันข้ามจากเกณฑ์ดังกล่าวนี้ ขบวนการอันเป็นกฎแห่งความจริงอย่างหนึ่ง คือกฎแห่งกรรม ย่อมจะคอยสะท้อนผลจากการกระทำนั้นๆ ของเขาอยู่ตลอดเวลาโดยไม่อาจหลีกเลี่ยงได้³⁶ แต่จะช้าหรือเร็วนั้นก็ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขหลายอย่างตามกฎแห่งเหตุปัจจัย³⁷ สิทธิที่บุคคลหรือสังคมจะลงโทษต่อบุคคลอื่นได้ อย่างสูงก็คือการขับออกจากสังคม

³⁵ กฎแห่งกรรมหรือกฎแห่งเหตุผลถือว่าเป็นกฎธรรมชาติที่มีความเที่ยงตรงอย่างหนึ่งซึ่งไม่ได้ขึ้นกับเงื่อนไขจากภายนอกใดๆ ผู้ที่ปฏิบัติตรงตามเงื่อนไขแห่งกฎธรรมชาติจึงอาจบรรลุเป้าหมายได้ตามเกณฑ์นั้นๆ แต่อย่างไรก็ตามหากพิจารณาจากเป้าหมายชีวิตในระดับสูงสุดคือนิพพานสมบัติแล้ว คำสอนในพระไตรปิฎกหลายแห่งสอนให้ทราบว่า ผู้ปฏิบัติตามกฎแห่งกรรมดังกล่าวนี้ หากมิได้นับถือพระพุทธศาสนาจะสามารถบรรลุเป้าหมายได้อย่างสูงเพียงในระดับสวรรค์สมบัติเท่านั้น ดังคำสนทนาระหว่างพระพุทธองค์กับวัจฉโคตตปริพาชกในจุฬวัจฉโคตสูตร ตอนหนึ่งว่า

"ข้าแต่ท่านพระโคตม อาชีวกบางคน เมื่อตายไป จะทำที่สุดทุกข์ได้ มีอยู่บ้างหรือ ? ๑ ดูกรวัจฉะ อาชีวกบางคน เมื่อตายไป จะทำที่สุดทุกข์ได้นั้น ไม่มีเลย ๑ ข้าแต่ท่านพระโคตม ก็อาชีวกบางคน เมื่อตายไป จะไปสวรรค์ได้ มีอยู่หรือ ? ๑ ดูกรวัจฉะ แต่ภัทรกัณฐีไปได้แก้สับเอ็ดกัณฑ์ที่เราระลึกได้ เราจักได้รู้จักอาชีวกบางคนที่ไม่ไปสวรรค์หาได้ นอกจากอาชีวกคนเดียว ที่เป็นกรรมวาที กิริยาวาที." (ม.ม.13/243/239 : "อตุติ นุ โข โก โคตม โกจิ อาชีวก กายสุต เกทา ทุกขสุตตกโรติ ๑ นตุติ โข วจุณ โกจิ อาชีวก กายสุต เกทา ทุกขสุตตกโรติ ๑ อตุติ ปน โก โคตม โกจิ อาชีวก กายสุต เกทา สกฺขุปโคติ ๑ อิติ โข โส วจุณ เอกนวุโต กปโป ยมห์ อนุสฺสรามิ นาภิขานามิ กณฺธิ อาชีวก สกฺขุปคํ อณฺญตรฺ เณน โส จาปิ กมฺมาที กิริยาวาทีติ ๑")

ทัศนะท่านองนี้สามารถดูเพิ่มเติมได้อีกแห่งจากมหาปริณิพพานสูตร (ที.ม.10/138-139/175-176) เป็นต้น

³⁶ ที.ปา.11/67-69/104-106, ม.อ.14/581/376,596/385; ส.ส.15/903/333; พ.ธ.25/11/17; พ.ชา.27/294/84,713/166; อภิ.ก.37/1700/579

³⁷ ม.ม. 13/371/355, 356 ; ม.อ. 14/244/169 ; ส.นิ. 16/64/33 ฯลฯ ม.ม. 13/371/355, 356 ; ม.อ. 14/244/169 ; ส.นิ. 16/64/33 ฯลฯ

นั้นๆ และดัดสติอันเป็นผลประโยชน์ที่เขาควรได้รับจากการดำรงอยู่ในสถานภาพเช่นนั้นเสีย³⁸ ไม่มีสิทธิเข้าไปคุกคามข่มขู่ในลักษณะที่มุ่งร้ายต่อชีวิตร่างกายของเขาได้เลย³⁹

จะเห็นได้ว่าแท้จริงแล้วแนวคิดหลักทางพระพุทธศาสนา เป็นเพียงสิ่งที่เป็นกลางๆ ตามที่สอดคล้องกับกฎความจริงตามธรรมชาติเท่านั้น แม้พระพุทธองค์เองก็เป็นเพียงผู้ค้นพบความจริงที่มีอยู่เช่นนั้น และนำความจริงมาประกาศเผยแผ่⁴⁰ ซึ่งหลักสัจธรรมต่างๆ ก็คือของเก่าที่มีอยู่แต่ดั้งเดิมทั้งสิ้น⁴¹

ดังนั้น จึงไม่มีความจำเป็นใดๆ ที่จะบังคับใครว่าจะต้องเชื่อหรือให้ปฏิบัติตามหลักเกณฑ์ดังกล่าว ซึ่งแม้แต่พระพุทธองค์เองก็เคยตรัสบอกสาวกเอาไว้ว่า "...ท่านทั้งหลายพึงทำความเพียรเครื่องยังกิเลสให้เร่าร้อน พระตถาคตทั้งหลายเป็นแต่ผู้บอกชนทั้งหลาย..."⁴² อีกแห่งหนึ่งที่จะสะท้อนแนวคิดดังกล่าวได้ชัดเจนมากขึ้นก็คือ บทสนทนาระหว่างพระพุทธองค์กับคณกโมคคัลลานพราหมณ์ ซึ่งได้ตอบกันไปมา และพระพุทธองค์ได้ตรัสกับพราหมณ์ตอนหนึ่งว่า "...ดูกรพราหมณ์ จันฉันเหมือนกันแล ในเมื่อนิพพานก็ดำรงอยู่ ทางไปนิพพานก็ดำรงอยู่ เราผู้ชักชวนก็ดำรงอยู่ แต่กัศวกของเราอันเราโอวาทสั่งสอนอยู่อย่างนี้ บางพวกเพียงส่วนน้อย ยินดีนิพพานอันมีความสำเร็จล่วงส่วน บางพวกก็ไม่ยินดี ดูกรพราหมณ์ ในเรื่องนี้ เราจะทำอย่างไรได้ ตถาคตเป็นแต่ผู้บอกหนทางให้..."⁴³

คำสอนในพระไตรปิฎกช่วยสะท้อนทัศนะทางพระพุทธศาสนาว่า ได้ให้สิทธิของปัจเจกบุคคลในการที่จะเลือกปฏิบัติหรือกระทำอย่างใดอย่างหนึ่งเอาไว้กว้างมากที่สุดทีเดียว ฉะนั้น ผู้ที่มี

³⁸ เช่น ทรงอนุญาตให้ลงนียสกรรม (ถอดยศ ลดตำแหน่ง) อุกเขปนียกรรม (การถอนสิทธิที่เคยเป็นอยู่) และปัพพาชนียกรรม (ขับออกจากหมู่คณะ) แก่ภิกษุซึ่งล่วงละเมิดวินัยบัญญัติ หรือทำความเสื่อมเสียแก่ศาสนาอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นต้น ดูรายละเอียดได้ใน วิ.มหา.5/223/294; วิ.จุล.6/44/19, 69-74/27-28, 105-118/48-51, 175/76, 200-205/80-82; วิ.ป.8/962/308-309 เป็นต้น

³⁹ จะเห็นได้ว่าในบทบัญญัติทางวินัยนั้น แม้แต่การเจือมือเหมือนจะทำร้ายร่างกายจนทำให้ผู้อื่นตกใจกลัว ก็ถูกห้ามเอาไว้ และปรับความผิดสำหรับนักบวชที่กระทำเช่นนั้น ซึ่งดูได้จาก วิ.มหา.2/699/461 และ วิ.ป.8/365/101

⁴⁰ ส.นิ.16/61/3

⁴¹ ส.นิ.16/253/129

⁴² พุ.ธ.25/30/51 : "ตุเมหิ กิจจํ อาตปป์ อุกขาตาโร ตถาคตา"

⁴³ ม.อ.14/103/87 : "เอวเมว โข พราหมณ ติฏฐเตว นิพพานํ ติฏฐติ นิพพานคามิมกุโค ติฏฐามหํ สมหาเปตา อถ จ ปน มม สาวกา มยา เอวํ โอวาทิยมานา เอวํ อนุสาสิยมานา อปฺเปกฺกเจ อจฺจนฺตนิฏฺฐํ นิพพานํ อาราธฺนติ เอกฺกเจ นาราธฺนติ เอกฺก ญฺยาหํ พราหมณ กโรมิ มคฺคกฺขาเย พราหมณ ตถาคโคติ"

ปัญญาเข้าใจความจริงตามที่เป็นจริง เขาย่อมประพฤติปฏิบัติในสิ่งที่ถูกต้องด้วยความเต็มใจ ไม่จำเป็นต้องมีการบีบบังคับโดยวิธีการใดๆ เลย

แต่เนื่องจากว่าในความเป็นจริงแล้ว ทุกๆ สังคมจะมีทั้งคนที่เข้าใจอะไรได้เร็วและช้าแตกต่างกันออกไป ดังนั้นเหตุผลหลักที่ต้องมีกฎระเบียบ หรือวินัยให้ปฏิบัติ ก็เพื่อให้เกิดความเป็นระเบียบเรียบร้อยของหมู่คณะที่อยู่ร่วมกันเป็นกลุ่ม และใช้เป็นแนวทางให้ปฏิบัติไปในทิศทางที่ถูกต้องสืบทอดกันมา ไม่ให้บางคนหลงทิศทางเท่านั้น

เฉพาะในสังคมสงฆ์พระพุทธองค์ตรัสถึงจุดประสงค์ในการวางกฎระเบียบวินัยเอาไว้ เพราะเล็งเห็นอำนาจประโยชน์ 10 ประการ (เตนหิ ภิกขเว ภิกขุณี สิกขาปทํ ปญญาเปสฺสามิ ทส อตฺถวสํ ปฏิจฺจ) คือ

(1) สงฺฆสุญฺจตฺตย	(เพื่อให้สังคมยอมรับร่วมกัน)
(2) สงฺฆผาสุตฺตย	(เพื่อให้สังคมสงบเรียบร้อย)
(3) ทุมมฺงฺกุณํ ปุคฺคตํ นิคฺคหย	(เพื่อกำหนดผู้ชอบก่อความสงบสุข)
(4) เปสฺสํ ภิกขุณี ผาสุวiharาย	(เพื่อปกป้องผู้รักสันติ)
(5) ทิฏฐธมฺมิกานํ อาสวํ สํวราย	(เพื่อระมัดระวังความไม่ดีที่เกิดในปัจจุบัน)
(6) สมฺปรายิกานํ อาสวํ ปฏฺิมาตฺตย	(เพื่อป้องกันความไม่ดีที่จะเกิดในอนาคต)
(7) อปฺปสฺนํ ปสฺสทาย	(เพื่อให้หมู่ชนที่ยังไม่ยอมรับได้ยอมรับ)
(8) ปสฺนํ ภิกฺขุภิกฺขุณียาย	(เพื่อให้หมู่ชนที่ยอมรับแล้วมั่นใจยิ่งขึ้นกว่าเดิม)
(9) สทฺธมฺมฏฺฐิตฺตย	(เพื่อให้ความถูกต้องในสังคมดำรงอยู่ได้)
(10) วินยํ นิคฺคหย ⁴⁴	(เพื่อให้มีการยึดปฏิบัติอย่างเป็นระเบียบแบบแผน)

พระพุทธเจ้าทรงเปรียบเทียบวินัย⁴⁵ ว่าเหมือนเส้นด้ายที่ร้อยคอกไม้ซึ่งมีหลากหลายพันธุ์หลายชนิด และหลายสีเข้าด้วยกันให้มีความเป็นระเบียบเรียบร้อย เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ไม่กระจัดกระจายไปตามลม⁴⁶ และคำสอนของพระองค์จะยังมีความจำเป็นอยู่ก็เฉพาะบุคคลที่ยังเข้าไม่ถึงความจริงสูงสุด เมื่อบุคคลใดเข้าถึงความจริงดังกล่าวแล้วก็จะไม่ยึดติดในคำสอนอีกต่อไป⁴⁷ และเขาก็จะไม่ทำความชั่วอันเนื่องมาจากเงื่อนไขใดๆ ทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นเงื่อนไขภายในที่มีตนเป็น

⁴⁴ วิ.มหาวิ.1/20/30 ฯลฯ

⁴⁵ หากเทียบเคียงในเชิงสังคมแล้ว คำว่า "วินัย" ก็คือ กฎ ระเบียบ ข้อปฏิบัติ หรือกฎหมาย นั่นเอง

⁴⁶ วิ.มหาวิ.1/7/13

⁴⁷ ม.ญ.12/280/271

เหตุ หรือเงื่อนไขภายนอกที่มีคนอื่นหรือเครื่องล่อใจอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นเหตุ⁴⁸ เพราะบุคคลเช่นนั้นได้เข้าใจถึงเป้าหมายชีวิตขั้นสูงสุดของมนุษย์อย่างแท้จริง พร้อมกับตระหนักถึงผลของการปฏิบัติในทิศทางที่ตรงกันข้ามกับเป้าหมายว่า ทำให้ตนเองและบุคคลอื่นต้องประสบกับความทุกข์อย่างไรบ้าง ซึ่งแน่นอนว่าการกระทำที่เบียดเบียนหรือคุกคามต่อชีวิตตนและบุคคลอื่นนั้น ย่อมไม่ได้สร้างประโยชน์สุขให้เกิดแก่ตน บุคคลอื่น หรือสังคมแต่ประการใดเลย

(2) การกระทำนั้นต้องไม่เป็นการเบียดเบียนคุกคามในทรัพย์สินของบุคคลอื่น

เมื่อพูดถึงทรัพย์สินสมบัติอันเป็นส่วนบุคคลนั้น ทิศนะทางพระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงทรัพย์สิน 2 ประเภทด้วยกัน คือ

(2.1) ทรัพย์สินภายนอก ได้แก่สิ่งที่สามารถรับรู้หรือถูกต้องได้โดยประสาทสัมผัส ซึ่งแบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ คือ

(2.1.1) สวิญญานกทรัพย์ ทรัพย์สินที่มีชีวิต ได้แก่ปศุสัตว์ทั่วไป เช่น เป็ด ไก่ นก หนู ช้าง ม้า วัว ควาย เป็นต้น

(2.1.2) อวิญญานกทรัพย์ ทรัพย์สินที่ไม่มีชีวิต เช่น บ้านเรือน เรือ กสวน ไร่ นา เงิน ทอง เครื่องใช้ วัตถุ สิ่งของ เป็นต้น

หรืออาจแบ่งประเภทอีกแบบหนึ่งได้ดังนี้

(ก) สंहาริมทรัพย์ (ทรัพย์สินที่เคลื่อนที่ได้) คือสิ่งที่สามารถโยกย้ายเปลี่ยนแปลง ไป อยู่ในที่ต่างๆ ได้ ตามความประสงค์ของผู้ครอบครอง ซึ่งมีได้ทั้งที่เป็น สวิญญานกทรัพย์ และ อวิญญานกทรัพย์

(ข) อสंहาริมทรัพย์ (ทรัพย์สินที่เคลื่อนที่ไม่ได้) คือสิ่งที่อยู่ประจำที่ ไม่อาจโยกย้ายเปลี่ยนแปลงไปได้ อยู่ที่ไหนก็คงอยู่ที่นั่นตามเดิม ซึ่งหากแบ่งให้ละเอียดลงไป ก็อาจแยกออกเป็น 2 ประเภท คือ

(1) เคลื่อนที่ไม่ได้อย่างถาวร เช่น เรือ กสวน ไร่ นา เป็นต้น

(2) เคลื่อนที่ไม่ได้ชั่วคราว เช่น บ้าน เรือน พืชผล ดินไม้ สิ่งปลูกสร้าง เป็นต้น

⁴⁸ พ.บ.25/16/26

(2.2) ทรัพย์ภายใน ได้แก่สิ่งที่ไม่อาจถูกต้องสัมผัสได้ จัดเป็นคุณสมบัติส่วนบุคคล นั่นคือความดี ความงาม กิริยามรรยาท หรือคุณธรรมต่างๆ ภายในจิตใจ เช่น ความเชื่อ ศีล ความละเอียดและเกรงกลัวต่อความชั่ว ความรู้ ความเสียสละ ความฉลาดรอบรู้⁴⁹ เป็นต้น ซึ่งสิ่งเหล่านี้ในทางศาสนาท่านจัดว่าเป็นทรัพย์อันประเสริฐ หรืออริยทรัพย์นั่นเอง

หากพิจารณาในเชิงสังคมจะเห็นได้ว่า เมื่อพูดถึงเรื่องสิทธิในทรัพย์สิ้นแล้วจะหมายถึง ทรัพย์ประเภทแรก (ตามข้อ 2.1) ซึ่งทัศนะทางพระพุทธศาสนาเองก็ยอมรับทรัพย์ในลักษณะเช่นนั้นของปัจเจกบุคคลเหมือนกันว่าเป็นสิ่งที่มีอยู่จริง ไม่ได้ปฏิเสธว่าไม่มี⁵⁰ ใครๆ จึงไม่ควรไปล่วงละเมิดโดยที่เจ้าตัวเขาไม่ยินยอม⁵¹

เพราะเหตุนี้คำสอนในพระพุทธศาสนาจึงเปิด โอกาสให้ทุกคนแสวงหาทรัพย์ได้โดยชอบธรรม⁵² โดยเฉพาะบุคคลที่อยู่ในสถานะของชาวบ้าน ความเป็นผู้ขยันขันแข็งในการแสวงหาทรัพย์ และรักษาทรัพย์ที่หามาได้มิให้เป็นอันตรายหรือสูญหายไปโดยไม่เกิดประโยชน์ต่อการดำรงชีวิต จึงกลายเป็นหลักคำสอนที่สำคัญประการหนึ่งของผู้ครองเรือน⁵³

แนวคิดทางพระพุทธศาสนานั้นมองว่า การได้ทรัพย์มาโดยชอบธรรมแล้วควรใช้จ่ายให้เกิดประโยชน์ เพื่อให้ตนเองและคนอื่นมีความสุขจากทรัพย์นั้นโดยทั่วถึงตามสมควร นั่นคือการกระทำของบุคคลผู้ฉลาด (สัตบุรุษ) ซึ่งตรงกันข้ามหากได้ทรัพย์มาโดยชอบธรรมแล้ว กลับไม่นำไปใช้จ่ายให้เกิดประโยชน์สุขแก่ตนและคนอื่น ถือว่าเป็นการกระทำของผู้ที่ไม่ฉลาด (อสัตบุรุษ)⁵⁴ เพราะทำให้เกิดการสูญเปล่า ตนเองและคนอื่นต่างก็ไม่ได้ประโยชน์สุขด้วยกันทั้งคู่

ดังนั้นสำหรับผู้ที่ยังต้องใช้ชีวิตแบบฆราวาส การจัดสรรทรัพย์ที่ตนเองถือกรรมสิทธิครอบครองอยู่นั้น จะต้องสอดคล้องกับเป้าหมายประการแรกสุดของชีวิต นั่นก็คือการสนองความสุขทางกายอันเป็นไปในฝ่ายวัตถุ โดยอาศัยทรัพย์เป็นเครื่องมือในการรักษาประโยชน์สุขดังกล่าว

วิเคราะห์จากแนวคิดตรงนี้จะเห็นได้ว่า ทรัพย์ภายนอกก็คือเครื่องมือชนิดหนึ่งในการรักษาและนำไปสู่ประโยชน์สุขในชีวิตของมนุษย์ ซึ่งสำหรับชีวิตแบบฆราวาสการมีทรัพย์ย่อมเอื้ออำนวย

⁴⁹ อจ.สตตก.23/5/4, 6/6, 7/7

⁵⁰ อจ.สตตก.23/7/6-7

⁵¹ วิมทว.1/85/85

⁵² อจ.จตุกก. 21/61/88-89

⁵³ อจ.อญฐก.23/144/290 ฯลฯ

⁵⁴ ศ.ส.15/387-389/130-132

ให้ตนและบุคคลอื่นเกิดความสุขในชีวิตได้ง่ายขึ้น⁵⁵ เช่น การนำทรัพย์นั้นมาเพื่อปกป้องหรือรักษาความทุกข์จากเหตุต่างๆ ที่เกิดทางกาย หรือการนำทรัพย์นั้นไปช่วยทำนุบำรุงสมณะนักบวชผู้ประพฤติดี ปฏิบัติชอบ ให้สามารถบำเพ็ญคุณงามความดีต่อไปได้ อันเป็นการสร้างเหตุแห่งประโยชน์สุขในระดับทางจิตให้กับตนเอง เป็นต้น

แนวคิดดังกล่าวนี้ศึกษาและวิเคราะห์ได้จากคำสอนเรื่องหลักการใช้จ่ายทรัพย์เพื่อให้เกิดประโยชน์ (โภคาทิยะ) ซึ่งอาจสรุปสาระได้ดังนี้ว่า

เมื่อบุคคลได้ทรัพย์มาโดยชอบธรรมแล้วให้ใช้ประโยชน์จากทรัพย์นั้นดังต่อไปนี้ คือ

1. เลี้ยงดูตนเอง มารดา บิดา บุตร ภรรยา คนในปกครอง
2. เลี้ยงดูเพื่อนฝูง
3. ปกป้องและรักษาสวัสดิภาพให้กับตน(และครอบครัว)
4. ทำพิธีกรรม คือ สละเพื่อบำรุงและบูชา 5 อย่าง ได้แก่
 - (4.1) ญาติพลี สงเคราะห์ญาติ
 - (4.2) อติถิพลี ต้อนรับแขก
 - (4.3) ปุพฺพเปตพลี ทำบุญอุทิศให้กับผู้ล่วงลับไป
 - (4.4) ราชพลี เสียภาษีอากรให้รัฐ
 - (4.5) เทวตาสพลี บวงสรวงให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ตามที่ตนเคารพเชื่อถือ
5. อุปถัมภ์บำรุงเหล่าสมณบรรพชิตผู้ประพฤติดี ปฏิบัติชอบ⁵⁶

จะเห็นได้ว่าแนวคิดดังกล่าวนี้ แม้แต่บุคคลที่อยู่ในสถานะนักบวชเอง การมีสิทธิในทรัพย์ สิ้นส่วนบุคคลก็ถูกยอมรับในระดับหนึ่งเช่นกัน ถ้าหากการมีสมบัติเหล่านั้นจะช่วยสนองตอบต่อประโยชน์สุขและเกื้อหนุนให้สามารถดำเนินชีวิตไปสู่เป้าหมายได้ ดังจะเห็นได้จากการที่ทรงอนุญาตให้มีเครื่องบริวารอันเป็นอุปกรณ์สำคัญต่อการดำรงชีวิตแบบนักบวช เช่น บาตร จีวร เป็นต้น

ถ้าวิเคราะห์และศึกษาข้อมูลต่างๆ จากวินัยบัญญัติของพระภิกษุ เราจะเห็นคำสอนจำนวนมากที่พูดถึงเกี่ยวกับการครอบครองสมบัติอันเป็นส่วนบุคคล และการรักษาทรัพย์อันเป็นของส่วนรวม คำสอนตอนหนึ่งในเทวทหสูตรจะช่วยสะท้อนแนวคิดดังกล่าวนี้ได้ก็คือพระดำรัสที่ว่า "...ภิกษุ

⁵⁵ จะสังเกตได้ว่าในหลักคำสอนที่ว่าด้วยความสุข 4 ประการของผู้ครองเรือนนั้น ได้ระบุถึงความสุขประการแรกก็คือ สุขที่เกิดจากการมีทรัพย์ (อติถิสุข) และสุขที่เกิดจากการได้ใช้จ่ายทรัพย์ (โภคสุข) เป็นลำดับต่อมา (อง.จตุกก.21/62/91)

⁵⁶ อง.ปญจก. 22/41/48-50

ไม่เอาทุกข์ทัฬหณตนที่ไม่มีทุกข์ทัฬหณ ๑ ไม่สละความสุขที่เกิดขึ้นโดยธรรม⁵⁷ ๑ ไม่เป็นผู้หมกมุ่นในความสุขนั้น ๑..."⁵⁸

แต่อย่างไรก็ตามต้องเข้าใจให้ถูกต้องว่าทรัพย์ดังกล่าวนี้เป็นเพียงเป้าหมายขั้นต่ำหาใช่เป้าหมายสูงสุดของชีวิตแต่อย่างใดไม่ เป็นเพียงแค่เครื่องมือนำไปสู่เป้าหมายที่สูงขึ้นไปเป็นลำดับเท่านั้น นั่นก็คือนำไปสู่การสร้างทรัพย์ภายในให้เกิดขึ้น ซึ่งเป็นเหตุแห่งการบรรลุเป้าหมายชีวิตในขั้นที่สองและสามต่อไป หากการถือกรรมสิทธิ์ในทรัพย์ใดแล้วก่อให้เกิดขัดขวางต่อการบรรลุเป้าหมายย่อมไม่เป็นความชอบธรรมที่จะยึดครองหรือถือกรรมสิทธิ์เอาไว้ เพราะการทำเช่นนั้นมิแต่จะไปทำลายประโยชน์สุขของตนเองมากยิ่งขึ้น

การแสวงหาทรัพย์โดยชอบธรรมนั้น ก็คือการไม่ไปเบียดเบียนชีวิตร่างกายหรือทรัพย์สินของบุคคลอื่นเพื่อให้ได้ในสิ่งที่ตนต้องการ ซึ่งวิเคราะห์จากคำสอนหลายๆ แห่งจะเห็นว่าการไม่เบียดเบียนนั้น หมายถึงการไม่เอารัดเอาเปรียบบุคคลอื่นโดยวิธีการต่างๆ ด้วย เช่น การไม่คดโกง ค้ายตราซัง ของปลอม เครื่องดวงวัด⁵⁹ หรือหลอกลวงบุคคลอื่นเพื่อให้ตนได้รับผลประโยชน์โดยวิธีการอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นต้น แนวคิดดังกล่าวนี้ สามารถพิจารณาให้เห็นชัดเจนขึ้นได้จากหลักคำสอนเรื่องสัมมาภังคะ และสัมมาอาชีวะ เป็นต้น

ระดับของการคดโกงหรือหลอกลวงนั้น อาจมีความแตกต่างและหลากหลายออกไป ซึ่งขึ้นอยู่กับสถานภาพทางสังคมของบุคคลนั้นๆ ด้วย เช่น หากเป็นสถานภาพของนักบวชการคดโกงเพื่อหวังผลประโยชน์จากคนอื่นอาจมีโทษที่รุนแรงถึงขั้นหมดสมาชิกภาพทางสังคมสงฆ์ เช่น การอวดอ้างคุณวิเศษที่ตนเองไม่มีอยู่จริง⁶⁰ เป็นต้น

จากคำสอนที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ทำให้ทราบว่า เมื่อพูดถึงสิทธิในทรัพย์สินของปัจเจกบุคคล พระพุทธศาสนาเองก็ไม่ได้ปฏิเสธสิทธิดังกล่าวนี้ หากเป็นการแสวงหาและได้มา

⁵⁷ คำว่า "ความสุขที่เกิดโดยธรรม" พระอรรถกถาจารย์ได้อธิบายความหมายเอาไว้ว่า "คือสุขที่เกิดจากปัจจัย 4 ซึ่งเกิดจากสงฆ์หรือคณะ" (ปปัญจสูทนี.4/10/7: "ธมมิกัง สุขัง นาม สัมมโต วา คณโต วา อุปปन्नจตุปปจยสุขัง. อนธมฺมิจฺฉโตติ... สัมมโต हि उपपन्नं सलागच्छत् वा वसुधावलिकं वा "อิทมคฺคํ ऐकญฺติ परिजฺฉินฺทิต्वा สัมमन्धे गिक्खुन् อนฺตरे परिภุञ्ชนฺโต ปคฺคตนฺตरे ปทุมं विย तिष्ठमाश्चिपฺसुสฺसन्मคฺคผลेहि वात्थลฺเล")

⁵⁸ ม.อ.14/1415: "ภิกฺขุ น หเว อนทฺธฏฺโธ อตฺตานิ ทุกฺเคน อทฺธภาเวติ ธมฺมิกญฺจ สุขัง น ปริจฺจชิตฺตลฺลํ จ สุขे อนธมฺมิจฺฉโต โหติ"

⁵⁹ ที.สี.9/103/85 ฯลฯ: "ตุลาญฺญกัสนฺนุญฺจมานญฺญา ปฏฺวิโรโต โหติ"

⁶⁰ ในประเด็นนี้สามารถดูเพิ่มเติมได้จากหัวข้อที่ว่าด้วยเรื่องสิทธิทางวาจาที่ผู้วิจัยจะกล่าวถึงข้างหน้า

โดยถูกต้องชอบธรรม หนึ่งการแสวงหาประโยชน์และความสุขจากทรัพย์ที่ตนถือกรรมสิทธิ์อยู่ หากไม่เป็นไปในทางที่จะก่อให้เกิดผลกระทบต่อประโยชน์สุขของตนและคนอื่น ก็ถือว่าเป็นสิทธิโดยชอบธรรมของบุคคลผู้เป็นเจ้าของทรัพย์ด้วยเช่นกัน

เนื่องจากการยอมรับสิทธิในทรัพย์สมบัติอันเป็นส่วนบุคคลนั้นเองเป็นพื้นฐานแรก ดังนั้นการกระทำใดๆ ที่เป็นการล่วงละเมิด เบียดเบียน หรือทำลายทรัพย์สินของบุคคลอื่นจึงเป็นสิ่งที่ไม่ชอบธรรมไปด้วย และได้กลายมาเป็นข้อห้ามประการหนึ่งในทางพระพุทธศาสนา⁶¹

อย่างไรก็ตาม ในบรรดาทรัพย์ทั้งสองประเภทนั้น พระพุทธศาสนาจะเน้นและให้ความสำคัญกับทรัพย์ภายในมากกว่าทรัพย์ภายนอก เพราะถือว่าเป็นสิ่งที่มั่นคงถาวร และเป็นสมบัติส่วนบุคคลที่แท้จริง ซึ่งไม่เป็นสาธารณะแก่บุคคลอื่น จึงเป็นทรัพย์ที่สามารถนำไปสู่ประโยชน์สุขที่สูงกว่าระดับแรกขึ้นไปอีก สมบัติภายในดังกล่าวสามารถที่จะทะลุผ่านมิติแห่งกาลและเทศะไปได้ทุกแห่ง

ส่วนทรัพย์ภายนอกนั้น ทศนะทางพระพุทธศาสนาถือว่าไม่มีใครเป็นเจ้าของอย่างแท้จริงเลย บุคคลจะครอบครองหรือถือกรรมสิทธิ์ได้ก็เพียงในกาลและเทศะหนึ่งๆ เท่านั้น โดยในที่สุดแล้วก็จะสูญหายหรือถูกเปลี่ยนกรรมสิทธิ์ไปด้วยเหตุต่างๆ⁶² ซึ่งล้วนแต่เป็นไปตามกฎแห่งเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องนั่นเอง ดังข้อความในพระไตรปิฎกตอนหนึ่งที่สะท้อนแนวคิดดังกล่าวนี้ว่า

ข้าวเปลือก ทรัพย์ เงินทอง หรือข้าวของ ที่หวงแหนอย่างใดอย่างหนึ่งมีอยู่ ทาส กรรมกร คนใช้ และผู้อาศัยของเขา พึงพาเอาไปไม่ได้ทั้งหมด จะต้องถึงซึ่งการละทิ้งไว้ทั้งหมด ฯ

ก็บุคคลทำกรรมใด ด้วยกาย ด้วยวาจา หรือด้วยใจ กรรมนั้นแหละ เป็นของๆ เขา และเขาย่อมพาเอากรรมนั้นไป หนึ่ง กรรมนั้นย่อมติดตามเขาไป เหมือนเงาติดตามตน ฉะนั้น

เพราะฉะนั้น บุคคลควรทำกรรมดี สังสมไว้สำหรับภพหน้า บุญทั้งหลายย่อมเป็นที่พึงของสัตว์ทั้งหลายในโลกหน้า ฯ⁶³

⁶¹ วิ.มหาวิ.1/83/83; วิ.ภิกขุณี.3/372/201, 405/221; วิ.มหา.4/120/1701; วิ.ป.8/1198/479 ฯลฯ

⁶² อัง.สตคก.23/7/7

⁶³ ส.ส.15/392/134-135

ดังนั้น จึงอาจวิเคราะห์ได้ว่า แนวคิดทางพระพุทธศาสนายอมรับว่า ทรัพย์ภายในมีคุณค่าในตัวของมันเอง ซึ่งเป็นสิทธิโดยชอบธรรมที่ทุกคนจะแสวงหาและครอบครอง เพราะสอดคล้องกับเป้าหมายของชีวิตคือประโยชน์สุขด้านใน ส่วนทรัพย์ภายนอกที่จะยังนับว่าเป็นสิทธิอันชอบธรรมอยู่ ก็ต่อเมื่อเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขของบุคคลที่เกี่ยวข้อง ซึ่งสอดคล้องกับประโยชน์สุขของปัจเจกบุคคลและสังคมโดยรวมเท่านั้น

หากการมีอยู่ของทรัพย์นั้นเป็นไปเพื่อทำลายประโยชน์สุขของบุคคลและสังคม ย่อมขัดแย้งกับเป้าหมายชีวิตของมนุษย์ ทรัพย์นั้นจึงไม่อาจเป็นความชอบธรรมได้เลย เพราะโดยแก่นแท้แล้วตัวของทรัพย์ภายนอกนั้นก็คือวัตถุธรรมที่เป็นกลางๆ เท่านั้น ขึ้นอยู่กับบุคคลที่เกี่ยวข้องว่าจะแสวงหาประโยชน์จากสิ่งเหล่านั้นโดยวิธีทางใด ถ้าแสวงหาประโยชน์โดยมีพื้นฐานทางจิตที่เป็นกุศลธรรม การใช้ประโยชน์ก็ย่อมสอดคล้องกับเป้าหมายชีวิต แต่หากแสวงหาประโยชน์โดยมีอกุศลธรรมเป็นพื้นฐานทางจิต ก็ย่อมขัดแย้งจากเป้าหมายชีวิต เพราะเหตุนี้จะต้องถือว่าเป็นสิทธิโดยชอบธรรมไม่ได้

การยอมรับสิทธิในทรัพย์ภายนอก จึงสรุปได้ว่าหาใช่สิทธิโดยเด็ดขาดไม่ หากแต่เป็นสัมพัทธสิทธินั่นเอง ซึ่งจะต้องมีความสัมพันธ์กับเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องทั้งจากภายใน⁶⁴ และภายนอก⁶⁵ การถือสิทธิในทรัพย์สินของปัจเจกบุคคล เป็นเพียงกติกากฎเกณฑ์ทางสังคม เพื่อให้บุคคลสามารถแสวงหาประโยชน์สุขในชีวิตได้โดยอาศัยทรัพย์นั้น แต่เมื่อยอมรับสิทธิครอบครองของบุคคลใดแล้ว บุคคลอื่นก็ไม่ควรไปล่วงละเมิดในกรรมสิทธิ์ของเขา⁶⁶ หากมีผู้ละเมิดกติกาของสังคมที่ตกลงร่วมกัน กลไกทางสังคมก็จะเข้าไปจัดการกับเรื่องดังกล่าวทันที⁶⁷ เพื่อเป็นการรักษาประโยชน์สุขของบุคคลที่ถูกล่วงละเมิด และป้องกันผลกระทบที่จะเกิดกับสังคมส่วนรวม

ดังนั้น จึงอาจสรุปเกี่ยวกับสิทธิที่จะกระทำทางกายได้ว่า ปัจเจกบุคคลย่อมมีสิทธิที่จะกระทำหรือแสวงหาความสุขจากชีวิตร่างกายและทรัพย์สินของตนได้อย่างจำกัด คือสิทธินั้นต้องมีลักษณะดังต่อไปนี้

1. มีความสอดคล้องเหมาะสมกับสถานภาพที่บุคคลนั้นดำรงอยู่
2. เป็นไปเพื่อสร้างประโยชน์สุขให้กับตนเองและบุคคลอื่น

⁶⁴ คือสภาวะทางจิตหรือเจตนาของบุคคลผู้มีความเกี่ยวข้องกับทรัพย์นั้นๆ ว่าเป็นไปในฝ่ายดีหรือฝ่ายชั่ว

⁶⁵ เช่น สถานภาพทางสังคมของบุคคลผู้เกี่ยวข้องกับทรัพย์ ประโยชน์ที่จะเกิดจากการใช้ทรัพย์ ผลที่ติดตามมา เป็นไปเพื่อส่งเสริมประโยชน์สุขหรือทำลายประโยชน์สุข เป็นต้น

⁶⁶ การจะทำความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องนี้ให้ชัดเจนขึ้น ควรศึกษาแนวคิดเรื่องความจริง 2 ระดับในพระพุทธศาสนา ที่ผู้วิจัยอธิบายเอาไว้ที่หน้า 54 ประกอบด้วย

⁶⁷ ที่.ป.า.11/62/100-102

3. ไม่เป็นไปเพื่อขัดขวางหรือทำลายประโยชน์สุขของตนเองและบุคคลอื่น
4. ไม่เป็นไปในลักษณะที่เบียดเบียนชีวิตร่างกายและทรัพย์สินของตนเองและบุคคลอื่น
5. ไม่ขัดแย้งกับเป้าหมายของสังคมส่วนรวม
6. และที่สำคัญต้องนำไปสู่เป้าหมายชีวิตของตนตามสถานภาพในขณะนั้น

4.1.2 สิทธิที่จะกระทำทางวาจา

ในหัวข้อ 4.1.1 นั้น ผู้วิจัยได้วิเคราะห์เกี่ยวกับสิทธิส่วนบุคคลที่จะกระทำ ซึ่งเป็นการปฏิสัมพันธ์กันระหว่างปัจเจกบุคคลโดยแสดงพฤติกรรมออกมาทางกาย แต่หากมองจากทัศนะทางพระพุทธศาสนาแล้วถือว่า การกระทำของมนุษย์มีถึง 3 มิติด้วยกัน และการกระทำที่อาศัยร่างกายเป็นฐานก็มีถึง 2 มิติซ้อนกันอยู่ คือ การกระทำที่เป็นมิติทางกายตรงๆ เช่น ยืน เดิน นั่ง นอน หยิบ จับ ตู๋ เหยียด ตบตอย กระทำการงานต่างๆ หรือในส่วนที่เป็นกายวิญญูตติ⁶⁸ เป็นต้น

ส่วนอีกมิติหนึ่งซึ่งถือว่าต้องอาศัยร่างกายเป็นฐาน นั่นก็คือมิติทางวาจาหรือพฤติกรรมในการพูดคุยสนทนา การเจรจาปราศรัย การโต้ตอบ การติดต่อสื่อสารหรือสื่อความหมายกับคนอื่น ซึ่งการกระทำทางวาจานั้นต้องอาศัยอวัยวะภายในร่างกายช่วยจึงจะสามารถสำเร็จผลได้ นั่นก็คือปากซึ่งศัพท์ทางพระพุทธศาสนาท่านใช้คำว่า "วจีทวาร" ได้แก่เครื่องมือสำหรับสร้างคำพูดหรือให้คำพูดผ่านออกมาได้ จะเห็นได้ว่าในส่วนที่เป็นวจีทวารโดยลำพังนั้นยังไม่ได้ถือว่าเป็นการกระทำอันใดหากยังไม่เปล่งเสียงออกมา เมื่อใดที่มีการกระทำโดยผ่านทางวจีทวารดังกล่าวนี้จึงจะเรียกว่าการกระทำทางวาจาได้เกิดขึ้นแล้ว และศัพท์ทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า "วจีกรรม"⁶⁹ ซึ่งการสื่อความหมายโดยมิตินี้ก็คือ "วจีวิญญูตติ"

⁶⁸ คือการสื่อสารกับบุคคลอื่นโดยอาศัยกิริยาท่าทางที่แสดงผ่านทางกาย เช่น ขยิบตา หรือให้สัญญาณมือ เป็นต้น การสื่อสารในลักษณะทำนองนี้ เมื่อบุคคลอื่นเข้าใจก็ย่อมสำเร็จประโยชน์ ตามที่ผู้ให้สัญญาณต้องการได้เช่นกัน

⁶⁹ ผู้วิจัยได้อธิบายเอาไว้แล้วว่า คำพูดหรือวาจานั้นหมายถึง ตัวหนังสือที่เขียนหรือตีพิมพ์ด้วย เพราะจัดว่าเป็นส่วนหนึ่งที่ใช้นแทนคำพูด สำหรับในกรณีที่ผู้พูดไม่ยอมพูด พูดไม่ได้ หรือประสงค์จะสื่อสารในวงกว้างออกไปโดยแนวทางอื่น เป็นต้น

ดังนั้นจะเห็นได้ว่าจากขอบเขตที่ผู้วิจัยวางเอาไว้ หากพิจารณาจากแง่มุมทางพระพุทธศาสนา จึงเกิดความคาบเกี่ยวกันระหว่างกายวิญญูตติกับวจีวิญญูตติ แต่ผู้วิจัยเองไม่ได้มีความประสงค์เช่นนั้น การกำหนดความหมายเกี่ยวกับเรื่องนี้ ผู้วิจัยได้พิจารณาจากจุดประสงค์ของบุคคลผู้สื่อสารเป็นสำคัญ

การกระทำผ่านทางวาจานั้น จะมีผลกระทบกับบุคคลผู้รับสื่อ ที่ค่อนข้างจะตรงและทันทีมากที่สุด ถึงแม้โดยหลักการแล้ว บุคคลย่อมมีสิทธิที่จะพูด เขียน หรือวิพากษ์วิจารณ์อย่างไรก็ได้ แต่เพราะการกระทำดังกล่าวนี้ มีผลกระทบต่อคนอื่นค่อนข้างเร็ว ดังนั้น ในทุกๆ สังคมจึงจำเป็นต้องจำกัดสิทธิด้านนี้ของปัจเจกบุคคลเอาไว้บ้าง น้อยบ้าง ขึ้นอยู่กับเป้าหมายของผู้นำหรือจุดประสงค์ของแต่ละสังคม

ในพระพุทธศาสนาเอง ผู้วิจัยได้อธิบายถึงเป้าหมายชีวิตมนุษย์เอาไว้แล้วว่า “เพื่อการบรรลุถึงประโยชน์สุข” ดังนั้น การจะกำหนดว่าพระพุทธศาสนายอมรับแนวคิดเกี่ยวกับสิทธิด้านนี้ของมนุษย์อย่างไรบ้าง ก็ต้องพิจารณาจากเป้าหมายดังกล่าวนี้เป็นหลัก ซึ่งผู้วิจัยจะได้วิเคราะห์แนวคิดในทางพระพุทธศาสนาไปตามลำดับ

เมื่อพิจารณาจากคำสอนเกี่ยวกับการให้เสรีภาพแก่ปัจเจกบุคคลแล้ว จะเห็นได้ว่าพระพุทธศาสนามีแนวคิดที่ค่อนข้างเปิดกว้าง โดยยอมรับว่าบุคคลย่อมมีสิทธิที่จะวิพากษ์วิจารณ์หรือโต้แย้งเรื่องใดๆ ได้ทั้งนั้นโดยปราศจากการแทรกแซงจากบุคคลอื่น⁷⁰ นั่นก็คือส่วนหนึ่งในการใช้สิทธิแสดงความคิดเห็น แต่หากการใช้สิทธิดังกล่าวนี้ก้าวล่วงเข้าไปเกี่ยวพันกับการมีส่วนได้ส่วนเสียของบุคคลอื่น จึงกลายเป็นสิทธิอันชอบธรรมเช่นกันที่บุคคลผู้ถูกพาดพิงถึงจะต้องชี้แจงความจริงหรือแก้ข้อกล่าวหา

เนื่องจากเป้าหมายในทางพระพุทธศาสนาก็คือประโยชน์สุข ดังนั้น สิทธิทางวาจาของบุคคลจึงถูกกำหนดขอบเขตเอาไว้เช่นกัน เพื่อไม่ให้เกิดการใช้สิทธิทางวาจาของบุคคลหนึ่งต้องไปกระทบกระเทือนต่อสิทธิและประโยชน์สุขของอีกบุคคลหนึ่ง ซึ่งจะพบคำสอนเกี่ยวกับเรื่องนี้อยู่หลายแห่งในพระไตรปิฎก แต่ในงานวิจัยนี้เกณฑ์พิจารณาเกี่ยวกับสิทธิทางวาจานี้ ผู้วิจัยอาศัยเกณฑ์หลักมาจากคำสอนเรื่องวจีสุจริต และสัมมวาจา เป็นต้น ซึ่งสะท้อนให้เห็นแนวคิดเรื่องสิทธิทางวาจาตามทัศนะแบบพระพุทธศาสนาได้ตรงที่สุด ดังเช่นคำสอนตอนหนึ่งว่า “...สัมมวาจาเป็นโณน (คือ) การงดเว้นจากการพูดเท็จ งดเว้นจากการพูดส่อเสียด งดเว้นจากการพูดคำหยาบ งดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ อันนี้เรียกว่าสัมมวาจา ฯ...”⁷¹

นอกจากนี้ก็ยังมีความสอนในพระไตรปิฎกอีกหลายๆ แห่ง ที่เป็นการขยายเนื้อความดังกล่าวเอาไว้อย่างละเอียดว่าคำพูดแต่ละอย่างมีลักษณะเช่นใด เช่น

⁷⁰ ที.สี.9/1/3

⁷¹ ที.ม.10/299/348 ฯลฯ : “กตมา จ ภิกขเว สัมมวาจา ฯ มุสาวาทา เวรมณี ปิสุณาย วาจา เวรมณี ผรุสสว วาจา เวรมณี สมุพปปลาปา เวรมณี อหิงสา วาจา เวรมณี อมรตวาจา เวรมณี อมรตวาจา ฯ”

...ละการพูดเท็จ เว้นขาดจากการพูดเท็จ พูดแต่คำจริง ดำรงคำสัตย์ พูดเป็นหลักฐาน
ควรเชื่อได้ ไม่พูดลวงโลก

ละคำส่อเสียด เว้นขาดจากการส่อเสียด ฟังจากข้างนี้แล้วไม่ไปบอกข้างโน้น เพื่อ
ทำลายข้างนี้ หรือฟังจากข้างโน้นแล้วไม่มาบอกข้างนี้ เพื่อทำลายข้างโน้น สมานคนที่
แตกร้างกันแล้วบ้าง ส่งเสริมคนที่พร้อมเพรียงกันแล้วบ้าง ชอบคนผู้พร้อมเพรียงกัน ยินดี
ในคนผู้พร้อมเพรียงกัน เพลิดเพลินในคนผู้พร้อมเพรียงกัน กล่าวแต่คำที่ทำให้คนพร้อม
เพรียงกัน

ละคำหยาบ เว้นขาดจากคำหยาบ กล่าวแต่คำที่ไม่มีโทษ เพราะหยาบ ชวนให้รัก จบใจ
เป็นของชาวเมือง อันคนส่วนมากใคร่พอใจ

ละคำเพ้อเจ้อ เว้นขาดจากคำเพ้อเจ้อ พูดถูกกาล พูดแต่คำที่เป็นจริง พูดอิงอรรด พูด
อิงธรรม พูดอิงวินัย พูดแต่คำมีหลักฐาน มีที่อ้าง มีที่กำหนด ประกอบด้วยประโยชน์ โดย
กาลอันควร⁷²

จากข้อความในพระไตรปิฎกที่ผู้วิจัยยกขึ้นมาอ้างนั้น ทำให้สามารถกำหนดขอบเขตการใช้
สิทธิทางวาจาของบุคคลได้ ดังนี้คือ

(1) ไม่เป็นวาจาที่หักรานความจริง

ดังได้กล่าวถึงแล้วว่า ความจริงมีอยู่ 2 ระดับ คือจริงโดยสมมติซึ่งเป็นความจริงตามเงื่อนไข
ทางสังคม หรืออาจเรียกอีกอย่างหนึ่งได้ว่าความจริงเชิงสังคม และจริงโดยปรมัตถ์ซึ่งเป็นความ
จริงโดยไม่มีเงื่อนไขทางสังคมเข้าไปเกี่ยวข้องด้วย เพราะเป็นความจริงตามธรรมชาติเช่นนั้นเอง
(ตถตา) หรืออาจเรียกอีกอย่างหนึ่งได้ว่าความจริงทางธรรม

เมื่อเราเข้าใจแนวคิดเรื่องความจริงแล้ว ต่อไปก็คือการวิเคราะห์ถึงขอบเขตของสิทธิทาง
วาจาในประเด็นเกี่ยวกับการหักรานความจริง ทศนะทางพระพุทธศาสนามีแนวคิดว่าการพูดโกหก
หรือพูดมุสา ก็คือการพูดด้วยเจตนาที่จะไม่ให้ตรงตามความเป็นจริงนั่นเอง แต่หากพูดออกไปโดย

⁷² ที.สี.9/4/5-6, 103/83-84 ; ม.ม.12/455/490-491 ; ม.ม.13/12/11-12 ; ม.อ.14/205/148-149 ;
อ.ทศก.24/194/313-319 ฯลฯ

ไม่เจตนา เช่น พลั้งปากหรือหลงเข้าใจผิด เป็นต้น จะไม่ถือว่าเป็นการพูดโกหกตามความหมายนี้ เนื่องจากไม่ครบองค์ประกอบแห่งมูสาวาท

ในหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนานั้นมีแนวคิดว่าการรักษาความจริงจัดเป็นสิ่งที่สำคัญและคงทนยิ่ง⁷³ เพราะถือว่าบุคคลที่กล้าหักรานความจริงด้วยการกล่าวเท็จโดยเจตนา ก็คือการถอดรากถอนโคนคุณงามความดีในจิตใจของตนเองด้วยเช่นกัน โดยเฉพาะถ้าบุคคลนั้นดำรงอยู่ในสถานภาพของนักบวช หากยังกล้ากล่าวเท็จโดยเจตนาอย่างไม่มีความละอายแก่ใจ ย่อมส่งผลกระทบกระเทือนต่อสถานภาพความเป็นนักบวชของตนเองด้วย เนื่องจากผู้ที่กล้าหักรานความจริงได้แล้ว ย่อมเป็นเครื่องบ่งชี้ได้ว่าจะไม่มีความซื่อสัตย์อีกที่เขาจะไม่กล้ากระทำ หลักฐานที่จะยืนยันแนวคิดนี้ สามารถศึกษาได้จากบทสนทนาระหว่างพระพุทธเจ้ากับท่านราหุล ซึ่งปรากฏในจูฬราหุลโถวาทสูตรตอนหนึ่งว่า

ดูกรราหุล สมณธรรมของบุคคลผู้ไม่มีความละอายในการกล่าวมุสาทั้งที่รู้อยู่ ก็เป็นที่เขาคว่าเสียแล้วเหมือนกันฉะนั้น...

ดูกรราหุล เรากล่าวว่าบุคคลผู้ไม่มีความละอายในการกล่าวมุสาทั้งที่รู้อยู่ ที่จะไม่ทำบาปกรรมเมื่อน้อยหนึ่งไม่มี ฉะนั้นเหมือนกัน

เพราะเหตุนี้แหละ ราหุล เธอพึงศึกษาว่า เราจักไม่กล่าวมุสา แม้เพราะหวัหระกันเถ่น ดูกรราหุล เธอพึงศึกษาอย่างนี้แล⁷⁴

หากพิจารณาในฐานะที่ปัจเจกบุคคลเป็นสมาชิกของสังคม การมีปฏิสัมพันธ์กันทางวาทะย่อมกลายเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงได้ยาก แต่เนื่องจากสังคมที่อาศัยอยู่ก็คือส่วนหนึ่งของสิ่งที่เป็นสมมติ ตั้งจะ ฉะนั้น วิถีชีวิตของมนุษย์ในระดับสังคมโดยทั่วไปจึงมีความเกี่ยวข้องกับความจริงในระดับสมมติไปอย่างมิอาจหลีกเลี่ยงได้

⁷³ ต.ส.15/740/278 ฯลฯ : "สจฺจํ เว อมตํ วาจา เอส ธมฺโม สมนตโน; สจฺเจ อตุเณ จ ธมฺเม จ อาหุ สนฺโต ปติฏฺฐิตา"

⁷⁴ ม.ม.13/126-127/124-125 : "เอวํ นิภกฺขชิตํ โข ราหุล เตสํ สามณญฺญํ เยสํ นตฺติ สมฺปชานมฺสาวาทะ ลชฺชาติ...เอวเมว โข ราหุล ยสฺสทสฺสจฺจิ สมฺปชานมฺสาวาทะ นตฺติ ลชฺชา นาทํ ตสฺส กิจฺจิ ปาปํ กมฺมํ อกรรมนฺติ วทามิ ฯ ตสมฺมาติห เต ราหุล หสฺสาปํ น มฺสา ภณิสฺสามิติ เอวญฺหิ เต ราหุล ลิกฺขิตพฺพ"

การสื่อสารให้บุคคลที่เราต้องเกี่ยวข้องกับได้ทราบความจริงในระดับสมมติ จึงกลายเป็นหน้าที่ของมนุษย์ไปด้วย หากทุกคนในสังคมไม่รักษาความจริงต่อกัน ประโยชน์สุขของแต่ละบุคคลก็ย่อมได้รับความกระทบกระเทือนเช่นกัน เพราะเมื่อสื่อสารกับบุคคลอื่น เราจะเกิดความไม่แน่ใจขึ้นมาทันทีว่า สิ่งที่ได้ยินมานั้นจริงหรือเท็จ เชื่อถือได้หรือไม่ได้

เช่น สมมติว่านายโทสะโกหกนายโมหะว่า "เมื่อวานตนเองเห็นนางราคะซึ่งเป็นแฟนของนายโมหะ แอบไปนั่งจู๋กับนายอวิชาที่ภัตตาคารโลกะ" หากนายโมหะฟังเช่นนั้นแล้วเกิดความสงสัยในพฤติกรรมของแฟนตนเองว่าคงนอกใจ ก็อาจกลับไปทำร้ายนางราคะได้ ประโยชน์สุขในครอบครัวของนายโมหะก็จะได้รับความกระทบกระเทือนทันที อาจถึงขั้นครอบครัวแตกแยกตามมาด้วยปัญหาสังคมอื่นๆ อีกเป็นลูกโซ่ หรือไม่เช่นนั้นหากนายโมหะบันดาลโทสะจนไม่อาจกลั้นเอาไว้ได้ ก็อาจถึงขั้นทำลายชีวิตของนางราคะ ซึ่งส่วนหนึ่งของปัญหาดังกล่าวนั้นก็คือผลจากการให้ข้อมูลที่ไม่เป็นจริงของนายโทสะด้วย ดังนั้น การพูดโกหกย่อมขัดแย้งกับประโยชน์สุขในชีวิตมนุษย์ ส่วนการรักษาความจริง ย่อมส่งเสริมให้เกิดประโยชน์สุขขึ้น เพราะเมื่อเรารู้ข้อมูลที่เป็นจริงเกี่ยวกับเรื่องใดเรื่องหนึ่งแล้วจะได้จัดการกับเรื่องนั้นๆ อย่างถูกต้องต่อไป แต่ทั้งนี้ก็ต้องพิจารณาเงื่อนไขและประเด็นอื่นๆ ประกอบด้วยเช่นกัน

ดังนั้น หากตัดสินโดยยึดแนวคิดและเป้าหมายทางพระพุทธศาสนาเป็นเกณฑ์ จึงไม่อาจยอมรับได้ว่า การพูดที่ขัดแย้งกับความจริงเป็นสิทธิที่บุคคลจะพึงกระทำได้ โดยประการใดประการหนึ่ง เพราะท้ายที่สุดแล้วหากเป็นความจริงในระดับสังขธรรมหรือระดับสูงสุด ความจริงก็คือความจริงที่ไม่อาจเปลี่ยนแปลงได้ แต่ถ้าเป็นความจริงในระดับทางสังคมหรือระดับสมมติ ก็ยังมีเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องหลายประการซึ่งต้องพิจารณาประกอบ

- (2) ไม่เป็นวาจาสร้างความแตกแยกให้เกิดขึ้นกับบุคคลอื่น (ไม่พูดส่อเสียด)
- (3) ไม่เป็นวาจาสร้างความเจ็บช้ำน้ำใจให้กับบุคคลอื่น (ไม่พูดหยาบคาย)
- (4) ไม่เป็นวาจาที่ไร้สาระและหาประโยชน์อะไรมิได้ (ไม่พูดเพ้อเจ้อ)

อีกประการหนึ่งเนื่องจาก แนวคิดคำสอนในทางพระพุทธศาสนาเอง นอกจากเพื่อบรรลุประโยชน์สุขดังกล่าวมาแล้ว ยังมุ่งเน้นเรื่องประโยชน์ด้านอื่นๆ ที่จะเกิดต่อตนเองและบุคคลอื่นด้วย ดังนั้น การใช้สิทธิทางวาจาของแต่ละบุคคล จึงไม่ได้มีเพียงเพื่อสื่อสารตามความจริงเท่านั้น ในบางครั้งการสื่อสารความจริงอะไรออกไปแล้วส่งผลเสียหาย หรือกลายเป็นการหักรานประโยชน์ของบุคคลอื่น นั่นก็ถือได้ว่าเป็นการผิดจากเป้าหมาย เพราะประโยชน์สุขของบุคคลหรือส่วนรวมได้รับความกระทบกระเทือนจากวาจาเช่นนั้น

ดังนั้น ขอบเขตแห่งสิทธิทางวาจานอกจากที่กล่าวถึงข้างต้นนั้นแล้ว ยังจะต้องประกอบด้วยลักษณะ ดังต่อไปนี้อีกด้วย คือ

- (1) ต้องไม่เป็นคำพูดที่พูดผิดกาลเทศะ และบุคคล
- (2) ต้องไม่เป็นคำพูดที่หักรานประโยชน์ของบุคคลอื่น

ในบางกรณีนั้น แม้คำพูดที่เป็นความจริง แต่หากพูดออกไปแล้ว เกิดโทษแก่ตนและบุคคลอื่นหรือสังคมโดยรวมมากกว่าเกิดประโยชน์ สร้างความวุ่นวายสับสนมากกว่าประโยชน์สุข ความจริงเช่นนั้นก็ไม่ควรพูดหรือเปิดเผยออกไป เพราะไม่ช่วยส่งเสริมหรือสอดคล้องกับเป้าหมายของชีวิต ตรงกันข้ามกลับไปขัดขวางหรือสร้างปัญหาให้กับการมีประโยชน์สุขอีกด้วย

อีกประการหนึ่ง ก็ต้องดูความเหมาะสมในหลายเรื่องประกอบด้วย เช่น เหมาะสมกับคนฟังหรือผู้พูดหรือไม่ ถูกต้องตามสถานการณ์หรือสังคมในขณะนั้นหรือเปล่า เป็นต้น เพราะเหตุนี้ขอบเขตของการใช้สิทธิทางวาจานั้นจึงประกอบด้วยเงื่อนไขที่หลากหลาย ในเรื่องนี้เราสามารถศึกษาได้จากวิธีในการพูดของพระพุทธองค์ที่ตรัสไว้ในอภัยราชกุมารสูตร ตอนหนึ่งว่า

ดูกรราชกุมาร ตถาคต...ย่อมรู้ว่าวาจาที่ไม่จริง ไม่แท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ และวาจานั้นไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจของผู้อื่น ตถาคตไม่กล่าววาจานั้น

อนึ่งตถาคตย่อมรู้ว่าวาจาที่จริง ที่แท้ แต่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ และวาจานั้นไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจของผู้อื่น ตถาคตไม่กล่าววาจานั้น

อนึ่ง ตถาคตย่อมรู้ว่าวาจาที่จริง วาจาที่แท้ และประกอบด้วยประโยชน์ แต่วาจานั้นไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจของผู้อื่น ในข้อนี้ ตถาคตย่อมรู้กาลที่จะพยากรณ์วาจานั้น

ตถาคตย่อมรู้ว่าวาจาที่ไม่จริง ไม่แท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ แต่วาจานั้นเป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจของผู้อื่น ตถาคตไม่กล่าววาจานั้น

ตถาคตย่อมรู้ว่าวาจาที่จริง ที่แท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ แต่วาจานั้นเป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจของผู้อื่น ตถาคตไม่กล่าววาจานั้น

อนึ่ง ตถาคตย่อมรู้ว่าวาจาที่จริง ที่แท้ และประกอบด้วยประโยชน์ และวาจานั้นเป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจของผู้อื่น ในข้อนี้ ตถาคตย่อมรู้กาลที่จะพยากรณ์วาจานั้น ข้อนี้เพราะเหตุไร เพราะตถาคตมีความเอ็นดูในสัตว์ทั้งหลาย⁷⁵

⁷⁵ ม.ม.13/94/91-92

จากพระพุทธคำรัสตอนนี้อาจสรุปให้เข้าใจได้ง่ายๆ เกี่ยวกับการพูดของพระพุทธองค์ได้ว่า มีลักษณะ 6 ประการ คือ

1. เรื่องที่ไม่จริง ไร้ประโยชน์ คนไม่ชอบ จะไม่พูดโดยสิ้นเชิง
2. เรื่องที่เป็นจริง แต่ไร้ประโยชน์ อีกทั้งคนก็ไม่ชอบ จะไม่พูดโดยสิ้นเชิง
3. เรื่องที่เป็นจริงและมีประโยชน์ แต่คนไม่ชอบ จะพูดก็ต้องดูเวลาที่เหมาะสม
4. เรื่องที่ไม่จริง ไร้ประโยชน์ แต่คนชอบ จะไม่พูดโดยสิ้นเชิง
5. เรื่องที่เป็นจริงแต่ไร้ประโยชน์ และคนก็ชอบด้วย จะไม่พูดโดยสิ้นเชิง
6. เรื่องที่เป็นจริง มีประโยชน์ และคนก็ชอบ จะพูดก็ต่อเมื่อดูเวลาที่เหมาะสม

แต่เมื่อจะกล่าวโดยสรุปแล้วจะเห็นได้ว่าการพูดของพระพุทธเจ้านั้นจะต้องประกอบด้วย หลักการที่สำคัญ ซึ่งขาดไม่ได้ 3 ประการ คือ

1. ต้องเป็นเรื่องจริงเท่านั้น (สัจจวาที)
2. ต้องเป็นเรื่องที่มีประโยชน์เท่านั้น (อรรถวาที)
3. ต้องเหมาะสมกับบุคคลสมัย (กาลวาที)

จากแนวคิดดังกล่าวนี้ ทำให้วิเคราะห์ต่อไปได้ว่า ในบางกรณีหากครบหลักสำคัญทั้ง 3 ประการ ดังกล่าวนั้นแล้ว เมื่อจำเป็นเราอาจพูดในสิ่งที่ไม่ถูกใจคนอื่นก็ได้ แต่ในเรื่องนี้จะต้องได้รับการพิจารณาอย่างระมัดระวัง ซึ่งเกณฑ์ตัดสินประการหนึ่งก็คือ ผู้พูดจะต้องมีเจตนาที่มุ่งให้เกิดประโยชน์อันไม่ขัดกับเป้าหมายชีวิตและเป็นการรักษาความจริงสูงสุดเอาไว้ เพราะหากจะยึดเอาความจริงส่วนบุคคลหรือปัจเจกจะ⁷⁶ เป็นเกณฑ์ ก็ย่อมขัดแย้งกันในหลายๆ เรื่อง หลายๆ กรณี จนไม่อาจเป็นที่ยุติได้ เนื่องจากแต่ละคนต่างก็ล้วนมีความต้องการ มีจุดหมายและยึดถือความจริงไม่เหมือนกัน⁷⁷

⁷⁶ คำว่า "ปัจเจกสัจจะ" มีปรากฏใน อง.ทสก.24/19/31, 20/31-32 และ ในพระไตรปิฎกตรงนี้ก็ได้อธิบายความหมายว่าหมายถึงความจริงต่างๆ ตามหลักความเชื่อหรือคำสอนของเจ้าลัทธิทั้งหลาย (ปุณฺณสมพฺพราหฺมณานิ ปุณฺณปัจเจกสัจฺจนินิ) เช่น เรื่องโลกเที่ยง โลกไม่เที่ยง เป็นต้น ซึ่งในอรรถกถาได้ให้ความหมายว่า "อิทเมว ทสฺสนิ สจฺจนํ, อิทเมว สจฺจนนฺติ เอวํ ปาณฺธิเอภฺกํ คหิตฺตคา ปจฺเจกสจฺจาทานิ ทิฏฺฐิสจฺจนานิ (ความจริงคือทิฏฐิส่วนตัวที่แต่ละคนยึดถือเอาว่าทศนอย่างนี้เท่านั้นถูก สิ่งนี้เท่านั้นเป็นความจริง)" (มโนรธปุรณิ.2/434/339 ; สทฺธมฺมปทฺธิ.1/5/86 และดูใน สารคตฺธิป.4/80/128, 81/130 ประกอบด้วย)

⁷⁷ ที่.ม.10/260/317

ส่วนเกณฑ์ตัดสินการกระทำในทุกๆ กรณีนั้น หากวิเคราะห์โดยยึดคำสอนในทางพระพุทธศาสนาเป็นเกณฑ์หลักแล้ว ก็ให้ใช้หลักแห่งกุศลมูลและอกุศลมูลเป็นเกณฑ์มาตรฐาน เพราะหลักดังกล่าวนั้นจะเป็นเครื่องสื่อนำให้ทราบได้ว่ามุ่งตรงไปสู่เป้าหมายหรือว่าเบนออกจากเป้าหมายชีวิต ซึ่งถือว่าเป็นเรื่องที่มีความสัมพันธ์กับด้านจิตใจโดยเฉพาะอย่างแยกไม่ออก ที่ผู้วิจัยจะได้กล่าวถึงในหัวข้อต่อไป

4.1.3 สิทธิที่จะกระทำทางใจ⁷⁸

มีแนวคิดที่เด่นชัดประการหนึ่งในทางพระพุทธศาสนาคือ ให้สิทธิด้านจิตใจสูงมาก ดังนั้น การครอบงำความคิดเห็นของผู้อื่น โดยให้ยึดถือตามความเชื่อของตนเองทันทีนั้น ถือว่าเป็นการปฏิบัติที่ไม่ค่อยถูกต้องเท่าไร ดังจะเห็นได้จากคำสอนที่ปรากฏในเกสสปุตติสูตร เป็นต้น ซึ่งชาวกาลามะต้องเผชิญกับความลังเลสงสัย และตัดสินใจไม่ถูกเมื่อมีเจ้าลัทธิต่างๆ มาสอนให้เชื่อตามแนวคิดของตน พระพุทธองค์จึงตรัสแนะนำเอาไว้ว่า อย่าเพิ่งปลงใจเชื่อเพียงเพราะเหตุต่างๆ ถึง 10 ประการ เช่น อย่าเชื่อเพียงเพราะมีปรากฏในคัมภีร์ อย่าเพิ่งเชื่อเพราะถือว่าคุณครูหรือสมณะนี้เป็นครูของเรา เป็นต้น⁷⁹ ตรงกันข้ามพระพุทธศาสนากลับสอนให้ปัจเจกบุคคลมีสิทธิที่จะไตร่ตรองด้วยสติปัญญาของตนเองเสียก่อนจึงค่อยเชื่อ หรือไม่เชื่อ⁸⁰ คือหากเห็นว่าเป็นฝ่ายดีงาม มีประโยชน์ ไม่มีโทษ ผู้รู้ไม่ติเตียน ก็เป็นสิ่งที่ควรเชื่อถือเพื่อยึดถือปฏิบัติต่อไป แต่หากมีนัยตรงกันข้ามก็ไม่ควรเชื่อ หรือนำไปปฏิบัติ เพราะจะเกิดโทษทั้งต่อตนเองและบุคคลอื่น แต่ท้ายที่สุดแล้วการจะตัดสินใจเชื่อหรือไม่เชื่อย่อมเป็นสิทธิส่วนบุคคลอย่างแท้จริง หน้าที่โดยตรงของเราเป็นเพียงผู้ชี้แจงความจริงตามที่เรารู้หรือเข้าใจเท่านั้น ไม่ใช่ผู้พิพากษาให้บุคคลอื่นเชื่อตาม

จะเห็นได้ว่าในทางพระพุทธศาสนาจะมีการเปิดโอกาสให้บุคคลได้ใช้สิทธิที่จะคิดที่จะเชื่อ ที่จะตัดสินใจ หรือออกความเห็นอย่างใดอย่างหนึ่งอยู่เสมอ ไม่มีท่าทีในการครอบงำ

⁷⁸ ควรอ่านหัวข้อ 4.2.2 ตั้งแต่หน้า 120-133 ประกอบด้วย ซึ่งผู้วิจัยได้วิเคราะห์เหตุผลเอาไว้ และมีความสัมพันธ์กันกับหัวข้อนี้โดยตรง

⁷⁹ อัง.ติก.20/505/243,244,246 ฯลฯ

⁸⁰ อัง.ติก.20/505/244 : "ยทา ตุมเห กาลามา อุตตนา วาเนยยาถ อิม ฆมมา อุกุสลา อิม ฆมมา สาวชชา อิม ฆมมา วิญญูครหิตา อิม ฆมมา สมตฺตา สสมาทินฺนา อหิตาย ทุกฺขาย สํวตฺตุนฺตฺติ อถ ตุมเห กาลามา ปชฺเหยยถาติ" ดูเทียบเคียงกับข้อความใน อัง.จตุกก.21/193/259,260 ฯลฯ

ความคิดความเชื่อใดๆ ทั้งสิ้น ดังจะเห็นได้จากพระพุทธรูปที่มีต่อนิโครทปริพาชก ในอุทุมพริกสูตรตอนหนึ่งว่า

ดูกรนิโครท ด้วยประการดังนี้แล เรากล่าวอย่างนี้ เพราะใครได้อันตเวทสิก หามิได้ เราปรารถนาจะให้ท่านเคลื่อนจากอุเทศ จึงกล่าวอย่างนี้ ก็ไม่ใช่ ปรารถนาจะให้เคลื่อนจากอาชีวะจึงกล่าวอย่างนี้ ก็ไม่ใช่ ปรารถนาจะให้ท่านกับอาจารย์ตั้งอยู่ในอภิสสกรรม ซึ่งเป็นส่วนอกุศล จึงกล่าวอย่างนี้ ก็ไม่ใช่ ปรารถนาจะให้ท่านกับอาจารย์ห่างจากอกุศลกรรม ซึ่งเป็นส่วนกุศล จึงกล่าวอย่างนี้ ก็ไม่ใช่⁸¹

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากว่าหากพิจารณามนุษย์ในฐานะปัจเจกบุคคล ย่อมดำรงอยู่ในสถานะที่แยกออกมาอย่างอิสระจากบุคคลอื่น แต่หากพิจารณาในเชิงสังคมก็จะเห็นได้ว่า มนุษย์เป็นหน่วยเล็กๆ หน่วยหนึ่งของสังคม

ดังนั้น การรักษาความจริงตามบรรทัดฐานทางความเชื่อจึงต้องให้สอดคล้องกับเป้าหมายของสังคม นั่นก็คือประโยชน์สุขของทุกๆ คน ฉะนั้น หากมีบุคคลใดมีแนวคิดที่ขัดแย้งกับเป้าหมายดังกล่าว อันจะเป็นเหตุนำไปสู่การปฏิบัติที่แตกต่างกัน และสร้างความสั่นสะเทือนต่อประโยชน์สุขของสังคมนั้นๆ จึงเป็นเรื่องจำเป็นที่บุคคลซึ่งอยู่ร่วมสังคมเดียวกันจะต้องออกมาชี้แจง ถัดค้าน หรือปรับเปลี่ยนความคิดเห็นของบุคคลนั้นเสียใหม่ เพราะนั่นคือหน้าที่หรือพันธกิจอย่างหนึ่งที่ปัจเจกบุคคลมีต่อสังคมที่ตนอาศัยอยู่⁸²

การกระทำในลักษณะนี้ หากมีจุดประสงค์ที่จะครอบงำความคิดบุคคลอื่นแต่อย่างใดไม่เพียงแต่เป็นการใช้สิทธิที่จะชี้แจงหรือแก้ข้อกล่าวหาในกรณีที่ถูกพาดพิงถึง หรือเพื่อเป็นการรักษา

⁸¹ ที.ปา.11/31/59 ดูเปรียบเทียบคำสนทนากับอุบาลีผู้เป็นสาวกของศาสดามหาวิระในอุบาลีวาทสูตร ม.ม.13/72-73/65-66 หรือที่ทรงตรัสกับสิหเสนานติ ในสิหสูตร อง.อญฐก.23/102/189 เป็นต้น

⁸² เราจะเห็นได้จากหลายกรณีที่มีเมื่อมีภิกษุรูปใดรูปหนึ่งในสังคมสงฆ์ เกิดความเชื่อที่ตรงกันข้ามจากแนวคิดหลักของพระพุทธศาสนา อันขัดแย้งต่อเป้าหมายหรือความจริงสูงสุด ภิกษุรูปอื่นหรือท่านผู้รู้จะรีบออกมาชี้แจงแนะนำและคัดค้านทันที เช่น กรณีของพระศาตถะภิกษุบุตรในมหาตัมหาสังขยสูตร (ม.ม.12/440-443/472-476) หรือพระภิกษุมาลูกกษัตริย์ในอุทุมพริกสูตร (ม.ม.13/147-152/143-153) เป็นต้น

ความจริงเอาไว้ไม่ให้ถูกทำลายไปนั่นเอง ซึ่งจัดเป็นหน้าที่ของผู้รู้ที่จะต้องชี้แจง หรือทำความเข้าใจให้กับบุคคลผู้เข้าใจผิด ได้เข้าใจอย่างถูกต้อง⁸³

เราจะเห็นได้อย่างชัดเจนขึ้นในกรณีเกี่ยวกับสิทธิการมีส่วนร่วมในสังคม ซึ่งจะต้องตัดสินเรื่องใดเรื่องหนึ่งที่ทุกคนมีสิทธิพิจารณาร่วมกันในเรื่องนั้นๆ ทุกคนมีสิทธิที่จะคัดค้านหรือให้ความเห็นชอบเท่ากันหมด ไม่ให้คนหมู่มากครอบงำความคิดเห็นบุคคลส่วนน้อย⁸⁴ หรือหากเป็นการตัดสินในเรื่องส่วนบุคคลที่เขาจะได้รับผลกระทบโดยตรง ต้องให้สิทธิในการแสดงหรือชี้แจงเหตุผลส่วนตัวแก่บุคคลนั้นเสียก่อนทุกครั้ง การใช้อำนาจที่เหนือกว่าหรือคนส่วนมากตัดสินเรื่องส่วนบุคคล โดยไม่เปิดโอกาสให้ผู้ที่ได้รับผลกระทบได้ชี้แจงความจริง นั่นคือความไม่ชอบธรรมอย่างหนึ่ง⁸⁵ จึงถือว่าเป็นการละเมิดในสิทธิส่วนบุคคลด้วยเช่นกัน ซึ่งในประเด็นนี้ย่อมมีความเกี่ยวข้องกับการใช้สิทธิทางวาจาของบุคคลด้วย เพราะเราไม่อาจยืนยันทัศนะความเห็น ความเชื่อภายในจิตใจได้ หากไม่แสดงให้ปรากฏออกมาทางกายและวาจา

อย่างไรก็ดี แม้ว่าปัจเจกบุคคลมีเสรีภาพที่จะคิด จะเชื่ออย่างไรก็ได้ก็จริง แต่หากใช้เกณฑ์แบบพระพุทธศาสนาตัดสิน สิทธิที่จะนึกคิด ไตร่ตรองใดๆ ทางใจ ย่อมมีขอบเขตที่จำกัดเสมอ นั่นก็เพราะพระพุทธศาสนาถือว่ามนุษย์มีเป้าหมายที่ชัดเจนอยู่แล้ว ซึ่งในประเด็นเรื่องสิทธิทางใจนี้มาตรฐานที่ใช้เป็นเกณฑ์พื้นฐานในการวิเคราะห์ ก็คือคำสอนเกี่ยวกับเรื่องมโนสุจริต สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ เป็นต้น คำสอนในลักษณะดังกล่าวนี้มีอยู่ทั่วไปในพระไตรปิฎก ทั้งโดยทางตรงและทางอ้อม เช่น คริสต์ถึงลักษณะแห่งมโนสุจริตตอนหนึ่งว่า

ดูกรพราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย ความประพฤดิเรียบร้อย...ทางใจมี ๓ อย่าง... คือ...บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ไม่มีความโลกมาก ไม่เพ่งเล็งทรัพย์อันเป็นอุปกรณ์ เครื่องปลื้มใจของผู้อื่นว่า ขอของผู้อื่นพึงเป็นของเราเถิด ดังนี้

⁸³ ที.สี.9/1/4 : "มมฺ ภา ภิกฺขเว ปเร อวณฺณ...ธมฺมสฺส ภา อวณฺณ...สํสฺส ภา อวณฺณ ภาเสยฺยํ ตตฺร ตุมฺหะหิ อภฺตํ อภฺตโต นิพฺเพสฺเสตฺตํ อติเปตํ อภฺตํ อติเปตํ อตฺตจฺณํ นตฺติเปตํ อมฺเหตฺสฺส น จ ปนตํ อมฺเหตฺสฺส สํวิชฺชตฺติ"

⁸⁴ ท่าทีเช่นนี้สะท้อนให้เห็นได้จากการทำสังฆกรรมต่างๆ นั้นต้องเป็นไปโดยฉันทามติเสมอ เช่น ในการให้อุปสมบทแก่ผู้ขอบวชจะต้องถามความเห็นชอบของภิกษุสงฆ์ที่มีส่วนร่วมเสียก่อน (วิ.มหา.4/85/104) หากมีผู้คัดค้านการอุปสมบทก็จะกลายเป็นโมฆะไปทันที เป็นต้น

⁸⁵ วิ.จุล.6/585/299 ฯลฯ

เป็นผู้มีจิตไม่พยายาบท มีความดำริในใจไม่ชั่วช้าว่า ขอสัตว์เหล่านี้ จงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนกัน ไม่มีทุกข์ มีแต่สุข รักษาตนเถิด ดังนี้

เป็นผู้มีความเห็นชอบ คือมีความเห็นไม่วิปริตว่า ผลแห่งทานที่ให้แล้วมีอยู่ ผลแห่งการบูชามีอยู่ ผลแห่งการเช่นสรวงมีอยู่ ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีและทำชั่วมีอยู่ โลกนี้มีอยู่ โลกหน้ามีอยู่ มารดา มีอยู่ บิดามีอยู่ สัตว์ทั้งหลายที่เป็นอุปาทิกะมีอยู่ สมณะและพรหมณ์ทั้งหลาย ผู้ดำเนินชอบ ปฏิบัติชอบผู้ทำโลกนี้ และโลกหน้าให้แจ้งด้วยปัญญา อันยิ่งเองแล้วสอนให้ผู้อื่นรู้ได้มีอยู่ในโลกนี้ ดังนี้⁸⁶

หรือที่กล่าวถึงความหมายของคำว่าสัมมาสังกัปปะเอาไว้ ดังนี้ว่า "...สัมมาสังกัปปะ เป็นโณ ความดำริในการออกจากกาม ความดำริในความไม่พยายาบท ความดำริในอันไม่เบียดเบียน อันนี้เรียกว่า สัมมาสังกัปปะ..."⁸⁷

และจากข้อมูลในพระไตรปิฎกตามที่อ้างถึงดังกล่าวมานั้น ทำให้สามารถสรุปขอบเขตและประเด็นสำคัญเกี่ยวกับสิทธิทางใจตามทัศนะทางพระพุทธศาสนา ได้ดังนี้

- (1) ไม่เป็นความคิดที่มุ่งกอบโกยแสวงหาผลประโยชน์ หรือมุ่งร้ายต่อทรัพย์สินสมบัติของบุคคลอื่น
- (2) ไม่เป็นความคิดที่มุ่งร้ายในชีวิตร่างกายของบุคคลอื่น
- (3) ไม่เป็นความคิดที่ลุ่มหลงหรือผิดผันไปจากความถูกต้องชอบธรรมอื่นๆ เช่น ไม่คิดว่าความดีความชั่วไม่มี หรือไม่มีความคิดที่หมกมุ่นในเรื่องการมรณ เป็นต้น

หากพิจารณาจากประเด็นที่ได้อ้างไว้ดังกล่าวมานั้น ก็คือการมองมนุษย์ในฐานะผู้ถูกระทำ คือส่วนเป็นกฎเกณฑ์หรือข้อห้ามไม่ให้กระทำทั้งสิ้น หากเรามองกลับอีกด้านหนึ่งคือมองมนุษย์ในฐานะผู้กระทำ ก็จะได้แนวคิดใหม่ เป็นนัยตรงกันข้ามทันที ลักษณะตรงข้ามนี้ใช้มาตรฐานมาจาก

⁸⁶ ม.ญ.12/485/523-525 ; อจ.ทศก.24/165/289

⁸⁷ ที.ม.10/299/348 ; ม.ญ.12/149/123 ; ม.อุ.14/262/182, 704/453-454 ; ส.ม.19/35/10 ; พ.ปฎิ.31/85/59 ; อภิ.วิ.35/164/136 : "กตโม จ ภิกขเว สมมาสงกปโป ฯ เนกขมมสงกปโป อพฺยาปาทสงกปโป อวิหีสาสงกปโป อยฺ วุจฺจติ ภิกขเว สมมาสงกปโป " (เนื่องจากว่าสัมมาสังกัปปะมี 2 ชนิด คือ ในระดับโลกียะกับโลกุตระ (ม.อุ.14/261/182) ดังนั้น ในที่นี้ผู้วิจัยยึดเอาในระดับชาวบ้านหรือระดับโลกียะเป็นหลัก)

คำสอนเรื่องกุศลมูล หรือบ่อเกิดแห่งความดีงามทั้งหลายนั้นเองเป็นเกณฑ์วัด ซึ่งประกอบด้วยองค์ประกอบหลัก 3 ประการ คือ

1. อโลกะ ได้แก่ ความไม่โลภ ไม่ต้องการไขว่คว้ายึดติด ไม่ผูกพันสังสมให้มาก
2. อโทสะ ได้แก่ ความไม่ขุ่นเคือง ไม่อาฆมตพยาบาท หรือไม่มุ่งเพื่อการทำลายล้าง
3. อโมหะ^{๘๘} ได้แก่ ความไม่ลุ่มหลงเข้าใจผิดไปจากความเป็นจริง ตามที่มันเป็น

และในทัศนะทางพระพุทธศาสนานั้น ถือว่าเกณฑ์ดังกล่าวนี้ก็คือมาตรฐานสากลสำหรับวัดการกระทำทุกอย่างไม่ว่าจะเป็นทางกายหรือวาจา หากการกระทำใดๆ ที่มีฐานเริ่มต้นมาจากกุศลมูลดังกล่าวนี้ ก็จะถูกตัดสินว่าถูกต้องหรือเป็นสิทธิโดยชอบธรรมอย่างแท้จริง แต่ถ้าเป็นการกระทำที่มีฐานมาจากนัยตรงกันข้ามคืออกุศลมูล ได้แก่ โลภะ โทสะ โมหะ การกระทำเช่นนั้นก็จะถูกตัดสินว่าไม่ใช่สิทธิที่ชอบธรรมด้วยเช่นกัน

หากใช้เกณฑ์ที่ว่าสิทธิเป็นเรื่องทางสังคมและการเมือง เราอาจไม่จำเป็นต้องพูดถึงสิทธิทางด้านจิตใจแต่อย่างใดเลย เพราะสิทธิเชิงสังคมดังกล่าวนี้มีความสัมพันธ์กับแนวคิดเรื่องการละเมิด ดังนั้นจึงมักจะมองว่ามนุษย์สามารถละเมิดสิทธิคนอื่น หรือตนจะได้รับสิทธิอย่างใดอย่างหนึ่งก็เพียง 2 มิติเท่านั้น คือทางกายและวาจา

เราอาจวิเคราะห์ถึงเหตุผลเกี่ยวกับเรื่องนี้ได้ว่า เป็นผลมาจากมุมมองที่แตกต่างกันระหว่างทัศนะแบบพระพุทธศาสนากับแนวคิดแบบตะวันตกที่มีพื้นฐานความเชื่อในลักษณะเทวนิยม (Theism) ก็คือ พระพุทธศาสนานั้นถือว่าจิตวิญญาณเป็นเรื่องของบุคคลโดยเด็ดขาดและแท้จริง ซึ่งหากจะพิจารณาจากมุมมองนี้แล้วยังเห็นได้ชัดเจนว่า มิติทางจิตใจเท่านั้นที่พระพุทธศาสนาถือว่าเป็นสิทธิส่วนบุคคลอย่างแท้จริง ส่วนมิติด้านอื่นๆ นั้น จะยอมรับความเป็นสิทธิได้ก็เพียงภายใต้เงื่อนไขเชิงสังคมเท่านั้น ดังนั้น การรักษาความอยู่รอดหรือการชำระความบริสุทธิ์ของจิตตนเองจึงขึ้นอยู่กับบุคคลนั้นโดยตรง ส่วนแนวคิดแบบเทวนิยมนั้น มองว่าเรื่องจิตวิญญาณนั้นเป็นสมบัติและอยู่ในอำนาจของพระเจ้าเป็นเจ้า ดังนั้น มนุษย์ไม่สามารถมีสิทธิฝ่ายจิตได้เลย เพราะผู้ปลดปล่อยมีเพียงพระเจ้าเป็นเจ้าเท่านั้น สิทธิของมนุษย์อย่างแท้จริงจึงมีเพียง 2 มิติ คือทางกายกับวาจา จะเห็นได้ว่าทัศนะพื้นฐานทั้งสองแบบนี้ เป็นมุมมองที่ตรงกันข้ามชนิดขวากับคำเลยทีเดียว

แต่ผู้วิจัยก็ได้จำแนกให้เห็นแล้วว่า เมื่อพูดถึงเรื่องการกระทำของมนุษย์ ทัศนะทางพระพุทธศาสนานั้นมองเรื่องนี้ถึง 3 มิติ ซึ่งโดยพันธกิจหรือหน้าที่ของมนุษย์เองก็มีถึง 3 ประเภท และการจะบรรลุเป้าหมายสูงสุดให้ได้นั้น จะต้องรักษาพันธกิจเพื่อตนเองอย่างซื่อตรงและมั่นคง ดังนั้น ถึงแม้มนุษย์จะไม่ได้อยู่ในสังคมก็ไม่ได้หมายความว่า หมดพันธกิจอื่นที่จะต้องรับผิดชอบ

^{๘๘} วิ.ป.8/963/313 ; ที่.ป.า.11/228/227, 394/292 ; อง.ต.ก.20/509/260 ฯลฯ

ชอบ ตรงกันข้ามหากทราบใดที่ยังไม่บรรลุถึงเป้าหมายสูงสุด^๙ การรักษาพันธกิจหรือทำหน้าที่เพื่อรักษาสีทธิในการบรรลุเป้าหมายก็ยังคงอยู่เพื่อประโยชน์ของคนโดยแท้จริง

ในประเด็นนี้ ทำให้เราได้ทราบต่อไปอีกว่า เรื่องแนวคิดเกี่ยวกับสิทธิต่างๆ ที่ไม่เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชน ซึ่งเกิดในสังคมโลกภายหลังนั้น หากพิจารณาเนื้อหาคำสอนและโลกทัศน์ทางพระพุทธศาสนาแล้วจะเห็นได้ว่า มีการตระหนักถึงความสัมพันธ์ระหว่างชีวิตมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมอื่นๆ เสมอ เพราะการปฏิบัติต่อสิ่งแวดล้อมอื่นๆ (ซึ่งไม่จำเป็นต้องเป็นมนุษย์เท่านั้น) มีความหมายต่อเป้าหมายชีวิตของตนอย่างยิ่ง

หากปฏิบัติอย่างถูกต้องเป้าหมายชีวิตย่อมไม่ได้รับความกระทบกระเทือน แต่หากปฏิบัติผิด การบรรลุถึงเป้าหมายชีวิตย่อมมีปัญหาอย่างแน่นอน เพราะเหตุนี้จะเห็นได้ว่า ถ้ายึดเป้าหมายคือประโยชน์สุขสูงสุดของชีวิตเป็นเกณฑ์ การเพิกเฉยหรือหลีกเลี่ยงออกจากสังคมก็เป็นสิ่งที่ควรกระทำได้ และไม่ได้รับคำตำหนิจากท่านผู้รู้ที่เข้าใจความจริงของชีวิตอย่างถ่องแท้แต่อย่างใด

อย่างไรก็ตามหากไม่ใส่ใจเพื่อการบรรลุถึงประโยชน์สุขสูงสุดดังกล่าวแล้ว ใครๆ ก็ไม่อาจกล่าวอ้างหรือหลีกเลี่ยงความรับผิดชอบต่อสังคมได้โดยประการใดๆ แต่ทั้งนี้ไม่รวมถึงบุคคลที่ได้บรรลุถึงประโยชน์สุขสูงสุดทางด้านจิตใจโดยเด็ดขาดแล้ว เพราะผู้เช่นนั้นมีภาวะจิตที่มั่นคงและจิตใจอยู่เหนืออำนาจการควบคุมของเงื่อนไขทุกชนิด การเพิกเฉยหรือไม่รับผิดชอบต่อความอยู่รอดของสังคมจึงกลายเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ เนื่องจากไม่มีพันธกิจต่อตนเองอีกต่อไปเหลือเพียงพันธกิจต่อบุคคลอื่นและสังคมเท่านั้น

ท่าทีคำสอนในทางพระพุทธศาสนาเช่นนี้ จึงมักถูกโจมตีจากผู้ที่ไม่เข้าใจอยู่เสมอว่า พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับปัจเจกบุคคลสูงกว่าสังคม ซึ่งเป็นเรื่องที่ต้องทำความเข้าใจกันอย่างลึกซึ้งต่อไป เพราะหากไม่เข้าใจจุดประสงค์ที่แท้จริงของชีวิตก็อาจมีความคิดเห็นดังกล่าวนั้นได้

จากคำสอนในทางพระพุทธศาสนาทำให้ทราบว่า สิทธิสูงสุดของมนุษย์บุคคลจริงๆ แล้วนั้น เป็นสิ่งที่จะต้องรักษาเอาไว้โดยตัวของแต่ละปัจเจกเอง ไม่มีใครจะมอบให้หรือเรียกร้องเอาจากบุคคลอื่นได้แต่อย่างใด ซึ่งในเรื่องนี้สามารถทำความเข้าใจได้จากหัวข้อ 4.2.2 ตอนที่ว่าด้วยสิทธิส่วนบุคคลในฐานะที่เป็นมนุษย์บุคคลตามกฎหมายธรรมชาติ ที่ผู้วิจัยจะกล่าวถึงข้างหน้าต่อไป

^๙ ซึ่งประโยชน์สุขที่ผู้วิจัยได้จำแนกเอาไว้เช่นอย่างสูงสุดก็คือ ประโยชน์สุขทางใจ และต้องเป็นสุขชนิดที่ไม่มีเงื่อนไข (ดูงานวิจัยฉบับนี้หน้า 63-64 ประกอบด้วย)

4.2 สิทธิที่จะได้รับ

4.2.1 สิทธิส่วนบุคคลในฐานะที่เป็นสมาชิกของสังคม

เนื่องจากว่ามนุษย์ไม่ได้อยู่เพียงลำพังตัวคนเดียว หากแต่อยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มบุคคล ซึ่งจะเรียกว่าสังคม หรือชุมชนก็ตาม ทุกคนที่อยู่รวมกลุ่มกันเป็นสังคมดังกล่าวนั้น แต่ละบุคคลย่อมมีสภาพที่แตกต่างกันออกไป บทบาทและหน้าที่ก็แตกต่างกันออกไป

เมื่อแต่ละบุคคลมีบทบาทและหน้าที่แตกต่างกันออกไปตามสภาพที่ตนเป็นอยู่ สิทธิที่ได้รับจากสังคมหรือถูกปฏิบัติจากบุคคลอื่น จึงมีความแตกต่างกันออกไปด้วยเช่นกัน แต่มีข้อควรทำความเข้าใจประการหนึ่งว่า ทศนะทางพระพุทธศาสนานั้น เมื่อพูดถึงสิทธิเชิงสังคมนี้โดยส่วนใหญ่จะไม่ใช้คำว่า "จะต้องเป็นเช่นนั้น" หากแต่จะใช้คำว่า "ควรจะเป็นเช่นนั้น" แทน เนื่องจากพระพุทธศาสนามีแนวคิดหลักประการหนึ่งก็คือ "หลักแห่งเหตุปัจจัย (อิทัปปิจจตา)" หรือ "กฎแห่งเงื่อนไขที่เกี่ยวข้อง" นั่นเอง

เพราะเหตุนี้ การกำหนดว่าอะไรคือสิทธิที่แต่ละปัจเจกบุคคลจะพึงได้รับ จึงต้องย้อนกลับไปพิจารณาว่าบุคคลนั้นอยู่ในสภาพเช่นใด และเป็นคู่กรณีกับบุคคลใด หน้าที่ของบุคคลผู้เป็นคู่กรณีซึ่งต้องมีปฏิสัมพันธ์กันนั้นควรจะเป็นไปในรูปแบบใด เป็นต้น และแนวคิดเรื่องการทำหน้าที่ที่บุคคลต้องปฏิสัมพันธ์กันนั้นแหละ คือกรอบแนวคิดเรื่องสิทธิดังกล่าวในทัศนะทางพระพุทธศาสนา เพียงแต่เป็นการมองต่างมุมหรือมองเหรียญกันคนละด้านเท่านั้น คือแทนที่เราจะมองเรื่องสิทธิแยกออกจากเรื่องหน้าที่โดยสิ้นเชิงว่าเป็นสิ่งที่เราจะต้องได้รับจากบุคคลอื่น ไครๆ จะล่วงละเมิดไม่ได้เด็ดขาด แต่กลับพลิกมองว่าทุกคนมีหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติต่อบุคคลอื่นที่เกี่ยวข้อง นั่นคือการปฏิบัติความคิดของตนเองจากฝ่ายที่ยึดเอาผลประโยชน์ตนเป็นเกณฑ์ มาเป็นการยึดเอาประโยชน์สุขของบุคคลอื่นเป็นที่ตั้งแทน โดยใช้เป้าหมายชีวิตเป็นเครื่องตัดสิน

ลักษณะแนวคิดแบบนี้ สามารถวิเคราะห์ให้เห็นได้ว่าเป็นการสะท้อนถึงหลักดำเนินชีวิตเพื่อการบรรลุเป้าหมายสูงสุดคือประโยชน์สุขที่ละเอียดประณีตนั่นเอง ซึ่งผู้วิจัยได้กล่าวถึงเป้าหมายชีวิตของมนุษย์เอาไว้แล้วในบทที่ 3 และโดยหลักการทั่วไปแล้วเป้าหมายดังกล่าวก็แบ่งออกเป็น 3 ระดับ ในระดับที่ 2 นั้นจะเห็นได้ว่าเป็นความสุขที่มีลักษณะเกิดจากการได้ให้หรือได้เสียสละ ได้ทำประโยชน์เกื้อกูลและปกป้องประโยชน์สุขของบุคคลอื่น เช่น การไม่เบียดเบียนชีวิตและทรัพย์สิน (หลักศีล) หรือการเสียสละแบ่งปันช่วยเหลือบุคคลอื่น (หลักจาคะ) เป็นต้น ส่วนเป้าหมายสูงสุดของชีวิตจะมีลักษณะสุขที่เกิดจากการปล่อยวางนั่นก็คือประโยชน์สุขภายในที่ปราศจากเงื่อนไขใดๆ นั่นเอง

ดังนั้น เราก็ได้เห็นฐานแนวคิดและทัศนะทางพระพุทธศาสนาโดยลำดับตามสมควรแล้ว ในที่นี้ผู้วิจัยจะได้ศึกษาและวิเคราะห์ถึงทัศนะเรื่องสิทธิที่ปัจเจกบุคคลจะพึงได้รับจากบุคคลอื่น หรือจากสังคม ด้วยพิจารณาจากหลักการทำหน้าที่ของบุคคลผู้เป็นคู่ปฏิสัมพันธ์กัน โดยการแยก การมีปฏิสัมพันธ์กันของแต่ละปัจเจกบุคคลออกเป็นคู่ๆ ได้ดังนี้⁹⁰

(1) ระหว่างรัฐ กับ ประชาชน หรือผู้ปกครอง กับ ผู้อยู่ใต้ปกครอง

(1.1) สิทธิของรัฐหรือผู้ปกครองพึง ได้รับหรือหน้าที่ที่ประชาชนหรือผู้อยู่ใต้ปกครองพึงกระทำ

- 1) จำภาษีอากรให้แก่รัฐ⁹¹
- 2) ไม่ประกอบอาชีพที่จะสร้างความไม่สงบสุขในสังคม เช่น เว้นจาก มิจฉาวิชชา เป็นต้น⁹²
- 3) ปกครองง่ายคล้อยตามผู้นำที่ประกอบด้วยคุณธรรม⁹³
- 4) ทำแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ผู้นำและสังคมไม่สร้างความหนักใจ⁹⁴

(1.2) สิทธิของผู้อยู่ใต้ปกครองพึง ได้รับหรือหน้าที่ที่ประชาชนหรือรัฐหรือผู้ปกครองพึงกระทำ⁹⁵

- 1) เสียสละแบ่งปันวัตถุสิ่งของแก่บวรารชน และประชาชนตามสมควร ไม่ตระหนี่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน (ทาน)
- 2) ประพฤติตนไม่เบียดเบียนอาณาประชาราษฎร์ทางกายและวาจา (ศีล)
- 3) บำเพ็ญกิจหน้าที่ด้วยความเสียสละ ไม่เห็นแก่ความสุขสบายส่วนตัว (ปริจาคะ)

⁹⁰ การแบ่งเกณฑ์คู่ปฏิสัมพันธ์กันในทางสังคมดังกล่าวนี้ ส่วนใหญ่ผู้วิจัยใช้หลักการตามคำสอนใน สังคาลกสูตรเป็นเกณฑ์ (ที.ปา.11/198-204/202-206) ส่วนเนื้อความนั้นเป็นการวิเคราะห์ตีความตามเนื้อหา และ ศึกษาเพิ่มเติมจากคำสอนตามที่ปรากฏในพระสูตรอื่นๆ

⁹¹ ดูเทียบเคียงหลักการใช้จ่ายทรัพย์ (โกศาทิยะ) ให้เกิดประโยชน์ใน อจ.ปญจก. 22/41/48-50 ซึ่งทรัพย์ ส่วนหนึ่งก็คือราชพลี (ดูงานวิจัยเรื่องเดียวกันนี้ที่หน้า 92) หรือดูใน อจ.จตุกก.21/61/89

⁹² อจ.ปญจก.22/177/232

⁹³ ส.ข.17/270/190 ; ส.ม.19/259/66 ฯลฯ

⁹⁴ อจ.อญฐก.23/128/249

⁹⁵ ส่วนหนึ่งเป็นการถอดเนื้อความจากแนวคิดตามคำอธิบายใน พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), ธรรมนุญ ชีวิต (ฉบับปรับปรุง-เพิ่มเติมใหม่) (กรุงเทพฯ : กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, 2540), หน้า 17-20

- 4) มีความประพฤติที่ซื่อตรงไม่กลังกลอกมีมารยา (อาชชวะ)
- 5) ประพฤติต่อผู้ได้ปกครองด้วยความอ่อนโยนนิมนวลไม่แข็งกระด้าง
หยาบคาย หรือหยิ่งยะโส ถือเนื้อถือตัวจืด (มัททวะ)
- 6) รู้จักควบคุมและฝึกหัดขัดเกลาจิตใจไม่ให้ครอบงำจิตใจได้ง่าย (ตปะ)
- 7) ไม่เป็นคนลุ่มอำนาจแก่โทสะ ตัดสินสิ่งใดๆ ด้วยสติปัญญา ไม่ใช่ด้วย
อำนาจความโกรธ (อภโกธะ)
- 8) ไม่ใช่อำนาจเบียดเบียนข่มเหงรังแกผู้อยู่ได้ปกครองให้เดือดร้อน หรือ
ไม่หลงระเหิรในอำนาจที่ตนมีอยู่ (อวิหิงสา)
- 9) บริหารราชกิจน้อยใหญ่ทั้งหลายด้วยความอดทนอดกลั้น ไม่เป็นคน
อ่อนแอขี้แพ้ต่ออุปสรรคและปัญหาต่างๆ (ขันติ)
- 10) ประพฤติตนให้ถูกต้องตามทำนองคลองธรรม อันเป็นแบบแผน
ประเพณีอันดีงามมาแต่ครั้งโบราณกาล และระเบียบแบบแผนตามนิติ
ธรรม ศาสนธรรม ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงามทั้ง
หลาย (อวิโรธนะ)

บุคคลที่เป็นผู้นำหรือผู้ปกครองนั้นนอกจากรักษาหน้าที่ของตนตามหลักทศพิธราชธรรม
ดังกล่าวมาแล้ว ต้องปฏิบัติหน้าที่ตามหลักจักรวรรดิวัตรดังต่อไปนี้ด้วย โดยไม่ต้องอยู่ในอคติหรือ
ความลำเอียงต่างๆ คือ

1. ธรรมาธิปไตย คือการยึดถือเอาความจริง ความถูกต้องชอบธรรมเป็น
บรรทัดฐานในการประพฤติปฏิบัติหรือดำเนินชีวิต
2. ธรรมการักษา คือปกป้องคุ้มครองโดยชอบธรรมแก่ชนทุกหมู่เหล่าใน
ปกครอง ตลอดถึงนักบวช และเหล่าสรรพสัตว์ทั้งหลาย
3. มา อธรรมการ คือหากลวิธีในการป้องกันและแก้ไขความผิดพลาดไม่ถูก
ต้องชอบธรรมในสังคม ให้สังคมสงบสุขเรียบร้อย
4. ธนานุปะทาน คือแบ่งปันทรัพย์เครื่องยังชีพให้แก่ผู้ยากไร้ขัดสนในสังคม
และจัดระบบเศรษฐกิจให้ผู้อยู่ได้ปกครองดำรงชีวิตอยู่ได้โดยไม่ขัดสน
อีกประการหนึ่ง ในการจัดสรรทรัพย์เพื่อเป็นการส่งเสริมและให้กำลังใจแก่ผู้
อยู่ได้ปกครองที่ประกอบอาชีพต่างๆ นั้น อาจใช้หลักพิจารณาตามที่ปรากฏ
คำสอนในกฎทนต์สูตร ดังนี้

- 4.1 ผู้ที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมด้วยความขยันขันแข็งก็ให้ทุนสนับสนุนและส่งเสริมด้านพืชพันธุ์ผลไม้อื่นๆ เช่น อาจจะส่งเสริมด้านการวิจัยพืชผักผลไม้ให้ได้พันธุ์ใหม่ๆ ที่มีคุณภาพดีขึ้น เป็นต้น
- 4.2 ผู้ที่ประกอบอาชีพค้าขายด้วยความขยันขันแข็ง ก็ให้สินทรัพย์ในการลงทุนและขยายกิจการใหม่ๆ เพื่อให้ระบบเศรษฐกิจในสังคมหรือชุมชนดำเนินไปได้
- 4.3 ผู้ที่ประกอบอาชีพรับราชการอื่นๆ ด้วยความตั้งใจ มีความรับผิดชอบสูง ก็ให้เงินเดือนและเลื่อนยศตำแหน่งให้ เพื่อเป็นรางวัลตอบแทนความดีตามความเหมาะสม เขาจะได้มีกำลังใจในการทำงานให้ดียิ่งๆ ขึ้นไป โดยไม่คอยห่วงเรื่องความอยู่รอดของตนเองและครอบครัวว่าจะต้องอดอยากหรือทุกข์ยากลำบาก⁹⁶

5. **ปริพจน์** คือหมั่นแสวงหาวิชาความรู้ทั้งคฤหัสถ์และภิกษุให้แตกฉาน ไม่ทอดทิ้งการปริกษาหรือกับผู้ที่ทรงคุณวุฒิทั้งหลาย ทั้งที่เป็นนักรบและนักปราชญ์ราชบัณฑิตทั่วไป

สรุปแล้วจะเห็นได้ว่าผู้นำหรือผู้ปกครองนั้น จะต้องทำหน้าที่หรือรักษาสถิตต่อผู้อยู่ใต้ปกครองอยู่ 4 ประการใหญ่ๆ คือ

1. ให้ความเป็นธรรมในเรื่องต่างๆ
2. ค้ำครองชีวิตทรัพย์สินและความปลอดภัยให้ ไม่เบียดเบียนให้ได้รับความเดือดร้อน
3. จัดระบบเศรษฐกิจให้เหมาะสมโดยการให้ทุนและส่งเสริมอาชีพในการดำรงชีวิต
4. จัดระบบสวัสดิการในการดำรงชีวิต ซึ่งประกอบด้วยปัจจัยขั้นพื้นฐาน 4 ประการ คือ อาหาร (เรื่องเศรษฐกิจ) เครื่องนุ่งห่ม (สาธารณสุขโลก) ที่อยู่อาศัย (มาตรฐานชีวิตทางสังคม) และยารักษาโรค (สาธารณสุขสุขหรือสุขภาพ)

(2) ระหว่างนักรบ กับ ศาสนิกชน

(2.1) สิทธิของนักรบพึงได้รับหรือหน้าที่ที่ศาสนิกชนพึงกระทำ

- 1) มีปฏิสัมพันธ์ทางกายด้วยความเมตตา คือแสดงพฤติกรรมทางกายต่อนักรบด้วยความเหมาะสมและเคารพให้เกียรติ
- 2) มีปฏิสัมพันธ์ทางวาจาด้วยจิตเมตตา คือไม่ใช้วาจาจากถ่วงถ่วงเกินจู้จี้จواب หรือใส่ร้ายป้ายสีต่างๆ

⁹⁶ อธิบายและถอดความจาก ที.สี.9/206/172

- 3) มีจิตใจเมตตาเอ็นดู คือไม่คิดดูหมิ่นดูแคลน หรือนึกตำหนิในทางเสียหายนโดยไม่มีมูลความจริง
- 4) ยินดีต้อนรับกับการมาบ้านเรือนตลอดไม่ปิดกั้นโอกาสหรือแสดงอาการรังเกียจ
- 5) ทำนุบำรุงด้วยวัตถุสิ่งของเครื่องยังชีพอย่างสม่ำเสมอ ไม่ให้ต้องเดือดร้อนด้วยปัจจัยการดำรงชีพขั้นพื้นฐาน คือ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค

นอกจากนี้ในสามัญผลสูตรยังมีคำสอนที่กล่าวถึงลักษณะแห่งสิทธิต่างๆ ที่นักบวชพึงได้รับตามสถานภาพของตน ตั้งแต่สิทธิเชิงสังคมในระดับพื้นฐานจนถึงสิทธิในทางธรรม แต่ในที่นี้ผู้วิจัยจะขอกล่าวถึงเฉพาะสิทธิเชิงสังคมที่นักบวชพึงได้รับเท่านั้น ซึ่งสรุปใจความสำคัญได้ ดังนี้

- 1) ได้รับยกเว้นการเกณฑ์แรงงานจากรัฐ หรือนายจ้าง
- 2) ได้รับยกเว้นการเสียภาษีอากรให้รัฐ
- 3) ได้รับการทำนุบำรุงและคุ้มครองโดยธรรมจากสังคม⁹⁷

(2.2) สิทธิของศาสนิกชนพึงได้รับหรือหน้าที่ที่นักบวชพึงกระทำ

- 1) การอบรมตักเตือนไม่ให้ทำในสิ่งที่ไม่ดี
- 2) การแนะนำสั่งสอนให้ทำในสิ่งที่ดีถูกต้อง
- 3) อนุเคราะห์ด้วยจิตใจอันดีงาม ไม่มุ่งหวังผลประโยชน์หรืออามิส
- 4) สั่งสอนอบรมให้รู้สิ่งใหม่ๆ ที่ยังไม่เคยได้รับรู้อยู่เสมอ
- 5) อธิบายสิ่งที่เคยรู้แต่ยังคลุมเครือให้แจ่มแจ้งเข้าใจชัดยิ่งขึ้น
- 6) บอกทางสวรรค์ให้ คือการประกาศเผยแผ่ธรรม และข้อปฏิบัติที่จะช่วยให้บรรลุถึงเป้าหมายชีวิตในระดับสูงๆ ขึ้นไป

(3) ระหว่างครู กับ ศิษย์

(3.1) สิทธิของครูพึงได้รับหรือหน้าที่ที่ศิษย์พึงกระทำ

- 1) ให้ความเคารพยำเกรงและนับถือในทุกโอกาสไม่แสดงอาการดูหมิ่น
- 2) รับใช้หรือช่วยเหลือในกิจการต่างๆ ที่ต้องการผู้ช่วย ตามสมควร
- 3) เชื่อฟังด้วยดีไม่ดื้อรันหรือถือทิฐิภูมิมานะยอมรับฟังคำแนะนำตักเตือนด้วยความตั้งใจ
- 4) ประนบัติทำนุบำรุงตามสมควร ไม่เพิกเฉย ให้ความอบอุ่นใจ

⁹⁷ ที.ที.9/100-101/78-81

- 5) ตั้งใจศึกษาศิลปวิทยาความรู้ด้วยความเคารพ ไม่ทำให้หนักใจในการแนะนำสั่งสอน

(3.2) สิทธิของศิษย์พึงได้รับหรือหน้าที่ที่ครูพึงกระทำ

- 1) ให้คำแนะนำในสิ่งที่ดีๆ เป็นประโยชน์ต่อการดำรงชีวิต
- 2) จัดระบบการศึกษาให้ได้รับการศึกษาอย่างดีที่สุดและเหมาะสมกับความสามารถของศิษย์เท่าที่จะทำได้
- 3) ให้ได้ศึกษาวิชาความรู้อย่างเต็มที่ ไม่ปิดบัง หรือมุ่งหวังอามิสเป็นผลตอบแทนเป็นกำไร
- 4) ยกย่องเชิดชูในความรู้ความสามารถให้เป็นตัวอย่างแก่คนอื่น ไม่นึกอิจฉาริษยาในความรู้ความสามารถของศิษย์
- 5) ปกป้องคุ้มครองในทิศทั้งปวง

(4) ระหว่างบิดามารดา กับ บุตรธิดา

(4.1) สิทธิของมารดาบิดาพึงได้รับหรือหน้าที่ที่บุตรธิดาพึงกระทำ

- 1) เลี้ยงดูให้รับความสะดวกสบายตามความสามารถที่ทำได้
- 2) ช่วยเหลือแบ่งเบาภาระหน้าที่ในกิจการงานต่างๆ
- 3) รักษาเกียรติยศชื่อเสียงของวงศ์ตระกูลไม่ให้เสื่อมเสีย
- 4) ประพฤติตนให้พ่อแม่มีความเชื่อมั่นว่าจะสามารถสืบทอดดูแลและรักษาทรัพย์สมบัติที่พ่อแม่หามาได้ไม่ให้เสียหาย โดยประพฤติให้เหมาะสม ควรที่จะได้รับความไว้วางใจมอบมรดกให้ครอบครอง
- 5) ช่วยจัดงานศพและทำบุญอุทิศให้เมื่อถึงคราววาระขันธ์

(4.2) สิทธิของบุตรธิดาพึงได้รับหรือหน้าที่ที่มารดาบิดาพึงกระทำ

- 1) ปกป้องคุ้มครองและดักเตือนไม่ให้หลงประพฤตินในทางผิด
- 2) อบรมสั่งสอนให้ประพฤตินในสิ่งที่ถูกต้อง
- 3) ส่งเสียเล่าเรียนให้ได้รับวิชาความรู้ในระดับต่างๆ ตามความสามารถ
- 4) แนะนำคุ้มครองและจัดสรรสินสอดให้
- 5) มอบมรดกหรือทุนสร้างฐานะให้ตามความเหมาะสม

(5) ระหว่างสามี กับ ภรรยา

(5.1) สิทธิของสามีพึงได้รับหรือหน้าที่ที่ภรรยาพึงกระทำ

- 1) จัดแจงการงานความสะอาดเรียบร้อยภายในครัวเรือนให้สวยงามมีระเบียบ หรือมีความคิดสร้างสรรค์ตกแต่งบ้านให้ดูดีเสมอ

- 2) เอาใจใส่สงเคราะห์ดูแลเพื่อนฝูงหรือญาติพี่น้องฝ่ายสามีหรือต้อนรับแขกของสามีด้วยอัธยาศัยยินดีงาม
- 3) รักษาเกียรติยศชื่อเสียงของสามีด้วยการซื่อสัตย์ไม่นอกใจหรือคบชู้ผู้ชายอื่น ให้เป็นที่ไว้วางใจได้ด้านความประพฤติ
- 4) จัดระบบความปลอดภัยในการดูแลรักษาและการใช้จ่ายทรัพย์สินสมบัติที่หามาได้ให้ปลอดภัยและเกิดประโยชน์สุข
- 5) ขยันช่วยเหลือกิจการงานใหญ่่น้อยของสามีด้วยความเต็มใจ

(5.2) สิทธิของภรรยาพึงได้รับหรือหน้าที่ที่สามีพึงกระทำ

- 1) ได้รับความยกย่องเชิดชูในฐานะภรรยาอย่างเปิดเผย
- 2) ให้เกียรติโดยไม่ดูถูกหรือดูหมิ่นให้ได้รับความเจ็บช้ำน้ำใจ
- 3) เป็นที่ไว้วางใจได้ด้านความประพฤติ มีความซื่อสัตย์ ไม่คบชู้กับหญิงอื่นหรือไม่นอกใจภรรยา
- 4) ให้ความเชื่อมั่นและไว้วางใจมอบหมายให้ดูแลกิจการและระบบทรัพย์สินภายในบ้าน
- 5) ให้เครื่องประดับตกแต่งร่างกายตามความเหมาะสม หรือให้รางวัลในวาระโอกาสครบรอบต่างๆ อย่างสม่ำเสมอ

(6) ระหว่างเพื่อน กับ เพื่อน

(6.1) สิทธิของเพื่อนที่พึงได้รับหรือหน้าที่ที่เรารู้จักกระทำ

- 1) เสียสละให้ปันวัตถุสิ่งของให้บ้างตามโอกาส
- 2) เจรจาปราศรัยด้วยคำพูดที่เป็นปิยวาจา ไพเราะจรรโลงใจ
- 3) ช่วยเหลือเกื้อกูลในสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ชีวิตทั้งด้านสังคมและจิตใจ
- 4) วางตนเสมอต้นเสมอปลายไม่ถือเนื้อถือตัวหรือหยิ่งโส
- 5) ไม่โกหกหลอกลวงในสิ่งที่เป็นจริง

(6.2) สิทธิของเราที่พึงได้รับหรือหน้าที่ที่เพื่อนจะพึงกระทำ

- 1) ช่วยปกป้องรักษาเราเมื่อคราวมีความประมาทเลินเล่อหรือพลั้งเผลอ
- 2) ช่วยดูแลคุ้มครองทรัพย์สินให้เมื่อเราประมาทเลินเล่อ
- 3) เมื่อถึงคราวมีอันตรายเป็นที่พึ่งพิงอาศัยได้โดยไม่ถูกปฏิเสธความช่วยเหลือ
- 4) เมื่อถึงคราววิบัติหรือสิ้นเนื้อประดาตัวไม่ทอดทิ้งให้ตกกระท้ำลำบาก
- 5) ให้เกียรติยกย่องและนับถือหรือญาติวงศ์ตระกูลเราด้วย

(7) ระหว่างญาติ กับ ญาติ

(7.1) สิทธิและหน้าที่ที่ญาติพึงกระทำต่อกัน

- 1) เลี้ยงดูหมั่นญาติพี่น้องให้ได้รับความสุขสำราญ⁹⁸
- 2) ไม่ดูถูกดูหมิ่นญาติพี่น้องที่ด้อยกว่าตน⁹⁹
- 3) คอยเป็นกำลังให้ความปกป้องคุ้มครองญาติที่อ่อนแอซึ่งไม่อาจคุ้มครองหรือปกป้องตนเองได้ เช่น ที่เป็นสตรี เป็นต้น¹⁰⁰
- 4) เจือจานแบ่งปันทรัพย์ให้โดยไม่คิดเรื่องบุญคุณ¹⁰¹
- 5) คอยสงเคราะห์ให้ญาติตั้งอยู่ในคุณธรรมความดีด้วยการแนะนำชักจูงในการพัฒนาจิตใจให้สูงขึ้น¹⁰²

(8) ระหว่างนายจ้าง กับ ลูกจ้าง

(8.1) สิทธิของนายจ้างพึงได้รับหรือหน้าที่ที่ลูกจ้างพึงกระทำ

- 1) เข้าทำงานก่อนนายเพื่อจัดเตรียมอุปกรณ์หรือเอกสารที่เกี่ยวข้องให้เรียบร้อย
- 2) เลิกงานที่หลังนายเพื่อสะสางงานที่ค้างค้างหรือดูแลจัดแจงสิ่งต่างๆ หลังเลิกงานให้เรียบร้อยเป็นปกติ
- 3) ไม่หยิบบจยเอาสิ่งของต่างๆ ของนายไปโดยพลการ
- 4) ตั้งใจทำงานอย่างเต็มที่และปรับปรุงการทำงานให้มีประสิทธิภาพอยู่เสมอ
- 5) ไม่นำความลับของนายไปแพร่พรายหรือพูดในทางเสียหาย มีใจรักภักดีสรรเสริญยกย่องในส่วนตัวของนาย

(8.2) สิทธิของลูกจ้างพึงได้รับหรือหน้าที่ที่นายจ้างพึงกระทำ

- 1) ให้ได้ทำงานตามความรู้ความสามารถหรือตามที่ถนัดตามกำลัง
- 2) ให้สินจ้างรางวัลและการเลี้ยงดูอย่างยุติธรรม
- 3) คุ้มครองสวัสดิการด้านสุขภาพไม่ให้ลำบาก
- 4) เลี้ยงดูด้วยอาหารที่มีคุณภาพหรือแปลกใหม่เสมอ

⁹⁸ ศ.ส.15/389/132⁹⁹ ข.ศ. 25/304/347¹⁰⁰ ศ.ส.พ.18/487/305, 1706/544-545 ; อ.จ.ค.ค.20/515/285-286¹⁰¹ อ.จ.จ.ค.ค.21/61/89 ; อ.จ.ป.ญ.จ.ค.22/41/49¹⁰² ศ.ม.19/1493/456

5) มีเวลาหยุดพักผ่อนพอเพียงและให้หยุดในเทศกาลต่างๆ

จากแนวคำสอนเรื่องการปฏิบัติตนให้ถูกต้องตามสถานภาพที่เป็นอยู่ดังกล่าวนั้น จะเห็นได้ว่าการทำหน้าที่ของแต่ละปัจเจกบุคคลนั้น แท้ที่จริงก็คือการรักษาสิทธิที่ฝ่ายตรงกันข้ามจะพึงได้รับนั่นเอง ถือได้ว่าแนวคำสอนเรื่องการทำหน้าที่ในทางพระพุทธศาสนานั้นมีความเหมาะสมที่สะท้อนแนวคิดเรื่องสิทธิแบบมองกันคนละมุมกับแนวคิดเชิงสังคม โดยไม่ให้บอบช้ำกับทุกฝ่าย

หากพิจารณาตามหลักคำสอนดังกล่าว ทุกๆ คนในสังคมจะอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติสุข และได้รับประโยชน์สุขไปพร้อมๆ กัน ไม่ต้องคอยหวาดระแวงหรือพะวงว่าตนเองจะถูกใครละเมิดสิทธิหรือเปล่า มีแต่จะคอยสังเกตและหมั่นพิจารณาตนเองว่า ได้ทำหน้าที่สมบูรณ์ครบถ้วนแล้วหรือยัง เมื่อทุกคนมีเจตน์เจตที่คิดจะให้ ความสงบเรียบร้อยย่อมเกิดขึ้นแก่สังคมโดยรวม เพราะทุกคนจะเกิดความรู้สึกเห็นอกเห็นใจและมีเมตตาต่อเพื่อนร่วมสังคม ไม่อยากกระทำในสิ่งที่ยังสร้างความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น อันเป็นการเบียดเบียนกันทางกายและวาจา ซึ่งมีพื้นฐานมาจากจิตใจที่ดีงาม หรือมีกุศลจิตเป็นพื้นฐานภายในนั่นเอง

ตรงกันข้ามหากแต่ละบุคคลล้วนมีความรู้สึกว่าคุณเองจะได้รับประโยชน์อะไรจากคนอื่น หรือควรมีสิทธิเสรีภาพอย่างไรบ้าง ความวุ่นวายจะเกิดขึ้นมาทันที เพราะแต่ละคนก็มุ่งหวังแต่จะรักษาผลประโยชน์ส่วนตน และเอาให้ได้มากที่สุดโดยแทบไม่สนใจบุคคลอื่นว่าเขาจะเดือดร้อนอย่างไรหรือไม่ เมื่อรู้สึกว่าคุณเองควรได้สิ่งใดแล้วไม่ได้อย่างที่ต้องการ ก็จะนำไปสู่ความไม่พึงพอใจ และหาทางเรียกร้องข่มขู่หรือใช้วิธีการอย่างใดอย่างหนึ่งที่ตนเห็นว่าจะช่วงชิงผลประโยชน์ดังกล่าวมาได้ จนกลายเป็นการเบียดเบียนกันทางกายและวาจาติดตามมา ซึ่งก็เพราะมีกุศลจิตเป็นพื้นฐานภายในนั่นเอง ดังที่ศาสตราจารย์ ปรีชา ช้างขวัญยืน แสดงทัศนะเอาไว้ตอนหนึ่งว่า “...ยังมีความอยากความต้องการมากก็ยิ่งต้องเรียกร้องสิทธิมาก...คำว่าสิทธิ เสรีภาพ ถูกนำไปใช้เรียกร้องส่วนเกินหรือส่วนฟุ่มเฟือยในเศรษฐกิจ ในสังคม ในการเอาประโยชน์จากส่วนรวม ในการดำเนินชีวิต...”¹⁰³

เนื้อหาคำสอนในพระไตรปิฎกจะช่วยสะท้อนแนวคิดที่ว่าเมื่อทุกๆ ฝ่ายต่างทำหน้าที่ของตนอย่างถูกต้องแล้ว ความสมดุลในการทำหน้าที่ก็เกิดขึ้น และระหว่างตรงกลางของความสมดุล

¹⁰³ ปรีชา ช้างขวัญยืน, สตรีในคัมภีร์ตะวันออก (กรุงเทพฯ ฯ : โครงการตำราคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2541), หน้า 9.

นั่นก็คือเรื่องของสิทธิสำหรับบุคคลอื่นที่เป็นคู่ปฏิสัมพันธ์กันในเชิงสังคมจะพึงได้รับ เพราะต่างฝ่ายต่างก็ได้รับประโยชน์จากการทำหน้าที่ของบุคคลที่เกี่ยวข้องในชีวิตตนเหมือนกัน

วิเคราะห์แนวคิดจากหลักการทำหน้าที่ดังกล่าวนี้แล้ว จะเห็นได้อีกอย่างหนึ่งว่า สิทธิส่วนบุคคลนั้นจริงๆ แล้วเป็นเรื่องของความเหมาะสม หรือความเมตตา เอื้ออาทร ความเห็นอกเห็นใจ ที่มนุษย์มีต่อกันตามสมควรแก่สถานภาพของตน ไม่ใช่เรื่องของการเรียกร้อง ปกป้อง หรือแสวงหาประโยชน์สุขใส่ตัวเองแต่อย่างใดเลย จิตที่คิดจะให้จึงส่งผลให้เกิดความสุขขึ้นในใจ ตรงกันข้ามกับจิตที่คิดจะเอา ซึ่งมีแต่ความเร่าร้อน กระวนกระวาย หาทางสนองตอบความต้องการของตนโดยวิธีการต่างๆ เมื่อไม่ได้อย่างที่มุ่งหวังก็ยิ่งจะเพิ่มความทุกข์ทรมานในใจมากขึ้นกว่าเดิม เมื่อเป็นเช่นนั้นก็แสดงว่าชีวิตกำลังเดินไปผิดทิศทาง ห่างเป้าหมายคือสันติสุขออกไปทุกทีๆ

แนวคิดหลักของการทำหน้าที่นั้น เป็นเรื่องของการมุ่งที่จะเสียสละ แบ่งปัน สลายความรู้สึกละแวกแบ่งแยกว่าเป็นเราเป็นเขา สร้างความรู้สึกว่าไม่มีเราไม่มีเขา การให้แก่คนอื่นก็คือให้แก่ตนเอง ทำให้คนอื่นได้รับประโยชน์สุขก็คือการทำให้ตนเองมีประโยชน์สุขด้วยเช่นกัน เพราะทุกสรรพสิ่งย่อมดำรงอยู่ด้วยกันได้โดยหลักความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน

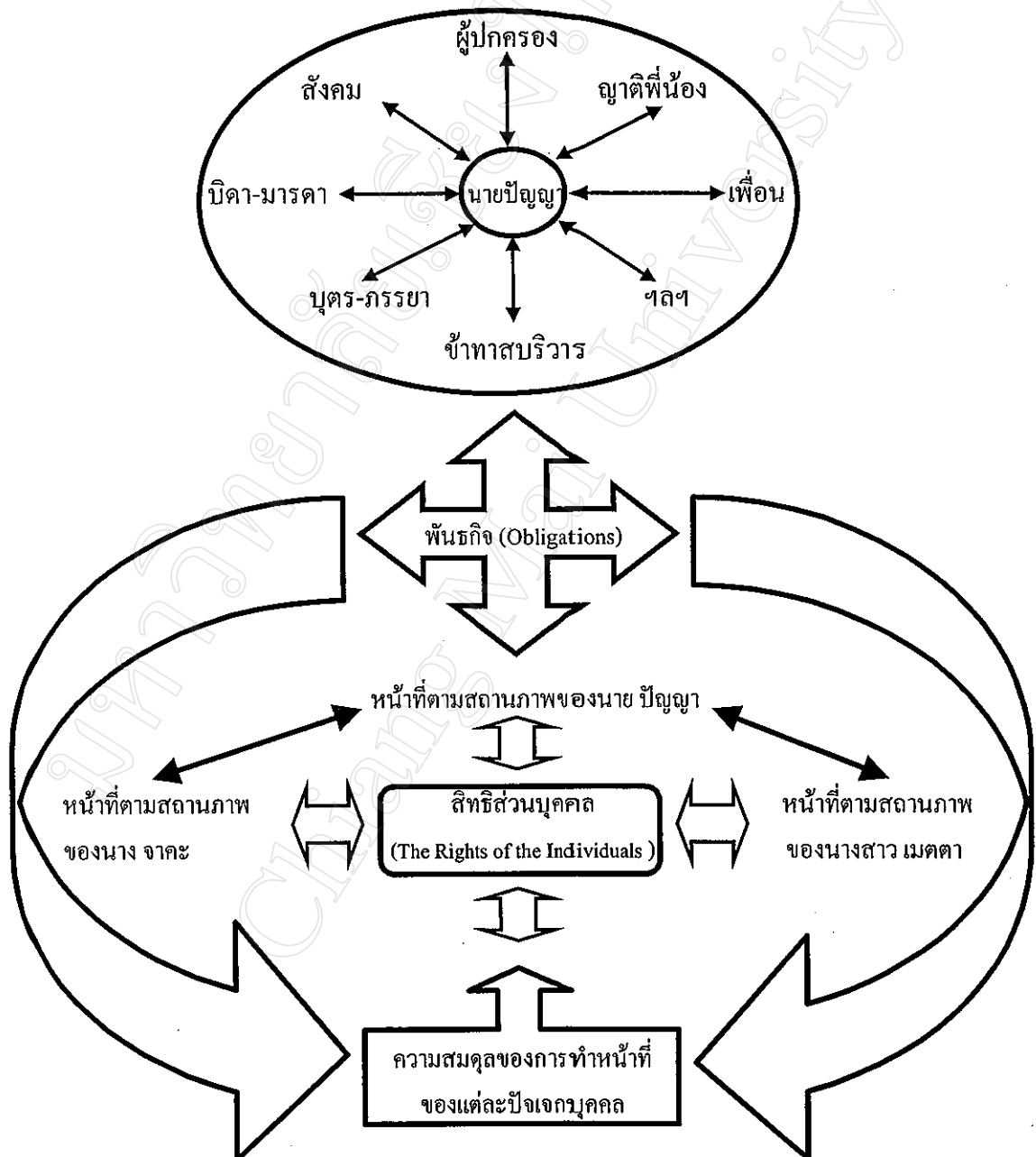
ดังนั้น หลักหน้าที่จึงไม่ใช่มุ่งที่จะเอาหรือไขว่คว้าแสวงหาจากภายนอกเข้ามาหาตนเองเหมือนแนวคิดเรื่องสิทธิตามที่ปรากฏกันอยู่โดยทั่วไป แต่เป็นการหันกลับมาองจากด้านในตนเองออกไปสู่ภายนอก เริ่มสร้างเหตุจากภายในตนให้เกิดผลสู่ภายนอก ไม่ใช่เริ่มสร้างเหตุจากภายนอกให้เกิดผลสู่ตนเอง

แนวคิดเรื่องการทำหน้าที่ตามทัศนะในคำสอนทางพระพุทธศาสนาดังกล่าวนั้น จึงกลายเป็นการมองระบบสิทธิส่วนบุคคลแบบย้อนศรกับแนวคิดทั่วไป ซึ่งเป็นเรื่องที่ทำให้ความเข้าใจยากอย่างยิ่งสำหรับบุคคลที่มีพื้นแนวคิดอีกแบบหนึ่ง เพราะฐานคิดแบบพระพุทธศาสนานั้นเริ่มต้นจากการสละความรู้สึกว่ามีความเป็นตัวตนออกไปเสีย หรือยึดหลักกุศลมูลนั่นเองเป็นต้นแบบแห่งการกระทำทั้งปวง ซึ่งการทำหน้าที่ในทุกๆ ส่วนนั้น ก็คือพันธกิจของชีวิตอย่างหนึ่งที่จะนำไปสู่เป้าหมายอีกทีหนึ่ง

ระบบสิทธิที่เกิดขึ้นในลักษณะนี้จึงปราศจากความรุนแรงใดๆ คิดตามมา มีแต่จะสร้างความสงบสุขให้เกิดในสังคมโดยรวม หลักหน้าที่ดังกล่าวนี้ผู้วิจัยอาจสรุปเป็นแผนภาพเพื่อให้เห็นถึงความสัมพันธ์กันได้ชัดเจนยิ่งขึ้น ดังนี้

ภาพ 6

ความสัมพันธ์กันของการทำหน้าที่ของแต่ละปัจเจกบุคคล

4.2.2 สิทธิส่วนบุคคลในฐานะที่เป็นมนุษย์บุคคลตามกฎหมายธรรมชาติ

ผู้วิจัยได้เสนอเอาไว้แล้วว่ามนุษย์ดำรงอยู่ใน 2 สถานะ คือเป็นสมาชิกหรือส่วนหนึ่งของสังคม และเป็นปัจเจกบุคคลซึ่งอิสระจากสังคมและบุคคลอื่น ในลักษณะที่สองนี้มนุษย์ก็คือผลิตผลมาจากกฎธรรมชาติ และเปลี่ยนแปลงไปภายใต้กฎแห่งเหตุปัจจัย

หากมองมนุษย์ในฐานะเป็นปัจเจกบุคคล ซึ่งมีความสมบูรณ์และมีเป้าหมายในตนเองแล้ว ทุกคนก็ย่อมมีสิทธิอันเป็นส่วนบุคคลด้วยเช่นกัน และหากมองในทัศนะทางพระพุทธศาสนาแล้ว สิทธิประเภทนี้ส่วนใหญ่จะมีลักษณะเป็นอัตวิสัย (Subjective) มากกว่าจะเป็นปรวิสัย (Objective) สิทธิดังกล่าวจึงเน้นไปที่การมีเสรีภาพทางจิตใจมากกว่าจะเน้นทางด้านกายภาพ หรือสังคมภายนอก ดังนั้น สิทธิในลักษณะนี้จึงมีความสัมพันธ์กับการให้ความหมายหรือความรู้สึกรู้สีกจากภายในจิตใจของแต่ละบุคคลเป็นหลัก

ในหัวข้อที่ผ่านมา ผู้วิจัยได้ศึกษาและวิเคราะห์เกี่ยวกับสิทธิส่วนบุคคลในเชิงสังคมเป็นหลัก เนื่องจากทัศนะโดยส่วนใหญ่แล้วมองว่าเรื่องสิทธิส่วนบุคคลนั้นเกี่ยวข้องกับการดำรงอยู่ในสังคมโดยเฉพาะ ดังที่รองศาสตราจารย์ ดร. สนธิ เตชานันท์ ได้แสดงทัศนะเอาไว้ตอนหนึ่งว่า

สิทธิปัจเจกบุคคลนั้นเป็นแบบแผนของกฎเกณฑ์ในเรื่องของเสรีภาพและความเสมอภาคที่สมาชิกของสังคมใดสังคมหนึ่งมีอยู่ ซึ่งจะแตกต่างกันเป็นอย่างมากในแต่ละสังคม...สิทธิของปัจเจกบุคคลซึ่งมักจะพิจารณาในแง่ของมนุษย์ที่อยู่ในสังคม เพราะมันจะไม่มีมีความหมายอันใดเลยถ้านำไปพิจารณากับมนุษย์ที่อยู่เพียงลำพังคนเดียว ปัจเจกบุคคลที่อยู่ลำพังคนเดียวในเกาะกลางทะเลทรายอาจจะเป็นอิสระเช่นเดียวกับนกในแง่ที่ว่าเขาสามารถที่จะไปไหนมาไหนก็ได้ตามใจสมัคร โดยไม่ต้องปรวิติกว่าจะไปละเมิดสิทธิของผู้อื่น¹⁰⁴

หากพิจารณาในเชิงสังคมและการเมืองตามที่คนส่วนใหญ่เข้าใจกันเป็นหลัก ก็อาจจะเป็นการถูกต้องที่ว่า หากมนุษย์อยู่คนเดียวเรื่องสิทธิไม่มีความหมายอะไร เพราะเป็นการใช้ความเสมอ

¹⁰⁴ สนธิ เตชานันท์, ดร., รองศาสตราจารย์, พื้นฐานรัฐศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพ ฯ : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2543), หน้า 100

ภาคหรือความยุติธรรมระหว่างบุคคลกับบุคคลเป็นเกณฑ์ตัดสิน เมื่อไม่มีบุคคลเป็นคู่ปฏิสัมพันธ์กันย่อมจะหาสิ่งที่จะนำมาใช้เป็นเกณฑ์วัดไม่ได้ เหมือนเราต้องการรู้ว่าวัตถุชิ้นหนึ่งมีขนาดใหญ่หรือเล็ก ก่อนอื่นเราก็จะต้องมีวัตถุบางชิ้นหรือมีอะไรบางอย่างเป็นมาตรฐานสำหรับวัดหรือเปรียบเทียบเสียก่อน เช่น

สมมติว่าเรามี A เป็นเกณฑ์เปรียบเทียบอะไรสักอย่าง ดังนั้น เมื่อต้องการอยากรู้ว่า B ใหญ่หรือว่าเล็ก เราก็จะนำไปเทียบกับ A ทันที ซึ่งอาจถอดออกมาเป็นภาพได้ดังนี้

ภาพ 7

เปรียบเทียบระหว่าง A กับ B

A **B**

เมื่อเทียบกันดังกล่าวแล้ว เราก็ตัดสินได้ทันทีว่า B เล็ก ที่บอกว่า B เล็ก นั่นก็เพราะเราใช้ A เป็นมาตรฐาน แต่ในทางตรงกันข้าม สมมติว่าเราใช้ P เป็นมาตรฐาน คำตอบอาจจะเป็นตรงกันข้ามจากกรณีแรก ซึ่งถอดเป็นภาพได้ดังนี้

ภาพ 8

เปรียบเทียบระหว่าง P กับ B

P **B**

ในกรณีที่เราใช้ P เป็นเกณฑ์มาตรฐาน จะเห็นได้ว่าคำตอบก็คือ B ใหญ่ ซึ่งในกรณีที่ว่านี้ หมายถึงว่า B ใหญ่กว่า P นั่นเอง หรืออีกกรณีหนึ่งสมมติว่าเราเปลี่ยนไปใช้ K เป็นมาตรฐาน คำตอบที่ได้ก็อาจจะเป็นอีกแบบหนึ่ง ซึ่งเมื่อนำมาเทียบกันแล้วจะมีลักษณะดังนี้

ภาพ 9

เปรียบเทียบระหว่าง K กับ B

K B

จะเห็นได้ว่าทั้ง K และ B มีขนาดเท่ากัน จะแตกต่างกันก็เพียงรูปร่างหรือลักษณะเฉพาะเท่านั้น ซึ่งตรงนี้ก็ขึ้นอยู่กับว่าเราจะตีค่าหรือให้ความสำคัญกับสิ่งนั้นอย่างไร

จากตัวอย่างดังกล่าวทำให้ทราบว่า การใช้เกณฑ์ หรือมาตรฐานที่เราหรือบุคคลใดบุคคลหนึ่งกำหนดเอาไว้ เพื่อใช้วัดหรือเปรียบเทียบกับสิ่งใดสิ่งหนึ่งนั้น หากเกณฑ์ดังกล่าวยังอยู่ภายใต้เงื่อนไขที่เกี่ยวข้องบางอย่าง เกณฑ์ดังกล่าวก็ไม่อาจกำหนดไว้เป็นมาตรฐานตายตัวได้ เพราะหากเงื่อนไขบางอย่างเปลี่ยนไป มาตรฐานนั้นก็อาจใช้ไม่ได้ เช่น

สมมติว่าในกาละ T เทซะ S และโดยเงื่อนไข X A ได้กำหนดค่า "ความสวยของ H" ไว้ว่าจะต้องมีลักษณะพื้นฐานแบบ Y ซึ่งลักษณะพื้นฐานดังกล่าวนี้ A อาจได้กำหนดหลักเกณฑ์เอาไว้ว่า

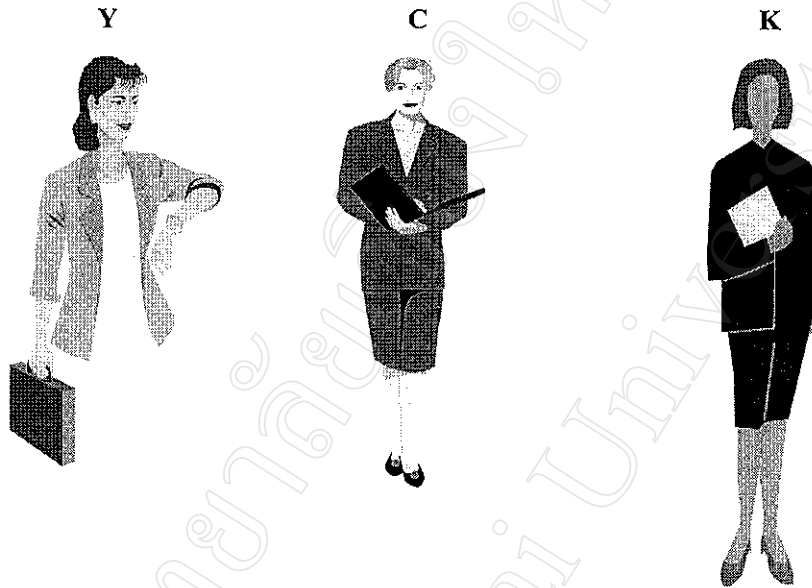
1. ด้านรูปร่างหรือเนื้อหาต้องมีความเหมาะสมได้ส่วนกัน เป็นต้น
2. ด้านสีสันทหรือคุณสมบัติต้องพอดีคือ ไม่ฉูดฉาดหรือซีดเซียวเกินไป เป็นต้น
3. ด้านคุณภาพต้องมีความสามารถหรือใช้ประโยชน์ได้หลายอย่าง (โดยอาจสมมติกำหนดค่าพื้นฐานเอาไว้ว่า ไม่ต่ำกว่า 3 อย่างขึ้นไป)
4. อื่นๆ ที่เห็นว่าเหนือกว่า Y

(การให้ค่าของมาตรฐานในแต่ละข้อ A อาจกำหนดเอาไว้ว่า มีค่าตั้งแต่ระดับ 1-5)

การให้ความหมายของมาตรฐานดังกล่าวนี้ จะเห็นได้ว่าเกณฑ์มาตรฐานจริงๆ ก็คือ ข้อ 1-3 ส่วนข้อ 4 นั้น เป็นเงื่อนไขสำคัญที่จะกำหนดค่าของ Y ภายหลัง ในกรณีที่เมื่อใดเรานำสิ่งใดสิ่งหนึ่งมาเปรียบเทียบกับ Y แล้วเกิดมาตรฐานข้อที่ 4 ขึ้นกับสิ่งนั้น แสดงว่ามาตรฐานเรื่องความสวยจะต้องเปลี่ยนไปด้วยเช่นกัน เพราะมีสิ่งที่สวยกว่า Y เกิดขึ้น เราอาจทำความเข้าใจเรื่องนี้ได้ง่ายหากลองดูการเปรียบเทียบโดยรูปภาพ ดังนี้

ภาพ 10

เปรียบเทียบระหว่าง Y C และ K

ณ พื้นฐานแบบเดียวกันคือ $T+S+X$

ผลของการเปรียบเทียบโดย A

มาตรฐานที่	Y	C	K
1	5	5	5
2	5	5	5
3	5	3	5
4	-	-	5

ถ้าสมมติว่าผลการเปรียบเทียบออกมาในลักษณะเช่นนี้ (ตามเกณฑ์มาตรฐานของ A) เราก็สามารถตัดสินใจได้ว่า C ไม่สวย ส่วน K สวยที่สุด ซึ่งหากใช้หลักที่ว่าสิ่งที่ดีหรือเหนือกว่าทุกสิ่งบนพื้นฐานเดียวกัน ย่อมเป็นมาตรฐานสำหรับวัดสิ่งอื่นๆ

เมื่อเป็นเช่นนั้น เราก็จะได้มาตรฐานวัดความสวยของ W ขึ้นมาใหม่ คือ K เพราะเมื่อนำเอา K ไปเทียบกับ Y แล้ว ดีและเหนือกว่าตามเงื่อนไขข้อที่ 4

จากเหตุผลเดียวกันนั้น เมื่อใดก็ตามที่เราสามารถหาสิ่งที่มีค่าดีและเหนือกว่า K มาตรฐานเดิมที่เคยใช้ก็จะถูกยกเลิกทันทีเหมือนกัน และหันไปใช้มาตรฐานจากสิ่งใหม่ซึ่งถูกยอมรับว่าดีที่สุดในขณะนั้น เมื่อนำมาเทียบในเชิงสังคม จากประวัติศาสตร์ในยุคที่ผ่านๆ มา ในแต่ละสังคมเราจะเห็นว่า มีความเป็นพลวัตคือการเปลี่ยนแปลงและแสวงหาสิ่งที่ดีกว่าซึ่งถูกยอมรับว่าดีที่สุดในขณะนั้น

ดังนั้น จึงมักจะมีทฤษฎีหรือแนวคิดใหม่ๆ ออกมาจากบุคคลชั้นแนวหน้าของแต่ละสาขาวิชาเสมอ เพื่อให้เป็นมาตรฐานกำหนดวัดค่าอะไรบางอย่างในสังคม หรือในสาขาที่เกี่ยวข้อง แม้แต่ทฤษฎีในทางวิทยาศาสตร์เอง จากช่วงที่ผ่านมามีหลายทฤษฎีที่ถูกล้มล้าง เมื่อพบข้อมูลเพิ่มเติมใหม่ๆ

เกี่ยวกับประเด็นมาตรฐานเรื่องสิทธิก็เช่นเดียวกัน หากเราใช้มาตรฐานที่ว่าสิทธิเป็นเรื่องทางสังคมและการเมืองเท่านั้น ก็จะถูกตั้งคำถามในใจที่เกี่ยวข้องในขณะนั้น (T+S+X+Y+A) คือการให้ความหมายเพื่อวัดเรื่องสิทธิที่ใช้ในสังคมและการเมือง เมื่อเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องเปลี่ยนไป มาตรฐานเรื่องสิทธิก็จะเปลี่ยนตามไปเรื่อยๆ จนกว่าจะพบสิ่งที่สังคมบอกว่าดีที่สุดในสิ่งที่หาความสมบูรณ์ได้ยาก ถ้าหากยังใช้พื้นฐานหรือมาตรฐานที่กำหนดที่ขาดความสมบูรณ์ หรือยังคงอยู่ภายใต้เงื่อนไขอย่างใดอย่างหนึ่งอยู่ ดังเราจะเห็นตัวอย่างได้จากประวัติศาสตร์ตั้งแต่อดีตเป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน เช่น ในยุคกลางของยุโรปสมัยหนึ่ง มาตรฐานที่ใช้วัดชีวิตมนุษย์หรือเรื่องสิทธิก็คือคำตัดสินสุดท้ายจาก Church หรือศาสนจักร

ในช่วงศตวรรษที่ 18 ได้มีการพัฒนาแนวคิดเกี่ยวกับกฎหมายธรรมชาติยุคแรกเริ่มขึ้น จนเรื่องสิทธิธรรมชาติได้ถูกยอมรับเช่นเดียวกับสิทธิทางกฎหมาย แนวคิดในช่วงเวลาแรกๆ นั้นก็ได้กลายมาเป็นมาตรฐานส่วนหนึ่งของระเบียบบังคับระหว่างนานาชาติ และถูกพัฒนาต่อมาเรื่อยๆ เพื่อหาจุดลงตัวที่ว่าดีที่สุดในความคิดของแต่ละยุคแต่ละสมัย

หลังสงครามโลกครั้งที่หนึ่งก็มีการพยายามตั้งองค์กรที่จะสร้างมาตรฐานระหว่างนานาชาติขึ้นมาคือ องค์กรสันนิบาตชาติ (the League of Nations) แต่ก็ไม่ประสบผลสำเร็จตามมุ่งหวัง จนเมื่อสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่สอง จึงมีการก่อตั้งองค์กรระหว่างชาติขึ้นมาใหม่ นั่นคือองค์การสหประชาชาติ (the United Nations) และโดยการยอมรับในระดับนานาชาติดังกล่าวนั้นเป็นพื้นฐาน จึงมีการประกาศใช้มาตรฐานกำหนดคุณค่าชีวิตของมนุษย์ขึ้นมาเป็นเกณฑ์วัดในแต่ละสังคม นั่นคือปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน (Universal Declaration of Human Rights (1948)) ซึ่งประกาศรับรองโดยองค์การสหประชาชาติ และได้มีรัฐชาติต่างๆ ร่วมลงนามรับรองในตอนแรกหลายสิบประเทศ ส่วนประเทศอื่นๆ ที่เหลือก็ทยอยให้การรับรองในปีต่อๆ มา

เนื้อหาจากปฏิญญาดังกล่าวนั้นถูกมองว่า "นั่นคือมาตรฐานสากลสำหรับใช้ในชีวิตของมวลประชาชาติ"¹⁰⁵ จนอาจกล่าวได้ว่า ในปัจจุบันเมื่อพูดถึงมาตรฐานสำหรับใช้เป็นเกณฑ์กำหนดคุณค่าความเป็นมนุษย์ หรือเรื่องเกี่ยวกับสิทธิของมนุษย์ก็คือแนวคิดที่มาจากปฏิญญาดังฉบับนี้ ที่มีความพยายามให้ถูกยอมรับว่ามีความเป็นสากล และตรงกับธรรมชาติที่แท้จริงโดยปราศจากเงื่อนไขใดๆ¹⁰⁶

¹⁰⁵ ดังจะเห็นได้จากบทอรัณยภักดาตอนหนึ่งในปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชนว่า "Now, therefore, The General Assembly proclaim This Universal Declaration of Human Rights as a common standard of achievement for all peoples and all nations, to the end that every individual and every organ of society, keeping this Declaration constantly in mind, shall strive by teaching and education to promote respect for these rights and freedoms and by progressive measures, national and international, to secure their universal and effective recognition and observance, both among the peoples of Member States themselves and among the peoples of territories under their jurisdiction"

¹⁰⁶ ศึกษาทัศนะแบบนี้เพิ่มเติมได้จาก Leah Levin, ed. 1989, **Human Rights : Questions & Answers**, 2 nd, (Franc : Unesco, 1989), No pages

Ex. "During the eighteenth century the early ideas of natural law developed into an acceptance of natural rights as legal rights, and these rights for the first time became a basic part of national constitutions, thus reflecting an almost contractual relationship between the state and the individual which emphasized that the power of the state derived from the assent of the free individual. The American Declaration of Independence and the French Declaration of the Rights of Man and of the Citizen were based on this premise. During the nineteenth and twentieth centuries this principle was adopted by a number of European, Latin American and those Asian states which were not colonized and supplemented by important new social and economic rights. After the Second World War when a large number of Asian and African states gained independence, they too recognized the importance of human rights in their new constitutions, sometimes by incorporating the Universal Declaration of Human Rights into them...

In 1945 a United Nations Commission on Human Rights was created and entrusted with the task of drawing up an International Bill of Human Rights, defining the rights and freedoms referred to in the Charter.

The first part of the International Bill of Human Rights was realized on 10 December 1948, when the General Assembly unanimously adopted the Universal Declaration of Human Rights 'as a common standard of achievement for all peoples and all nations'...

The impact of the Declaration and the use made of it bear out the universal acceptance of the Declaration, and it has become a standard of reference in human rights for all countries"

หากพิจารณาจากพื้นฐานและภาพรวมของปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชนนั้นแล้ว จะเห็นได้ว่ามีความบกพร่องอยู่หลายประการ ซึ่งในเรื่องนี้พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้เสนอประเด็นเอาไว้ว่า

หลักสิทธิมนุษยชน (Human Rights) เป็นต้นนี้ มีจุดอ่อนหรือข้อบกพร่องที่สำคัญ 3 ประการ คือ

ประการที่ 1 ตัวหลักหรือ Concept เองมีความบกพร่อง เพราะเกิดจากภูมิหลังและพื้นฐานความคิดแบบแบ่งแยก...

ประการที่ 2 สิทธิมนุษยชน เป็นต้นนี้ เป็นบัญญัติของสังคม คือเป็นเรื่องที่เกิดจากมนุษย์มากำหนดตกลงกันขึ้นเอง ไม่ใช่เป็นของมีมาโดยธรรมชาติ...¹⁰⁷

ประการที่ 3 หลักสิทธิมนุษยชน หรือ Human Rights เป็นต้นนี้ เป็นเรื่องพฤติกรรมทางสังคม...

การเรียกร้องสิทธิมนุษยชนนั้นเมื่อมองลึกลงไปจะพบว่ามิใช่น้อยเลย หรือเป็นกันทั่วไปทีเดียวว่ามักทำด้วยมีโทสะมีความรู้สึกเกลียดชังเคียดแค้นเป็นฐานอยู่ข้างใน¹⁰⁸

เมื่อเราย้อนกลับไปศึกษาจากเนื้อหาของปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชนแล้ว อาจแบ่งออกได้เป็น 3 ส่วนด้วยกัน ซึ่งมีความขัดแย้งกันเอง และไม่สามารถจะให้บรรลุผลตามนั้นได้ทั้งหมด คือ

1. ตั้งแต่ข้อ 1-22 เป็นเรื่องเกี่ยวกับสิทธิเสรีภาพของปัจเจกบุคคลโดยแท้จริงไม่ว่าจะเป็นสิทธิพลเมืองหรือสิทธิทางการเมือง ซึ่งรัฐหรือใครๆ จะเข้าไปยุ่งเกี่ยวแทรกแซงหรือเพิกถอนโดยพลการไม่ได้เด็ดขาด¹⁰⁹

¹⁰⁷ จะต้องทำความเข้าใจให้ชัดว่าเมื่อพูดถึงคำว่า "ธรรมชาติ" ตามทัศนะทางพระพุทธศาสนากับตะวันตกนั้นมีความแตกต่างกันอยู่มาก

¹⁰⁸ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธวิธีแก้ปัญหาเพื่อศตวรรษที่ 21, อ้างแล้ว, หน้า 22-24

¹⁰⁹ ดูแนวคิดเพิ่มเติมใน Leah Levin, ed. 1989, **Human Rights : Questions & Answers**, No page : "The first twenty-one articles of the Declaration correspond, for the most part, to what are called civil and political rights and concern the individual's freedom and physical security." (เนื้อความของมาตราที่ 22 ถือว่าเป็นผลสืบเนื่องมาจากมาตราอื่นๆ ผู้วิจัยจึงจัดเอาไว้ในส่วนนี้ด้วย)

2. ตั้งแต่ข้อ 23-27 เป็นเรื่องสิทธิทางเศรษฐกิจ ถือเป็นสิทธิที่รัฐต้องช่วยเหลือหรือมอบให้กับปัจเจกบุคคล
3. ตั้งแต่ข้อ 28-30 เป็นเรื่องที่มีลักษณะแบบอุดมการณ์สูง จนแทบมองไม่เห็นวิธีว่า จะนำไปใช้ในภาคปฏิบัติทางสังคมได้อย่างไร¹¹⁰

ปัญญาสากลฉบับดังกล่าวนี้ แม้โดยหลักการจะมีความพยายามที่จะอธิบายว่า ไม่ได้เป็น เรื่องที่มีผลผูกพันในทางกฎหมายโดยประการใด แต่ที่มีการบัญญัติไว้เพื่อให้สามารถอ้างถึงได้ใน ด้านต่างๆ เท่านั้น¹¹¹

แต่ในทางปฏิบัติจริงโดยการอ้างอิงจากพื้นฐานแนวคิดดังกล่าวนี้ จะเห็นได้ว่ามีหลายครั้ง ที่ถูกหยิบยกมาเป็นเครื่องมือต่อรองในระดับนานาชาติ ของบางประเทศที่มีอำนาจเหนือกว่าในด้าน ต่างๆ เพื่อเข้าไปกำหนดมาตรฐานหรือระเบียบปฏิบัติภายในสังคมของชาติอื่นๆ อย่างที่ตนต้องการ ให้เป็นไป จนบ่อยครั้งที่เกิดการกระทบกระทั่งกันขึ้นในระดับชาติ อันมีสาเหตุมาจากการใช้มาตรฐานทางสังคมที่ต่างกันดังกล่าว แต่มักจะถูกปิดปิดความจริงในระดับประชาคมโลก ว่าไม่มีปัญหา อะไรเกิดขึ้นจากการใช้ปัญญาสากลฉบับดังกล่าว

จะเห็นว่าเมื่อมีพื้นฐานทางแนวคิดที่ต่างกัน การกำหนดมาตรฐานอะไรสักอย่างหนึ่งย่อม แตกต่างกันไปตามเงื่อนไขที่เกี่ยวข้อง แม้บางครั้งดูเหมือนว่าจะเป็นสิ่งเดียวกัน แต่เมื่อพื้นฐานที่ต่างกัน มิติของสิ่งนั้นๆ ย่อมแตกต่างกัน กรณีเรื่องสิทธิมนุษยชนก็เช่นเดียวกับในกรณี อื่นๆ คือหากพิจารณาโดยใช้มาตรฐานอันเป็นทัศนะทางพระพุทธศาสนาวิเคราะห์ก็จะเห็นว่า แนวคิดเรื่องนี้มีครบพร้อม เพราะยังคงอยู่ภายใต้เงื่อนไขอะไรบางอย่าง เป็นเรื่องที่มนุษย์สร้างขึ้น มาเองจึงหนีไม่พ้นความจริงในเชิงสังคมเท่านั้น แต่กลับมีความพยายามที่จะโยงให้เป็นเรื่องที่ มาจากกฎธรรมชาติอันเป็นความจริงสูงสุด ทั้งๆ ที่โดยส่วนใหญ่แล้วอาจเข้าใจเรื่องกฎธรรมชาติผิด จากความเป็นจริงก็ได้ ธรรมชาติโดยตัวของธรรมชาติ (Noumena = thing in itself) อาจเป็นสิ่งที่ตรง กันข้ามกับธรรมชาติตามความเข้าใจของมนุษย์ (Phenomena)

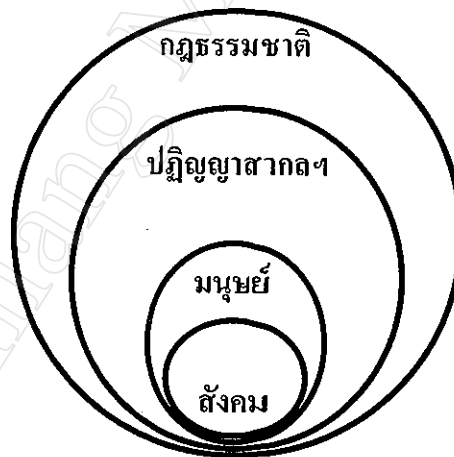
¹¹⁰ Hans Decrop, 2544, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, การติดต่อส่วนตัว

¹¹¹ Leah Levin, ed. 1989, **Human Rights : Questions & Answers**, No page : "The Declaration is not, as such, a legally binding document but, by their action and use of the Declaration, states have endowed the Declaration with a legitimacy which allows it to be invoked legally, morally and politically at international and domestic levels...There is no legal sanction to compel states to meet this obligation..."

เมื่อแนวคิดเรื่องสิทธิมนุษยชนในปณิญาสาถลว่าด้วยสิทธิมนุษยชนฉบับดังกล่าวนั้น เป็นเพียงความจริงในระดับสังคม จึงไม่ใช่สิ่งที่เป็นสากลในเชิงธรรมชาติที่จะคงอยู่เช่นนั้นโดยไม่ อาจเปลี่ยนแปลงอะไรได้ หากจะยอมรับว่ามีความเป็นสากลก็เป็นเพียงสากลในระดับมนุษย์ด้วยกันเท่านั้นยอมรับกันเองตามเงื่อนไขทางสังคม ซึ่งหากพิจารณาในประเด็นนี้ทัศนะทางพระพุทธ ศาสนาเองก็ไม่ได้ปฏิเสธ ซึ่งเมื่อศึกษาและวิเคราะห์จากเนื้อหาในปณิญาสาถลฉบับดังกล่าว นั้นแล้ว จะเห็นได้ว่ามีหลายประเด็นที่สอดคล้องและลงรอยกันได้กับคำสอนที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของการยอมรับความเป็นมนุษย์ที่เสมอภาคกัน¹¹² ที่จะไม่ถูกทำทารุณกรรม หรือ ปฏิบัติต่อกันโดยวิธีการที่ป่าเถื่อนอย่างขาดความปราณี เป็นต้น หากสรุปวิเคราะห์แนวคิดเรื่อง ปณิญาสาถลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน โดยเปรียบเทียบกับระหว่างวิธีคิดจากมุมมองทางพระพุทธ ศาสนา กับมุมมองเชิงสังคมที่ให้นิยามปณิญาฯ ฉบับดังกล่าวนั้นขึ้นมา จะได้ภาพ ดังนี้

ภาพ 11

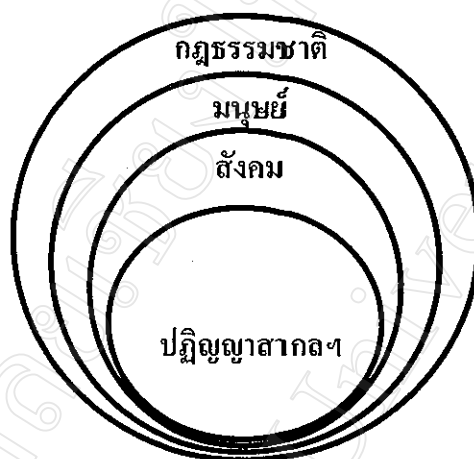
ปณิญาสาถลฯ จากมุมมองทางสังคม

¹¹² คำว่า "ความเป็นมนุษย์ที่เสมอภาคกัน" ที่ผู้วิจัยพูดถึงนั้น พื้นฐานแนวคิดระหว่างพระพุทธศาสนากับแนวคิดที่ก่อให้เกิดปณิญาสาถลฯ มีความแตกต่างกัน ความเสมอภาคในปณิญาสาถลฯ จะมองในแง่การได้รับ ประโยชน์ในฐานะเป็นมนุษย์ แต่พระพุทธศาสนามองความเสมอภาคของมนุษย์ในแง่ที่ว่าต่างต้องอยู่ภายใต้ กฏธรรมชาติเหมือนกัน ส่วนการจะได้รับประโยชน์ในฐานะเกิดมาเป็นมนุษย์นั้นย่อมไม่เสมอภาคกัน ซึ่งต้อง ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขทางธรรมชาติและสังคมอีกหลายอย่าง

ภาพ 12

ปฏิจจสมุททก๑ จากมุมมองทางพระพุทธศาสนา

จะเห็นได้ว่าในขณะที่ทัศนะทางสังคัมมองว่า สังคัมและมนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของปฏิจจสมุททก๑ แต่ในทางพระพุทธศาสนากลับมองว่าปฏิจจสมุททก๑ เป็นเพียงส่วนหนึ่งของสังคัมและมนุษย์ ซึ่งก็หมายความว่าไม่ใช่สิ่งที่เป็นกฎตายตัวอาจเปลี่ยนแปลงไปได้ตามเงื่อนไขต่างๆ นั่นก็เพราะว่าพระพุทธศาสนามองกฏธรรมชาติว่าเป็นเรื่องเหตุปัจจัยที่อิงอาศัยกัน (อิทัปปิจจยตา) ซึ่งเป็นกฎแห่งความจริง เช่นนั้น (ตถตา) และเป็นไปตามเงื่อนไขของกฏธรรมชาติจริงๆ (ปรมัตถสัจจะ) ส่วนเรื่องกฎอะไรต่างๆ ของมนุษย์นั้นก็ถือว่าเป็นเรื่องของเหตุปัจจัยเช่นเดียวกัน แต่ต่างกันตรงที่เป็นเหตุปัจจัยเชิงสังคัม (สมมติสัจจะ) ซึ่งต้องการให้วิถีชีวิตของมนุษย์ดำเนินไปอย่างสอดคล้องกับความจริงของธรรมชาติ ดังที่พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้แสดงทัศนะในเรื่องนี้อาไว้ตอนหนึ่งว่า

...การกำหนดให้มีสิทธิต่างๆ ขึ้นมา แต่ทั้งนี้จะต้องมีความรู้ตระหนักในความจริงว่า มันเป็นเรื่องของมนุษย์ที่ตกลงกัน ไม่ใช่ความเป็นจริงในธรรมชาติ

สมมติว่า เราตกลงกันว่าที่ดินแปลงนี้เป็นของฉันหรือของคนนั้นคนนี้ ก็เกิดเป็นสิทธิขึ้นมา แต่สิทธิที่ว่านั้นเป็นเรื่องที่จะใช้อ้างกันได้ในกลุ่มมนุษย์เท่านั้น จะเอาไปอ้างกับธรรมชาติไม่ได้...การอ้างสิทธินั้นจะไม่สำเร็จผลเลย ธรรมชาติจะไม่ฟัง

เรื่องของธรรมชาติก็คือความเป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน คุณต้องการอะไรคุณก็ต้องทำให้ถูกต้องตามเหตุปัจจัย ถ้าคุณทำไม่ถูกต้องตามเหตุปัจจัยก็ไม่เกิดผลที่คุณต้องการ...

ดังนั้น มนุษย์จึงจะต้องรู้จักแยกแยะระหว่างความจริงตามกฎธรรมชาติ กับความจริงที่มนุษย์มาตกลงกันวางขึ้น เพราะว่าแม้แต่ชีวิตของมนุษย์เอง ในแง่ของกฎธรรมชาติมนุษย์ก็ไม่มีสิทธิ์อะไร เราจะบอกว่าฉันมีสิทธิในชีวิตของฉันก็ไม่มีผลอะไร ถ้าไฟไหม้จะมาถึงตัว ไม่ยอมหนี จะอ้างสิทธิกับไฟว่า 'ฉันมีสิทธิในชีวิตของฉัน แก่ไม่มีสิทธิจะทำอะไรฉัน' ไฟก็ไหม้เอาเท่านั้น...¹¹³

เพราะเหตุนี้ มาตรฐานที่จะใช้วัดมนุษย์ในฐานะที่เป็นมนุษย์ หากมองในเชิงสังคมก็อาจหมายถึงว่า มนุษย์เป็นผลิตผลจากสังคม เช่น เป็นผลิตผลระหว่างชายหญิงคู่หนึ่งในสังคมครอบครัว จนถึงเป็นผลิตผลจากการขัดเกลาทางสังคมระดับประเทศ หรือระดับนานาชาติ เป็นต้น

แต่ถ้าพิจารณาโดยใช้ฐานคิดแบบพระพุทธศาสนาก็จะมองว่า มนุษย์ในฐานะเป็นมนุษย์นั้นคือผลิตผลจากเหตุปัจจัยตามธรรมชาติ ซึ่งหมายถึงสภาพแวดล้อมและตัวมนุษย์บุคคลนั้นๆ ด้วย (ตามขบวนการกฎแห่งกรรมแล้วมนุษย์คือผู้กระทำและถูกกระทำในเวลาเดียวกัน)

ดังนั้น สิทธิอันแท้จริงที่มนุษย์จะได้รับก็คือผลแห่งกรรมที่ตนเองกระทำลงไป ไม่ว่าจะเป็นด้านดีหรือด้านไม่ดี การตอบสนองดังกล่าวนี้จะนำไปโดยทันทีหากเป็นมิติทางด้านจิตใจ เช่น เมื่อนายโทสะโกรธให้นายอวิชา ผลในขณะนั้นก็คือนายโทสะจะเกิดความรุ่มร้อน กระวนกระวายหาความสุขไม่ได้ ต้องหาทางตอบโต้โดยวิธีการอย่างใดอย่างหนึ่ง แต่เมื่อไม่อาจกระทำได้ดังประสงค์ อีกทั้งไม่อาจสลัดความโกรธออกไปได้ นายโทสะก็จะเป็นผู้ได้รับผลแห่งการกระทำทางจิตของตนอยู่เช่นนั้นตลอดเวลา จนกว่าเมื่อใดที่นายโทสะสามารถระงับความโกรธลงได้ และเกิดจิตเมตตาขึ้นมาแทน เมื่อนั้นนายโทสะก็จะได้รับผลทางจิตทันทีเหมือนกัน คือแทนที่จะเกิดความรุ่มร้อนเหมือนก่อน ความสงบสุขก็จะเกิดขึ้นเหมือนหนึ่งไฟที่ถูกโพล่งแล้วถูกน้ำเย็นเข้าราดฉะนั้น

การที่นายโทสะได้รับผลดังกล่าวนี้ จะเห็นได้ว่าเป็นสิทธิที่ไม่มีใครหวงห้ามหรือมอบให้ได้ หากแต่ต้องเป็นการกระทำด้วยตัวของนายโทสะเอง แต่เมื่อกระทำแล้วความเป็นเหตุเป็นผลอันเป็นกฎธรรมชาติอย่างหนึ่งก็จะดำเนินไปโดยอัตโนมัติ โดยที่ใครๆ ก็ไม่มีอำนาจไปห้ามหรือขัดขวางกฎเกณฑ์ตามธรรมชาติเช่นนั้นได้ ดังคำสอนที่ว่า "...โจรหัวโจกเห็นโจรหัวโจก ก็หรือคน

¹¹³ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), นิติศาสตร์แนวพุทธ, พิมพ์ครั้งที่ 3, (กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, 2541), หน้า 27-28

มีเวรเห็นคนผู้เฒ่ากันฟังทำความฉิบหาย และความทุกข์ใดให้ จิตที่บุคคลตั้งไว้คิดฟังทำบุคคลนั้น ให้เลวยิ่งกว่าความฉิบหายและความทุกข์นั้น มารดาบิดาไม่ฟังทำเหตุนั้นได้ หรือแม้ญาติเหล่าอื่นก็ไม่ฟังทำเหตุนั้นได้ จิตที่บุคคลตั้งไว้ชอบแล้วฟังทำเขาให้ประเสริฐกว่าเหตุนั้น..."¹¹⁴

ดังนั้น ผลที่เป็นไปทางจิตเช่นนี้ จึงจะถือได้ว่าเป็นสิทธิส่วนบุคคลโดยแท้จริง เพราะไม่ขึ้นกับเงื่อนไขภายนอกแต่อย่างใด จริงอยู่เราอาจกล่าวได้ว่าเงื่อนไขจากภายนอก ย่อมมีส่วนในการสร้างเงื่อนไขให้กับจิตใจของเราเหมือนกัน เช่น

สมมติว่านายต้นหาอยู่เฉยๆ ตามลำพังด้วยความสงบจิตใจเป็นอย่างยิ่ง แต่เมื่อนางระคะมาพบจึงเข้าไปยั่ววนด้วยมารยาและกิริยาทำทางต่างๆ จนในที่สุดนายต้นหาที่อาจเกิดความร้อนรุ่มขึ้นมาในจิตใจด้านใดด้านหนึ่งจนได้ คือหากไม่ชอบก็จะทำให้จิตใจร้อนรุ่มด้วยอำนาจโทสะจนต้องหาทางระบายออกหรือได้ตอบโดยวิธีใดวิธีหนึ่ง แต่ถ้าหากชื่นชอบก็จะเกิดความร้อนรุ่มขึ้นด้วยอำนาจระคะมาต้องหาทางสนองตอบโดยวิธีใดวิธีหนึ่งเช่นกัน

ในประเด็นนี้ หากเราพิจารณาเพียงผิวเผินก็อาจจะใช้ในส่วนหนึ่ง ที่เรียกว่าเป็นสิ่งแวดล้อมหรือเงื่อนไขที่มาจากภายนอก ซึ่งในบางกรณีและบางโอกาส เราเองก็ไม่อาจควบคุมเงื่อนไขเช่นนั้นได้เหมือนกัน เพราะอยู่นอกเหนืออำนาจบังคับของเรา แต่ถ้าหากวิเคราะห์ให้ละเอียดลึกซึ้งลงไปจะเห็นได้ว่า ถึงแม้เราจะไม่สามารถควบคุมเงื่อนไขจากภายนอกได้ก็จริง ส่วนเงื่อนไขภายในนั้นเป็นสิทธิของเราอย่างเต็มที่ที่จะควบคุมให้เป็นไปในทิศทางใด หากย้อนกลับมาเฝ้าดูแลและควบคุมจิตใจตนเอง เมื่อเกิดโทสะขึ้นก็ใช้สติปัญญาตามให้รู้เท่าทันกับอาการเช่นนั้นได้ว่า เหมือนสะเก็ดไฟหล่นลงบนกองหญ้าแห้ง หากไม่รีบดับเสียทันทีก็จะเผาผลาญเขื่อนั้นจนไม่เหลืออะไร เราก็รีบดับทันทีไม่ยอมให้มันลุกลามใหญ่โตไปมากกว่านั้น เมื่อระคะมาเกิดขึ้นเราก็ตามรู้เท่าทันว่า เหมือนกำลังหย่อนเท้าลงบนบ่อทรายดูด ถ้ายังก้าวต่อไปมันก็จะค่อยๆ ดูดเราให้จมลงสู่ก้นบ่ออย่างแน่นอน เราก็รีบสะกดไม่ให้ระคะมานั้นเกิดรุนแรงมากขึ้น ทั้งนี้ทั้งนั้นก็ล้วนแต่มาจากการพิจารณาเห็นโทษที่จะเกิดกับชีวิตของเราเองเป็นเหตุ ซึ่งเป็นเรื่องของ การหันกลับมาควบคุมเงื่อนไขจากภายในใจของเราเอง โดยไม่ยอมไปเดิมเชื่อให้กับความรู้สึกที่เกิดการกระทบมาจากภายนอก แต่การจะสามารถควบคุมเงื่อนไขในลักษณะนี้ได้โดยเด็ดขาดนั้น บุคคลจะต้องอาศัยการฝึกหัดขัดเกลาจิตใจอยู่เป็นนิจ หัดเรียนรู้ความรู้สึกของตนเองอยู่ตลอดเวลาเมื่อมีสิ่งที่ชอบใจหรือไม่ชอบใจมากระทบทางประสาทสัมผัสทั้ง 5 และทางใจ

¹¹⁴ พ.ร.บ.25/13/20 : "ทีโส ทิสฺ ยนฺตํ กยิรา เวรี วา ปน เวรีนํ; มิจฺฉาปณฺหิตํ จิตฺตํ ปาปิโย นํ ตโต กร ๑; น ตํ มาตา ปิตา กยิรา อญฺเฐ วาปิ จ ญฺาตกา; สมฺมาปณฺหิตํ จิตฺตํ เสยฺยโส นํ ตโต กร"

นอกจากเรียนรู้จากภายในดังกล่าวมาแล้ว ก็ต้องพยายามหลีกเลี่ยงเงื่อนไขจากภายนอก อันเป็นเหตุให้เกิดความสั่นไหวในภายใน จนกว่าเราจะสามารถควบคุมเงื่อนไขจากภายในได้โดยเด็ดขาดแล้วนั้นแหละ จึงจะถือว่าบรรลุถึงประโยชน์สุขสูงสุดของชีวิตอย่างแท้จริง แม้จะมีเงื่อนไขจากภายนอกมากระทบอย่างไร สันติสุขสูงสุดนั้นก็ไม่ได้ได้รับความกระทบกระเทือนอีกต่อไป เปรียบเสมือนน้ำที่เต็มคุ่มแล้ว แม้จะมีใครเอาน้ำใหม่มาเทใส่เท่าใดก็มีแต่จะไหลล้นออกมานอกคุ่ม ฉะนั้น

เพราะเหตุนี้ ปัจเจบุคคลในฐานะที่เป็นมนุษย์ ภายใต้เงื่อนไขแห่งเหตุปัจจัยตามธรรมชาติที่แท้จริงแล้ว จึงมีสิทธิโดยสมบูรณ์ที่จะกำหนดเงื่อนไขภายในให้กับตนเอง โดยปราศจากการแทรกแซงจากภายนอก และการใช้สิทธิเสรีภาพดังกล่าวนี้ หากเป็นไปอย่างถูกต้องก็ย่อมจะบรรลุถึงประโยชน์สุขอย่างสมบูรณ์และยั่งยืนโดยแท้จริง ซึ่งเป็นผลมาจากการควบคุมฝึกฝนจิตได้เป็นอย่างดีนั่นเอง¹¹⁵

ดังนั้น เมื่อกฎแห่งธรรมชาติตามความจริงเป็นไปเช่นนี้ เกณฑ์มาตรฐานสำหรับวัดการกระทำของมนุษย์ในทัศนะทางพระพุทธศาสนาจึงกำหนด หรือเริ่มต้นขึ้นที่ภายในจิตใจของมนุษย์ บุคคลนั่นเอง ในบางกรณี จึงมีบ่อยครั้งที่เราไม่สามารถจะตัดสินความดีหรือชั่วของบุคคลอื่น เพียงเพราะเห็นการกระทำของเขาภายนอก เพราะนั่นอาจเป็นสิ่งที่ตรงกันข้ามกับพื้นฐานภายในใจของเขาก็เป็นได้ การใช้เพียงความรู้สึกเราเป็นเกณฑ์วัดบุคคลอื่นจึงมักจะผิดพลาด และไม่ตรงกับความจริงสูงสุดอยู่เสมอ นั่นก็เพราะเราไปตั้งเกณฑ์หรือมาตรฐานเอาไว้แล้วล่วงหน้านั่นเอง

เช่น สมมติว่าเราให้ความหมายของคำว่า "การร้องไห้หมายถึงความเสียใจ" ดังนั้นเมื่อใดก็ตามที่เราไปเจอบุคคลใดบุคคลหนึ่งกำลังร้องไห้ เราก็จะใช้มาตรฐานดังกล่าวนี้มาวัด และตัดสินว่าเขากำลังเสียใจ ซึ่งในความเป็นจริงแล้วเขาอาจร้องไห้ด้วยความดีใจ ที่ได้พบกับสิ่งที่น่าปลื้มใจ จนไม่อาจอดกลั้นน้ำตาเอาไว้ได้

หรือในกรณีตรงกันข้าม หากเราให้ความหมายของคำว่า "การไม่พูดด้วยหรือไม่ยิ้มให้คืออาการของความเกลียดชัง" เพราะเหตุนี้ เมื่อใดที่เราเจอกับบุคคลอื่นที่ไม่ยอมพูดกับเราหรือไม่ยิ้มให้เรา ก็จะตัดสินตามมาตรฐานดังกล่าวนี้ว่า บุคคลนั้นกำลังเกลียดเราเป็นแน่ ซึ่งอาจไม่เป็นเช่นนั้นก็ได้ แต่เขาอาจมีเหตุผลอย่างอื่นที่ไม่อาจยิ้มหรือพูดกับเราได้ เช่น เพิ่งจะถอนฟันมาใหม่ๆ จนไม่มีอารมณ์จะยิ้มหรือพูดคุยกับใครๆ เป็นต้น

¹¹⁵ พ.ร.บ.25/13/19 : "จิตต์ หนุต สุขาวห์...จิตต์ ภูตต์ สุขาวห์...เย จิตต์ สณฺณเมตฺตสนฺติ โมกฺขนฺติ มารพณฺนา"

เมื่อเราได้ทราบความเป็นจริงเช่นนี้ จึงเป็นสิทธิโดยชอบธรรมที่จะสร้างเงื่อนไขในเชิงบวกหรือเชิงลบให้กับตนเอง หรือกับคนอื่น เพราะท้ายที่สุดจริงๆ แล้ว ตัวของเราเองนั่นแหละจะต้องเป็นผู้ได้รับผลจากการสร้างเงื่อนไขดังกล่าวนี้ทั้งด้านบวกและด้านลบ ซึ่งก็ล้วนเป็นไปตามกฎแห่งเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องทั้งสิ้น โดยไม่ใช่เป็นเรื่องที่จะไปเรียกร้องหรือบีบบังคับเอาจากบุคคลอื่นแต่ประการใดเลย

เราอยากสัมผัสสันติสุขในใจก็สร้างเหตุแห่งสันติสุขขึ้นมาเอง อยากได้ความทุกข์ก็สร้างเหตุแห่งความทุกข์ เพราะเหตุนี้ ทศนะทางพระพุทธศาสนาจึงถือว่าความสุขหรือทุกข์ในทางจิตนั้นเมื่อพิจารณาในมิติลึกแล้วล้วนขึ้นอยู่กับมุมมองหรือการให้ค่าอันเป็นส่วนบุคคลด้านใน (Subjective) อย่างแท้จริง หาใช่สิ่งที่จะนำมาประทานให้แก่กันได้เหมือนวัตถุสิ่งของภายนอก (Objective) แต่อย่างใดไม่ เพราะเหตุนี้เมื่อยึดเอาชีวิตมนุษย์เป็นศูนย์กลางจึงอาจกล่าวได้ว่า การสร้างความรู้สึกลึกซึ้งติดในจิตของตน (อุปาทาน) ไม่ว่าจะเป็นมิติใดๆ ก็ตามจึงถูกมองว่าเป็นความทุกข์¹¹⁶ ส่วนการสลัดความรู้สึกลึกซึ้งติดลงได้เมื่อไหร่ความสุขย่อมเกิดขึ้นเมื่อนั้น

ด้วยเหตุนี้คำสอนหลายแห่งในพระพุทธศาสนาจึงเน้นให้มนุษย์สลายความรู้สึกว่าเป็นตัวเป็นตนลงเสียก่อน การกระทำทุกอย่างต้องมุ่งเป้าไปที่การหยุดสร้างความรู้สึกรู้สึกเป็นตัวเป็นตนเสียให้ได้ เมื่อสามารถทำได้เช่นนี้จึงจะได้ชื่อว่าประสบกับประโยชน์สุขที่แท้จริงของชีวิต ไม่มีพันธกิจหรือหน้าที่เพื่อตนเองอีกต่อไป ได้ชื่อว่าเป็นผู้หมดภาระทั้งปวงโดยสิ้นเชิง และเป็นผู้ประเสริฐกว่าใครๆ ทั้งหมด¹¹⁷

จึงอาจสรุปได้อย่างสั้นๆ ว่าแนวคิดเรื่องสิทธิในทศนะทางพระพุทธศาสนาแตกต่างจากแนวคิดเชิงสังคมตรงที่ให้ความสำคัญคุณค่าด้านจิตใจสูง เน้นสิทธิที่เป็นไปเพื่อการสลายความรู้สึกรู้สึกเป็นตัวเป็นตนให้น้อยลงจนหมดไปในที่สุด

¹¹⁶ วิ.ม.4/14/19 ; ที.ม.10/294/341, 295/343 ; ม.ม.12/115/89, 146/117 ; ม.อ.14/701/451 ; อญ.คิก.20/501/227 ฯลฯ : "...สงฺขิตฺเตน ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา ทุกฺขา"

¹¹⁷ ที.ป.11/53/90 : "โย โหติ ภิกฺขุ อรหํ ชีณาสโว วุสิตวา กตกรณียโอ โอหิตกาโร อนุปฺปตฺตสทฺตโถ ปริกฺขณกฺวสฺสญฺเญโน สมนฺทญฺญาวิมุตฺโตโส เนตฺติ อคฺคมกฺขายติ ธมฺเมเนว โน อธฺมเมเนว ธมฺโม หิ วาสฺสญฺญา เสฏฺฐโฐ ชเนตฺตสมิ ทิฏฺฐสฺส เจว ธมฺเม อภิสมฺปายญฺจ (ผู้ใดเป็นภิกษุสิ้นกิเลสและอาสวะแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว มีกิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว ได้วางภาระเสียแล้ว ถึงประโยชน์ของตนแล้ว สิ้นเครื่องเกาะเกี่ยวในภพแล้ว หลุดพ้นไปแล้ว เพราะรู้โดยชอบ ผู้นั้นปรากฏว่าเป็นผู้เลิศกว่าคนทั้งหลายโดยชอบธรรมแท้ มิได้ปรากฏโดยไม่ชอบธรรมเลย ด้วยว่าธรรมเป็นของประเสริฐที่สุดในหมู่ชน ทั้งในเวลาที่เป็นอยู่ ทั้งในเวลาภายหลัง)"

ข้อความลักษณะทำนองนี้สามารถหาได้โดยทั่วไปหลายแห่งในพระไตรปิฎก เช่น ม.ม.12/391/420 ; ม.ม.13/2/2, 229/228, 254/251, 311/307 ; ส.ม.19/1282/386 ฯลฯ

4.3 ลักษณะแนวคิดแบบพุทธ

แนวคิดทางพระพุทธศาสนาเมื่อเทียบกับลัทธิปัจเจกบุคคลหรือแนวคิดเรื่องสิทธิแบบตะวันตก จะมีความแตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัด เพราะถือว่าการกระทำทุกอย่างถูกกำหนดเงื่อนไขเอาไว้ว่าต้องเป็นไปเพื่อสันติสุขและประโยชน์สุขของทุกคนและส่วนรวมเป็นเป้าหมายหลัก โดยทั้งสันติสุขและประโยชน์สุขจะต้องมาคู่กันเสมอไม่ได้แยกออกจากกัน ดังจะเห็นได้จากคำสั่งของพระพุทธองค์ที่มีต่อเหล่าสาวกชุดแรกๆ ที่ส่งไปประกาศอุดมการณ์ทางพระพุทธศาสนาในดินแดนต่างๆ ว่า "...พวกเธอจงเที่ยวจาริก เพื่อประโยชน์และความสุขแก่ชนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์ พวกเธออย่าได้ไปรวมทางเดียวกันสองรูป จงแสดงธรรมงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถทั้งพยัญชนะครบบริบูรณ์ บริสุทธิ..."¹¹⁹

ลักษณะคำสั่งแบบนี้ถือว่าเป็นอุดมการณ์ในการทำงานเพื่อมวลชน ซึ่งถูกถ่ายทอดมาทุกยุคทุกสมัยของพระพุทธศาสนา ตั้งแต่พระพุทธเจ้าในอดีตจนถึงปัจจุบัน ดังจะเห็นคำสั่งทำนองเดียวกันนี้ในคราวที่พระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสีทรงส่งพระสาวกไปประกาศศาสนา เป็นต้น¹²⁰ จริงอยู่บางครั้งอาจจะเห็นคำสอนที่มีลักษณะเหมือนมุ่งประโยชน์ส่วนตนเป็นหลัก เช่น "...บุคคลไม่พึงยังประโยชน์ของตนให้เสื่อม เพราะประโยชน์ของผู้อื่นแม้มาก บุคคลรู้จักประโยชน์ของตนแล้ว พึงชวนช่วยในประโยชน์ของตน..."¹²¹

แต่ในกรณีดังกล่าวนี้ เมื่อมองลึกลงไปจนถึงฐานรากแห่งเจตนารมณ์แล้ว ล้วนมีความมุ่งหมายที่ประโยชน์ส่วนรวมเป็นหลัก ซึ่งเป็นจิตสำนึกแห่งความรับผิดชอบต่อส่วนรวม เพราะผู้ที่จะต้องกลายเป็นแม่แบบให้กับคนอื่นนั้น ควรจะเป็นแม่แบบที่ดีเสียก่อน ไม่ใช่เป็นแม่แบบที่จะสร้างปัญหาในภายหลัง ยิ่งหากจะต้องการสร้างรูปแบบของสันติสุขที่ถาวรและยั่งยืน แม่แบบนั้นก็ยิ่งจะต้องได้เข้าไปสัมผัสกับสันติสุขที่มั่นคงอย่างแท้จริงเสียก่อน ซึ่งล้วนเป็นเรื่องที่สร้างขึ้นมาได้

¹¹⁹ วิมทา.4/32/39-40; ส.ส.15/428/153 : "...จรถ ภิกขเว จาริกัม พุทฺชนหิตาย พุทฺชนสุขาย โลกานุกมปาย อุตฺตาย หิตาย สุขาย เทวมนุสฺसानัม มา เอเกน เทว อคมิตฺต เทเสถ ภิกขเว ฐมมํ อาทิกฺขยาณํ มชฺเชกฺขยาณํ ปรีโยสานกฺขยาณํ สาคุถิ สพฺพญฺชนํ เกวลปรีณฺณณํ ปรีสุทฺธิํ พุทฺหมจริยํ ปกาเสถ..."

¹²⁰ ที.ม.10/51/52 ; 51/53 ; 52/54

¹²¹ พุ.ธ.25/22/37 ; มงค.1/72/79 : "อตุตฺตพฺพตฺถิ ปฺรตฺตเถน พุทฺธาปิ น หาปเย, อตุตฺตพฺพตฺถมภิญญา ยสฺสทตฺตปฺปสุโต ลียา ฯ"

จากภายในจิตของผู้มันเอง ไม่ใช่จากการไปกำหนดหรือเปลี่ยนแปลงเหตุปัจจัยอันเป็นเงื่อนไขภายนอกแต่อย่างใด ดังจะเห็นได้จากคำสอนที่สอนสาวกตอนหนึ่งว่า

บุคคลพึงยังตนนั้นแลให้ตั้งอยู่ในคุณอันสมควรเสียก่อน พึงพราสอนผู้อื่นในภายหลัง บัณฑิตไม่พึงเศร้าหมอง หากว่าภิกษุพึงทำตนเหมือนอย่างที่ดินพราสอนคนอื่นไฉร ภิกษุนั้นมีตนอันฝึกดีแล้วหนอ (จึง) พึงฝึก (ผู้อื่น) ได้ ยืนยันว่าตนแลฝึกได้ยาก ตนแลเป็นที่พึงของตน บุคคลอื่นใดใครเล่าพึงเป็นที่พึงได้ เพราะว่าบุคคลมีตนฝึกฝนดีแล้ว ย่อมได้ที่พึงอันได้โดยยาก¹²²

อีกตัวอย่างหนึ่งเกี่ยวกับแนวคิดแบบนี้ก็คือ เรื่องที่พระอุปเสนวังคันบุตรถูกพระพุทธองค์ตำหนิในกรณีที่ไปยุ่งเกี่ยวกับบุคคลอื่นมากเกินไป ทั้งที่ตนเองก็ยังคงต้องพึ่งพาและเรียนรู้จากผู้อื่นอยู่¹²³ นั่นก็เพื่อให้ท่านมีเวลาศึกษาและเรียนรู้เรื่องต่างๆ ให้มาก ต่อไปภายหน้าจะได้เป็นที่พึ่งของคนอื่นได้อย่างเต็มที่ โดยไม่ต้องมาคอยพะวงกับเรื่องของตนเองอีก

ในกรณีตรงกันข้ามจะเห็นว่าหากบุคคลใดได้ฝึกฝนตนเองจนถึงที่สุดแล้ว ถ้าจะเข้าไปปรบภาระเพื่อคนอื่นมากๆ พระองค์กลับส่งเสริมและเห็นคล้อยตาม เช่น กรณีของท่านพระทัฬหฬมัลลบุตรซึ่งสำเร็จเป็นพระอรหันต์ตั้งแต่อายุได้ 7 ขวบ และขออนุญาตทำประโยชน์เพื่อหมู่สงฆ์ พระพุทธองค์ก็ทรงอนุญาต¹²⁴ เพราะเป็นบุคคลที่จะช่วยเหลือบุคคลอื่นได้อย่างเต็มกำลังความสามารถ เนื่องจากไม่มีเรื่องคอยห่วงกังวลเกี่ยวกับตัวเองแล้ว

แนวคิดทางพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับเรื่องนี้ อาจจะทำให้เข้าใจได้ชัดเจนยิ่งขึ้นจากคำสอนในสัลเลขสูตร ซึ่งพระพุทธองค์ได้ตรัสกับพระสุนทระเถระตอนหนึ่งว่า "...คุณจุนทะ ผู้ที่ตนเองจมอยู่ในเปือกตมอันลึกแล้ว จักยกขึ้นซึ่งบุคคลอื่นที่จมอยู่ในเปือกตมอันลึก ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีไม่ได้"

¹²² พ.ธ.25/22/36 : "อตุตตานเมว ปฐมัม ปฏฐิเป นิเวสเย, อถญญมนุสาเสยฺย น กิลิสฺเสยฺย ปณฺฑิตโต ๑, อตุตตานญเจ ตถา กิรรา ยถญญมนุสาสตี, สุทฺทโนโต วต ทเมถ อตุตทา หิ กิร ทุทฺทโม ๑, อตุตทา หิ อตุตตโนนาโถ โก หิ นาโถ ปโร สียา, อตุตตนา หิ สุทฺทนฺเตน นาถิ ธมฺมํ ทูลลภํ ๑"

¹²³ วิมฺหา.4/90/109 : "...กถํ หิ นาม ตวํ โมฆปุริส อญฺเญหิ โววทิโย อนุสาสิโย อญฺญํ โววทิตุํ อนุสาสิตุํ มญฺญิสฺสตี อติลหุํ โข ตวํ โมฆปุริส พหุลลาภ อวาทโต ยทิตํ คณพฺพริกํ..."

¹²⁴ วิ.จุล.6/591/304-305

ผู้ที่ตนเองไม่จมอยู่ในเปลือกมอันลึก จักยกขึ้นซึ่งบุคคลอื่นที่จมอยู่ในเปลือกมอันลึก ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้..."¹²⁵

พระพุทธองค์ทรงมองเห็นการณ์ไกล จึงเน้นให้สาวกฝึกฝนและเคี่ยวเข็ญตนเองให้บริบูรณ์ พร้อมจะแบกรับภาระทางสังคมได้โดยไม่หวั่นไหวเสียก่อน จึงเริ่มต้นด้วยการให้ทำงานที่ยากที่สุด ในชีวิต นั่นคือการฝึกตนเองให้มีความรู้ความเชี่ยวชาญในเรื่องนั้นๆ ดีพอก่อน แล้วให้ทำงานแนะนำและช่วยเหลือคนอื่นภายหลัง

หากดูเพียงผิวเผิน เหมือนพระพุทธศาสนาสอนให้คนเห็นแก่ตัว เพราะนึกถึงตนเองก่อน แต่ถ้าวิเคราะห์และศึกษาเบื้องหลังแห่งอุดมการณ์ตรงนี้แล้วจะเห็นว่า มีพื้นฐานมาจากการเสียสละ อันยิ่งใหญ่ เพราะการฝึกฝนตนเองนั้น หมายถึงการใช้ตนเองเป็นเครื่องทดลอง ก็ยอมลำบากก่อนคนอื่น โดยมีจุดประสงค์หลักที่แท้จริงก็คือการช่วยเหลือผู้อื่น ดังจะเห็นได้จากอุดมการณ์แห่งการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ ที่ยอมลำบากทุกอย่างเพียงเพื่อให้ตนสามารถเป็นที่พึ่งของเหล่าสรรพสัตว์ทั้งปวงได้¹²⁶

ดังนั้น พื้นฐานแห่งการกระทำแบบพุทธจึงวางอยู่บนหลักแห่งกุศลจิต คือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ และมีเมตตาธรรมเป็นผลแห่งการแสดงออกของปัญญา การกระทำใดๆ ก็ตามที่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนเองและผู้อื่นทางกาย วาจา และใจ การกระทำเช่นนั้นถือว่าผิดหลักแห่งพัฒนาการ จึงไม่เป็นความชอบธรรมที่จะกระทำได้¹²⁷ เพราะมีอกุศลเป็นพื้นฐานทางจิต¹²⁸ ซึ่งจะไม่ก่อให้เกิดประโยชน์ใดๆ¹²⁹ ในระยะยาว เนื่องจากการกระทำที่ไม่สอดคล้องกับเป้าหมายสูงสุด นั่นคือ สันติสุขและประโยชน์สุขที่ถาวรยั่งยืน อันเป็นผลจากการกระทำเหตุที่ถูกต้อง คือพื้นฐานแรก

¹²⁵ ม.ม.12/108/81 : "โส วต จุนท อุตตนา ปลิปลิปนโน ปรี ปลิปลิปนโน อุตฺตริสฺสตีติ เนตฺ ฐานํ วิชฺชติ ฯ โส วต จุนท อุตตนาอปลิปลิปนโน ปรี ปลิปลิปนโน อุตฺตริสฺสตีติ ฐานเมตฺ วิชฺชติ ฯ"

¹²⁶ เช่น ศิขยารายละเอียดทั้งหมดเกี่ยวกับการตั้งปณิธานของพระพุทธโคดมในสมัยเมื่อครั้งยังเป็นสุเมธคาบสได้ ใน ฐเรณิทานกถา.วิสุทธิชน. 1/3-63. เป็นต้น

¹²⁷ จูฬราหุโลวาทสูตร. ม.ม.13/129-131/126-132 : "สเจ คุว์ ราหุล ปัจจเวกฺขมาโน เอวํ ชานเญยาสี ยํ โข อหํ อิหํ กาเยน กมฺมํ กตฺตกาโม อิหํ เม กายกมฺมํ อุตฺตพฺยาพาทาย สํวตฺเตยฺย ปฺรพฺยาพาทาย สํวตฺเตยฺย อุกฺยพฺยาพาทาย สํวตฺเตยฺย อกุสฺสํ อิหํ กายกมฺมํ ทุกฺขทฺรยํ ทุกฺขวิปากฺกนฺติ เอวรูปํ เต ราหุล กาเยน กมฺมํ สสฺสกํ น กรณียํ ฯ.....สเจ ปน คุว์ ราหุล ปัจจเวกฺขมาโน เอวํ ชานเญยาสี ยํ โข อหํ อิหํ มนสา กมฺมํ อกาเสี อิหํ เม มโนกมฺมํ เนวตฺตพฺยาพาทายปิ สํวตฺตติ น ปฺรพฺยาพาทายปิ สํวตฺตติ น อุกฺยพฺยาพาทายปิ สํวตฺตติ กุสฺสํ อิหํ มโนกมฺมํ สุทฺทฺรยํ สุทฺทวิปากฺกนฺติ เตเนว คุว์ ราหุล ปิตีปามฺขฺเชน วิหเรยฺยาสี อโหโรตฺตนาณฺสิกฺขิ กุสฺสเลสุ ฐมฺเมสุ ฯ"

¹²⁸ จูฬราหุโลวาทสูตร. ม.ม.13/129/126

¹²⁹ อจ.ทสก.24/160/273

จะต้องเริ่มต้นจากการมีกุศลจิตเสียก่อน จึงจะนำไปสู่การปฏิบัติหรือแสดงออกทางกาย และวาจา ในภายหลัง การกระทำที่ปรากฏภายนอกจึงเป็นภาพสะท้อนประการหนึ่งของจิตใจคนๆ นั้น แต่ในกรณีนี้จะต้องพิจารณาเงื่อนไขหลายอย่างที่เกี่ยวเนื่องด้วย เพราะปรากฏการณ์บางอย่างก็อาจไม่ตรงกับสภาพที่เป็นจริงก็ได้ แต่เป็นเพียงผลที่เกิดมาจากเหตุปัจจัยบางอย่างเท่านั้น

อย่างไรก็ตามคำว่าประโยชน์ในความหมายทางพระพุทธศาสนานั้น ส่วนใหญ่ไม่ได้มุ่งถึง ผลประโยชน์อันเป็นไปในฝ่ายวัตถุ หากแต่หมายถึงคุณประโยชน์อันได้แก่คุณค่าของสิ่งหรือการกระทำเช่นนั้น ที่มีผลก่อให้เกิดความสุขทางกายและทางใจขึ้นมาหรือใกล้เป้าหมายมากขึ้น เช่น ครีตถึงการเดินจงกรมว่ามีอานิสงส์ (หรือประโยชน์) 5 อย่าง¹³⁰

หรือกล่าวถึงการทำความดีทางกาย วาจา ใจ (กายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต) ว่ามีอานิสงส์ (ประโยชน์) 5 อย่าง¹³¹ เป็นต้น หรือตั้งข้อความตอนหนึ่งที่พระพุทธองค์ตรัสกับชาวกาลามเอาไว้ว่า "...ดูกรกาลามชนทั้งหลาย ก็บุคคลผู้โลก...ผู้โกรธ...ผู้หลง ถูกความโลภ...ความโกรธ...ความหลงครอบงำ มีจิตอันความโลภ...ความโกรธ...ความหลงกลุ้มรุมนี้ ย่อมฆ่าสัตว์ก็ได้ ลักทรัพย์ก็ได้ ลบชู้ก็ได้ พดเท็จก็ได้ สิ่งใดเป็นไปเพื่อสิ่งไม่เป็นประโยชน์เพื่อทุกข์ ลิ่นกาลนาน บุคคลผู้โลก...ผู้โกรธ...ผู้หลง ย่อมชักชวนผู้อื่นเพื่อความเป็นอย่างนั้นก็ได้..."¹³²

หากให้คำจำกัดความเรื่องสิทธิเอาไว้ว่า เป็นเรื่องของประโยชน์ หรือความถูกต้องชอบธรรมที่บุคคลพึงได้รับจากบทบัญญัติทางสังคมหรือตามธรรมชาติ และเสรีภาพที่จะกระทำการใดๆ ได้อย่างอิสระ ก็จะเห็นว่าในพระพุทธศาสนามีแนวคิดที่ครอบคลุมเรื่องสิทธิทั้ง 2 ด้านเหมือนกัน เพียงแต่ในพระพุทธศาสนาอาจไม่ระบุตรงๆ ว่านั่นคือสิทธิของบุคคล หากแต่จะกล่าวถึงโดยใช้คำว่า "อานิสงส์" "ผล" "ประโยชน์" แทนคำว่า "สิทธิ" คือ

¹³⁰ อกฺ.ปญจก.22/29/30 : "ปณฺณิเม ภิกฺขเว จงฺกเม อานิสงฺสา กตเม ปณฺณ อทฺธานกฺขโม โหติ ปธานกฺขโม โหติ อปฺปาปาโร โหติ อสิดํ ปิตํ ขายิตํ สายิตํ สมมาปริณามํ คจฺจนติ จงฺกมาธิกโต สมานิจริวฺฐิตโก โหติ อิม โข ภิกฺขเว ปณฺณ จงฺกเม อานิสงฺสาคิ"

¹³¹ อกฺ.ติก.20/264/74 : "ขมฺมํ อานนฺท มยา เอกํเสน กรณฺมียํ อุกฺขาตํ กายสุจฺริตํ วจีสุจฺริตํ มโนสุจฺริตํ ตสฺมึ กรณฺมียํ กยฺรมาเน อํ อานิสงฺโส ปาฏิกงฺโข อุตฺตาปิ อุตฺตานํ น อุปวตฺติ อนฺวิจฺจ วิญฺญู ปสฺสสนฺติ กฺลฺยาณํ กิตฺติสทฺโท อพฺภุคฺคจฺจนติ อสมฺมุโหท กาลํ กโรติ กายสุตฺส เกทา ปรมมฺรณา สุคตฺติ สคฺคํ โลกํ อุปปชฺชติ "

¹³² อกฺ.ติก.20/505/243-244 : "สุทฺธโร...ทฺฐโร...มุโหท ปณายํ กาลามา ปุริสํบุคคลํ โล โลกาน...โทเสน...โมเหเน อภิกฺขโต ปริยาทินฺนจิตฺโต ปาณมฺปิ หนติ อทินนมฺปิ อาทียติ ปรรทามฺปิ คจฺจนติ มุสาปิ ภณฺติ ปรมฺปิ ตถตฺตตาย สมาทเปติ ยสฺ โหติ ทิฆมฺรตฺตํ อหิตาย ทฺทุกฺขายาติ "

1. หากมองสิทธิที่เกิดจากบทบัญญัติทางสังคม พระพุทธศาสนาก็ไม่ได้ปฏิเสธว่าไม่มีอยู่จริง แต่สิทธิดังกล่าวนี้หาใช่เกิดขึ้นเองแบบลอยๆ แต่อย่างใดไม่ หากแต่มีเงื่อนไขที่ขึ้นอยู่กับสถานภาพทางสังคมที่แต่ละบุคคลเป็นอยู่ และเป็นข้อตกลงร่วมกันในแต่ละสังคม เช่นสิทธิของผู้นำในรัฐบาลเผด็จการ เขาก็สามารถที่จะใช้อำนาจที่มีอยู่ในการลงโทษผู้ทำความผิดในอาณัติของตน ด้วยการประหารชีวิต ยึดทรัพย์ หรือตั้งเนรเทศได้¹³³ เพราะนั่นคือหน้าที่ของผู้ปกครองซึ่งหากกล่าวโดยหลักพื้นฐานทางสังคมจะเห็นว่า ผู้ปกครองมีหน้าที่ต้องสร้างความสงบสุข และยุติธรรมให้เกิดกับสังคมโดยรวม¹³⁴

เพราะเหตุนี้เอง ลักษณะโครงสร้างทางสังคมในสมัยก่อน โดยทั่วไปเราจะเห็นว่าเมื่อมีบุคคลใดที่กระทำการอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่เป็นการสร้างความไม่สงบสุขให้เกิดขึ้นกับบุคคลอื่นหรือสังคมส่วนรวม ผู้ปกครองจะต้องเข้าไปจัดการกับบุคคลนั้นโดยวิธีการอย่างใดอย่างหนึ่งเพื่อให้เกิดความสงบเรียบร้อยขึ้น แต่เนื่องจากรูปแบบและแนวคิดเฉพาะของแต่ละสังคมมีความแตกต่างกันออกไป วิธีการที่ผู้ปกครองนำไปใช้จึงอาจแตกต่างกันบ้างในรายละเอียดบางอย่าง ส่วนจุดประสงค์หลักนั้นคงเหมือนกัน คือให้สังคมโดยรวมสงบสุข

หน้าที่ในการรักษากฎเกณฑ์ของแต่ละสังคมให้ดำเนินไปได้ในทิศทางเดียวกัน ผู้ปกครองบางสังคมจึงอาจจำเป็นต้องใช้ทั้งวิธีที่แข็งแกร่งและอ่อนโยน คือมีทั้งการลงโทษด้วยอาญาสำหรับผู้สร้างความเดือดร้อนให้แก่บุคคลอื่น และส่งเสริมด้วยการให้รางวัลสำหรับผู้สร้างประโยชน์ให้กับรัฐ ดังจะเห็นได้จากกฎทนต์สูตรตอนหนึ่ง ซึ่งพราหมณ์ปุโรหิตได้แนะนำหลักการปกครองแก่พระเจ้าวิชิตราชด้วยวิธีที่สองว่า

...บางคราวพระองค์จะทรงพระดำริอย่างนี้ว่า เราจักปราบปรามเสียหนาม คือโจร ด้วยการประหาร ด้วยการจองจำ ด้วยการปรับไหม ด้วยการดำนิโทษ หรือเนรเทศ อันการปราบปรามด้วยวิธีเช่นนี้ ไม่เชื่อว่าเป็นการปราบปรามโดยชอบ เพราะว่าโจรบางพวกที่หนีจากถูกกำจัดจกยังมีอยู่ ภายหลัง มันก็จักเบียดเบียนบ้านเมืองของพระองค์ แต่ว่า

¹³³ วิเคราะห์แนวคิดดังกล่าวนี้จากบทสนทนาระหว่างพระพุทธเจ้ากับสัจจกนิครณิ์ในจุฬาลงกรณ์สูตร ม.ม. 12/397/427-428

แต่พึงทราบว่าท่าทีแบบนี้เป็นการยอมรับโดยค้อยตามความเชื่อที่อิงอยู่บนพื้นฐานทางสังคมเป็นหลัก ซึ่งแต่ละสังคมได้กำหนดบทบาทและหน้าที่ของผู้นำหรือแต่ละบุคคลเอาไว้แล้ว และเป็นที่ยอมรับกันตามสภาพสังคมเช่นนั้น แต่ไม่ได้เป็นท่าทีที่ถูกต้องเลยหากใช้มาตรฐานแบบพุทธเข้าไปตัดสิน

¹³⁴ ดูรายละเอียดในอัครัญญสูตร ที.ปา. 11/62-63/101-102

การปราบปรามเลี่ยนหนามคือโจรนั้น จะชื่อว่าเป็นการปราบปรามโดยชอบ เพราะอาศัยวิธีการดังต่อไปนี้

- (1). พลเมืองเหล่าใด ในบ้านเมืองของพระองค์ จะมักเขม้นในกสิกรรม และโครักขกรรม ขอพระองค์จงเพิ่มข้าวปลูกและข้าวกินให้แก่พลเมืองเหล่านั้นในโอกาสอันสมควร
- (2). พลเมืองเหล่าใด ในบ้านเมืองของพระองค์ จะมักเขม้นในพาณิชย์กรรม ขอพระองค์จงเพิ่มทุนให้แก่พลเมืองเหล่านั้น ในโอกาสอันสมควร
- (3). ข้าราชการเหล่าใด ในบ้านเมืองของพระองค์ขยัน ขอพระองค์จงพระราชทานเบี้ยเลี้ยงและเงินเดือนแก่ข้าราชการเหล่านั้นในโอกาสอันสมควร¹³⁵

ดังนั้น หากมองในเชิงสังคมจะเห็นได้ว่าสิทธิหลายๆ ประการเกิดจากการทำหน้าที่ให้ถูกต้อง ตามสถานภาพที่เป็นอยู่ของบุคคล ซึ่งในประเด็นนี้เราจะเห็นว่า การทำหน้าที่ตามสถานะที่แต่ละปัจเจกบุคคลเป็นอยู่ ก็คือการช่วยปกป้องหรือรักษาสิทธิที่บุคคลตรงข้ามกันจะพึงได้รับนั่นเอง เช่น หากสามีทำหน้าที่ของตนโดยการเลี้ยงดู ให้เกียรติ ไม่ดูหมิ่น ไม่ประพฤตินอกใจ มอบความไว้วางใจให้กับภรรยา เป็นต้น นั่นก็คือการรักษาสิทธิของภรรยาเอาไว้ โดยที่ไม่จำเป็นต้องให้ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งต้องออกมาเรียกร้องเสียก่อน หากแต่ต้องสร้างจิตสำนึกให้เกิดขึ้นภายในใจว่า ตนเองอยู่ในสถานะเช่นใด และควรทำหน้าที่ต่อบุคคลอื่นเช่นใด

และฝ่ายภรรยาเอง ก็ต้องรักษาสิทธิที่สามีพึงจะได้เช่นกัน ด้วยการปฏิบัติหน้าที่ในฐานะเป็นภรรยาที่ดี ช่วยเหลือกิจการงานของสามี รักษาเกียรติสามีไม่ประพฤตินอกใจ รักษาทรัพย์สมบัติที่สามีหามาได้ เป็นต้น¹³⁶ หรือการที่พ่อแม่ต้องดูแลให้การศึกษาอบรมแก่บุตรนั้น ไม่ได้หมายความว่า เป็นสิทธิที่บุตรจะต้องได้รับโดยไม่อาจยกเว้น หากแต่หมายความว่าพ่อแม่ทำหน้าที่ตรงนั้นด้วยความรัก ความเมตตา โดยไม่ได้คำนึงด้วยซ้ำไปว่านั่นคือสิทธิของบุตรหรือไม่ หากแต่เป็นการมองถึงผลทางด้านจิตใจ พ่อแม่จึงสามารถให้บุตรมากเกินกว่าที่ข้อกำหนดเรื่องสิทธิทางสังคมได้กำหนดเอาไว้¹³⁷

¹³⁵ ที.สี.9/206/172

¹³⁶ รายละเอียดเกี่ยวกับหน้าที่ของบุคคลที่พึงกระทำต่อบุคคลนี้ มีกล่าวไว้แล้วโดยพิสดารในสังคาลสูตร ที.ปว.11/198-204/202-206 ซึ่งในพระสูตรดังกล่าวนี้ท่านอาจกล่าวไว้โดยหลักการ แต่เมื่อมุ่งถึงสารัตถะแล้วจะเห็นว่าเป็นการเน้นเรื่องหน้าที่ ซึ่งล้วนมีพื้นฐานบนความรัก ความเมตตาที่แสดงออกต่อบุคคลอื่นนั่นเอง

¹³⁷ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), สิทธิมนุษยชน สร้างสันติสุขหรือสลายสังคม, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพ ฯ : สหธรรมิก, 2541), หน้า 9

2. หากมองสิทธิด้านที่เป็นกฎธรรมชาติหรือสิทธิทางธรรม จะเห็นว่า ผลที่เกิดจากการกระทำของบุคคลหนึ่งๆ นั้น ล้วนมีความโยงใยสัมพันธ์กับปัจจัยอื่นๆ อีกจำนวนมาก ทุกสิ่งจึงดำเนินไปภายใต้กฎแห่งเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องเสมอ ดังนั้น เรื่องของการได้รับสิทธิหรือคุณประโยชน์อย่างใดอย่างหนึ่ง จึงเป็นเรื่องของการกระทำและดีค่า หรือให้ความหมายโดยตัวปัจเจกบุคคลนั้นๆ นั่นเอง กฎแห่งความจริงดำเนินไปโดยตัวของมัน หากเราต้องการประโยชน์สุขหรือสันติสุขภายในจิตที่สงบเย็น เราก็สร้างเหตุที่จะให้เป็นไปเช่นนั้น ส่วนผลก็เป็นเรื่องเดียวกันกับเหตุที่มีอยู่ในจิตขณะนั้นนั่นแหละ หากไม่มีใครมาประทอนหรือมอบให้แต่อย่างใด

แนวคิดทางพุทธศาสนาดังที่กล่าวมานี้ จึงมีความแตกต่างจากทัศนะแบบตะวันตกอย่างเห็นได้ชัด เนื่องจากพระพุทธศาสนาไม่ได้มองว่า "สิทธิ" คืออำนาจที่บุคคลจะเรียกร้องเอาผลประโยชน์ของตนเองจากคนอื่น หากแต่มองว่า "สิทธิ" คือความชอบธรรมที่บุคคลพึงกระทำหรือแสดงออกทางกาย วาจา ใจ ที่เกื้อหนุนและส่งเสริมต่อการพัฒนาคุณธรรมภายในจิตของตนเองและคนอื่นให้สูงขึ้น ฉะนั้น การกระทำใดๆ ก็แล้วแต่ที่ขัดขวางต่อพัฒนาการดังกล่าว ถึงแม้บุคคลนั้นจะมีอำนาจที่จะกระทำได้ (ตามบทบัญญัติ หรือข้อตกลงร่วมกันทางสังคม) ก็ตาม การกระทำนั้นก็ย่อมไม่เป็นความชอบธรรมได้เลย

เช่น หากว่าโดยบรรทัดฐานในบางสังคมแล้ว เพชฌฆาตอาจมีอำนาจในการฆ่านักโทษประหารได้ตามคำสั่งของศาล โดยที่ไม่ต้องรับโทษตามกฎหมายในฐานะฆ่าคนตายโดยเจตนาที่จริง แต่เมื่อเอามาตรฐานทางพระพุทธศาสนาเข้ามาตัดสินจะเห็นว่า การกระทำนั้นเป็นไปเพื่อเบียดเบียนชีวิต และร่างกายของผู้อื่น และขัดขวางต่อพัฒนาการทางจิตของทั้งสองฝ่าย (คือทั้งฝ่ายกระทำและฝ่ายถูกกระทำ) ดังนั้น เมื่อว่าโดยเหตุผลทางธรรมจึงเป็นเรื่องที่ไม่ถูกต้อง เพราะถึงอย่างไรขบวนการแห่งเหตุปัจจัยของกฎแห่งกรรมก็ย่อมส่งผลต่อผู้กระทำ โดยไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ จะช้าหรือเร็วเท่านั้น ซึ่งก็ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขหลายอย่าง

การลงโทษด้วยอาชญาเป็นเงื่อนไขทางโลกที่แต่ละสังคมกำหนดขึ้นมาตามความเหมาะสมของแต่ละแห่ง ดังนั้น เราจึงจะเห็นว่าแต่ละสังคมหรือกลุ่มชน มักจะมีรายละเอียดปลีกย่อยเกี่ยวกับหลักการดำเนินชีวิตที่แตกต่างกันเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัว เพราะใช้เงื่อนไขของท้องถิ่นหรือยึดเอาความต้องการของผู้นำเป็นเกณฑ์กำหนด ซึ่งเหตุผลเล็กๆ แล้วก็เพื่อปกป้อง หรือรักษาอำนาจ หรือผลประโยชน์ส่วนตนนั่นเอง ดังที่ Niccol Machiavelli (1469-1527) ได้วิจารณ์เอาไว้ว่า ผู้ปกครอง

ที่จะประสบผลสำเร็จสูงสุดนั้นจะต้องอยู่บนเนื้อเรื่องทางศีลธรรม¹³⁸ เขาเชื่อว่าการกระทำทุกอย่างของมนุษย์ล้วนยึดตนเองเป็นหลัก เพราะมนุษย์มีความเห็นแก่ตัวโดยธรรมชาติอยู่แล้ว ส่วนศีลธรรมนั้นถูกสร้างขึ้นมาเพื่อช่วยให้มนุษย์อยู่ร่วมกันได้ในสังคมเท่านั้น¹³⁹

ด้วยเหตุนี้เอง แนวคิดทางตะวันตกส่วนใหญ่จึงมักจะสะท้อนออกมาจากพื้นฐานทางวัฒนธรรมแห่งการแก่งแย่งแข่งขัน และภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ที่มนุษย์อยู่กันมาด้วยการดิ้นรนต่อสู้และหาทางปกป้องผลประโยชน์ของตนเองจากฝ่ายตรงข้าม¹⁴⁰ ดังจะเห็นได้จากประวัติศาสตร์ของยุโรปเมื่อ 200 กว่าปีที่ผ่านมา เมื่อกลุ่มนายทุนเริ่มเข้ามาบีบคั้นที่เริ่มต่อสู้ให้ตนเป็นอิสระจากการครอบงำของชนชั้นปกครอง มีการเรียกร้องและขู่ว่าจะเดินเรื่องสิทธิมนุษยชนขึ้นมา ดังนั้นพื้นฐานเรื่องสิทธิเสรีภาพจึงออกมาในรูปของการคุ้มครองทรัพย์สินส่วนบุคคล¹⁴¹ และภายหลังได้ขยายออกมาสู่สิทธิและเสรีภาพที่จะใช้ชีวิตอย่างอิสระจากการถูกรับรองของรัฐ จนกระทั่งมีการกำหนดปฏิญญาสากลขึ้นในปี ค.ศ. 1948 ภายใต้การสนับสนุนขององค์การสหประชาชาติ

ถึงกระนั้นก็ตามหากศึกษาจากภูมิหลังแล้ว ก็จะเห็นว่าก่อนเกิดปฏิญญาสากลฉบับดังกล่าว นั้น สังคมกำลังเต็มไปด้วยการใช้กำลังเข้าประหัตประหารกัน เพื่อแย่งชิงความเป็นใหญ่ และต้องการปกป้องผลประโยชน์ที่ตนสูญเสียไป ดังที่พระธรรมปิฎกได้แสดงทัศนะเอาไว้ว่า "...แม้เราจะบอกว่าปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชนตั้งขึ้นโดยองค์การสหประชาชาติ ซึ่งเป็นเรื่องของมนุษยชนทั่วโลก แต่ผู้นำความคิดในเรื่องนี้ก็คือชาวตะวันตก ซึ่งมีภูมิหลังในการเบียดเบียนบีบคั้นกันอย่างรุนแรง และการบีบคั้นเบียดเบียนนั้นดำเนินไปอย่างเป็นระบบและเป็นสถาบัน..."¹⁴²

เมื่อเทียบกับแนวคิดตามหลักพระพุทธศาสนาจะเห็นว่า มีการใช้มาตรฐานของกฎธรรมชาตินี้เป็นเกณฑ์ จึงมีความแตกต่างจากทางโลกอย่างเห็นได้ชัด การปฏิบัติต่อบุคคลอื่น หรือสิ่งมีชีวิตอื่นให้มองจากพื้นฐานแห่งความรัก ความเมตตาทางจิตใจของเราเป็นเกณฑ์วัด คือเมื่อเราเองก็มีความรู้สึกว่ารักสุข เกลียดทุกข์ ฉันทิใด คนอื่นก็ควรรักสุข เกลียดทุกข์ ฉันทิใดเหมือนกัน ดังนั้นจึงไม่ควรเบียดเบียนทำร้ายซึ่งกันและกัน โดยประการใดๆ ทั้งสิ้น เพราะสิ่งมีชีวิตทั้งหมดล้วนแต่กลัว

¹³⁸ Midnight University, (No date). History of Tyrants and Dictators [Online]. Available: <http://www.geocities.com/miduuu/newpage4.htm> [2001, August 28].

¹³⁹ กวี อิศริวรรณ,ดร., 20 ความคิดทางการเมือง, หน้า 36.

¹⁴⁰ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธวิธีแก้ปัญหาเพื่อศตวรรษที่ 21, พิมพ์ครั้งที่ 7, (กรุงเทพฯ : สหธรรมิก, 2538), หน้า 20

¹⁴¹ สมาคมสิทธิเสรีภาพของประชาชน (สสส.), คู่มืออาสาสมัครส่งเสริมสิทธิ สิทธิชาวเขา (ม.ป.ท. : ม.ป.ป.), หน้า 4

¹⁴² พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), สิทธิมนุษยชน สร้างสันติสุขหรือสลายสังคม, หน้า 2

การถูกเบียดเบียนชีวิตร่างกายเหมือนกัน¹⁴³ การทำความชั่วทางกาย วาจา ใจ จึงไม่ใช่สิทธิที่ใครๆ จะทำได้โดยข้ออ้างใดๆ เลย ดังข้อความตอนหนึ่งที่พระพุทธองค์ตรัสกับพระอานนท์ว่า "...คุณอานนท์ เรากล่าวกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต ว่าเป็นกิจไม่ควรทำโดยส่วนเดียว..."¹⁴⁴

ดังนั้น เมื่อบุคคลใดบุคคลหนึ่งกระทำความผิด แทนที่จะลงอาญาด้วยการเบียดเขาทางกาย กลับพยายามหาวิธีการให้เขากลับความประพฤติเช่นนั้นเสีย โดยการอบรมตักเตือนสั่งสอนชี้ให้เห็นโทษของการทำชั่ว (ทุจริต) และคุณของการทำดี (สุจริต)¹⁴⁵ จนขั้นที่สุดเมื่อไม่สามารถแก้ไขพฤติกรรมของเขาได้ การลงโทษขั้นเด็ดขาดก็คือเลิกแนะนำสั่งสอน¹⁴⁶ หรือไม่ก็โดยการเลิกคบหาสมาคมด้วย¹⁴⁷ ปล่อยให้ขบวนการแห่งกรรมทำหน้าที่ลงโทษเขาตามการกระทำนั้นๆ ซึ่งเมื่อเขาต้องถูกลงทัณฑ์อันเนื่องมาจากการกระทำของตนดังกล่าวนั้น ในทางพระพุทธศาสนาถือว่าเป็นการลงโทษตัวเอง หาใช่คนอื่นกระทำให้ไม่ ดังเช่นข้อความตอนหนึ่งที่กล่าวถึงบุคคลผู้แสวงวิบากกรรมในอบายภูมิ ได้ถูกไต่สวนถึงคุณความดีที่เคยทำเอาไว้ เมื่อเขาไม่มีความดีใดๆ ที่ทำไว้ในปางก่อนพระยายมจึงกล่าวกับเขาว่า

ท่านไม่ได้ทำความดีทางกาย ทางวาจา และทางใจไว้ เพราะมัวประมาทเสีย ดังนั้น เหล่านายนิรบาลจึงลงโทษโดยอาการที่ท่านประมาทแล้ว ก็บาปกรรมนี้นั่นแล ไม่ใช่

¹⁴³ พ.ธ.25/20/32 : "สพเพ ตสนฺติ ทณฺหาสุสฺส สพเพ ภาณนฺติ มจฺจุโน; อุตฺตํ อุปมํ กตฺวา น หนฺนฺย น ฆาตเย ๑; สพเพ ตสนฺติ ทณฺหาสุสฺส สพเพสํ ชีวิตํ ปิยํ; อุตฺตํ อุปมํ กตฺวา น หนฺนฺย น ฆาตเย ๑; สุขกามานิ ภูตานิ โย ทณฺเฑน วิหิตฺติ; อุตฺตโน สุขเมสฺसानิ เปจฺจ โส น ลกฺเขตฺตํ ๑; สุขกามานิ ภูตานิ โย ทณฺเฑน น หิตฺติ; อุตฺตโน สุขเมสฺसानิ เปจฺจ โส ลกฺเขตฺตํ ๑"

¹⁴⁴ อ.จ.ต.ก.20/264/73 : "เอกํ เสนาหิ อานนฺท อกรรมิยํ วทามิ กายทุจริตํ วจีทุจริตํ มโนทุจริตํ"

¹⁴⁵ เช่นคำสอนในจูฬราหูโลวาทสูตร. ม.ม.13/126-127/123-124 และใน เกสิสูตร. อ.จ.ต.ก. 21/111/151 เป็นต้น

¹⁴⁶ อ.จ.ต.ก. 21/111/152 : "อปิจ โย ปุริสทมโม สณฺเฑน วินยํ น อุเปติ ผรุสฺเสน วินยํ น อุเปติ สณฺเฑนผรุสฺเสน วินยํ น อุเปติ น ตํ ตถาคโถ วตฺตพฺพํ อนุสาสิตพฺพํ มณฺญติ นปี วิญญู สพฺรหมจาริ วตฺตพฺพํ อนุสาสิตพฺพํ มณฺญติ สุวโรหะโส เกสิ อริยสฺส วินยํ ยํ น ตถาคโถ วตฺตพฺพํ อนุสาสิตพฺพํ มณฺญติ นปี วิญญู สพฺรหมจาริ วตฺตพฺพํ อนุสาสิตพฺพํ มณฺญนฺตฺติ ๑"

¹⁴⁷ เช่นการที่มีพระพุทธาอนุญาตให้ลงพระมหัพพันแก่พระฉนินะผู้ว่ายกสอนยากในมหาปรินิพพานสูตร ที่.ม.10/141/178 : "ฉนฺนสฺส อานนฺท ภิกฺขุโน มมจฺจุเยน พฺรหฺมทณฺโท ทาทพฺโพติ ๑ กตโม ปน ภาณเต พฺรหฺมทณฺโทติ ๑ ฉนฺโน อานนฺท ภิกฺขุ ยํ อิจฺเจยฺย ตํ วทฺเขยฺย โส ภิกฺขุหิ เนว วตฺตพฺโพ น โวหิตฺตพฺโพ น อนุสาสิตพฺโพติ ๑" และดูเพิ่มเติม ใน วิ.จุ. 7/627/393

มารดาทำให้ท่าน ไม่ใช่บิดาทำให้ท่าน ไม่ใช่พี่น้องชายทำให้ท่าน ไม่ใช่พี่น้องหญิงทำให้ท่าน ไม่ใช่มิตรอำมาตย์ทำให้ท่าน ไม่ใช่ญาติสาโลหิตทำให้ท่าน ไม่ใช่สมณะและพรหมณ์ทำให้ท่าน ไม่ใช่เทวดาทำให้ท่าน ตัวท่านเองทำเข้าไว้ ท่านเท่านั้นจักเสวยวิบากของบาปกรรมนี้¹⁴⁸

จึงจะเห็นได้ว่า "สิทธิ" ในมุมมองทางพระพุทธศาสนานั้น มีลักษณะเป็นไปในแง่บวก (Positive) มากกว่าแง่ลบ (Negative) และมีลักษณะเป็นอัตวิสัย (Subjective) มากกว่าปรวิสัย (Objective) เพราะในตอนท้ายที่สุดแล้ว ส่วนมีตนเองเป็นเครื่องตัดสินว่าจะกระทำการสิ่งใดจึงจะดีที่สุด แต่กฎแห่งความจริงก็ยังคงอยู่เช่นนั้นมิได้เปลี่ยนแปลงไปตามการตัดสินใจของเราแต่อย่างใด หากเราสามารถเข้าใจกฎความจริงอย่างถูกต้อง และเลือกการกระทำที่สอดคล้องกับผลในทางบวก เราก็จะเป็นผู้พบกับสันติสุขที่สัมผัสได้ด้วยใจของตนเอง แต่เมื่อไหร่ก็ตามที่เราเลือกกระทำในสิ่งที่สอดคล้องกับผลในทางลบ เราเองก็จะเป็นผู้สามารถรับรู้และสัมผัสกับผลอันนั้นด้วยใจของตนเช่นเดียวกัน จึงถือได้ว่ามนุษย์นั้นแหละเป็นผู้กระทำผลให้กับตนเองโดยเงื่อนไขภายใน ไม่ใช่เป็นผู้ถูกกระทำจากเงื่อนไขภายนอกแต่ประการใดเลย เพราะผลใดๆ ก็ย่อมเกิดมาจากเหตุนั้นๆ นั่นแหละนี่คือกฎความจริงอย่างหนึ่งที่ไม่แปรเปลี่ยนไปได้

เมื่อทุกคนสามารถสร้างสันติสุขให้เกิดขึ้นภายในใจตนเอง โดยไม่ต้องเบียดเบียนหรือกดขี่ข่มเหงบุคคลอื่นด้วยวิธีการอย่างใดอย่างหนึ่งได้แล้ว ย่อมเป็นการสร้างสันติสุขที่ยั่งยืนและถาวรให้เกิดขึ้นกับสังคมโดยรวมอย่างแท้จริง โดยไม่ต้องใช้อำนาจในการบีบบังคับแต่อย่างใด จึงเป็นสันติสุขที่ไม่ได้มีฐานอยู่บนความหวาดผว หากแต่เป็นสันติสุขที่สงบเย็นซึ่งมีพื้นฐานมาจากความรักความเมตตาและเอื้ออาทรต่อชีวิตผู้อื่นอย่างจริงใจ ความสงบสุขของแต่ละปัจเจกบุคคลและสังคมโดยรวมจึงเกิดขึ้นพร้อมกันอย่างได้สมคูล ไม่เอนเอียงแบบสุดโต่งไปข้างใดข้างหนึ่งอีกต่อไป

¹⁴⁸ ม.อ.14/510/339 : "อมุโก ปุริส ปมาทวายน น กลฺยาณมกาสิกาเยน วาจาเย มนสา ตณฺหํ ตํวํ อมุโก ปุริส ตถา กริสฺสนนฺติ ยถาคํ ปมคฺคํ ตํ โข ปน เต เอตํ ปาปกมฺมํ เนว มาตรา กตํ น ปิตรา กตํ น ภคฺตรา กตํ น ภคินียา กตํ น มิตฺตามจฺเจหิ กตํ น ญฺาติสาโลหิตฺเตหิ กตํ น สมณพฺราหฺมณฺเหหิ กตํ น เทวตาหิ กตํ ตยาเวตํ ปาปกมฺมํ กตํ ตวญฺญเวตสฺส วิปากํ ปญฺญิตฺเวทิสฺสตีติ ฯ"

แนวคิดดังกล่าวนี้ดูเพิ่มเติมได้จากบทสนทนาระหว่างพระสารีบุตรกับภริยานิพราหมณ์ในภริยานิพราหมณ์สูตร ม.ม.13/67-697/262-635 ซึ่งสรุปสาระได้ว่าบุคคลที่ทำความดีหรือชั่วก็ตาม เมื่อถึงคราวจะต้องรับผลแห่งการกระทำนั้นๆ การกล่าวอ้างคนอื่นเพื่อที่ให้ตนเองหลุดพ้นจากการถูกลงโทษ เหตุผลที่บอกว่าที่ตนทำความชั่วเพราะคนอื่นเป็นเหตุ หรือทำเพื่อคนอื่นนั้น ไม่อาจจะรับฟังได้เลย